

לאחר מבצע "עמוד ענן"

(רצועת עזה, נובמבר 2012)

שלמה ברום, עורך

מזכר

123

INSS

המכון למחקרי ביטחון לאומי
THE INSTITUTE FOR NATIONAL SECURITY STUDIES

INCORPORATING THE JAFFEE
CENTER FOR STRATEGIC STUDIES

TEL AVIV UNIVERSITY
אוניברסיטת תל-אביב

לאחר מבצע "עמוד ענן"

(רצועת עזה, נובמבר 2012)

שלמה ברום, עורך

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ) **INS**

המכון למחקרי ביטחון לאומי, המשלב בתוכו את מרכז יפה למחקרים אסטרטגיים, הוקם ב-2006.

מטרותיו של המכון למחקרי ביטחון לאומי, הן שתיים: הראשונה – לבצע מחקר בסיסי, העומד במבחן אמות המידה האקדמיות הגבוהות ביותר והעוסק בתחומי הביטחון הלאומי של ישראל, המזרח התיכון והמערכת הבינלאומית. השנייה – לתרום לדיון הציבורי ולעבודת הממשל בנושאים הנמצאים – או אמורים להימצא – בראש סדר היום הביטחוני של ישראל.

קהל המטרה של המכון הוא: דרג מקבלי ההחלטות, מערכת הביטחון, מעצבי דעת הקהל בישראל, הקהילה האקדמית העוסקת בתחומי הביטחון, בישראל ובעולם, והציבור המתעניין באשר הוא.

פרסום המזכר הזה מעיד שהוא נמצא ראוי לעיון הציבור. הדעות המובעות במזכר זה הן דעותיהם של המחברים לבדם ואינן משקפות בהכרח את עמדות המרכז, נאמניו, או האישים והגופים התומכים בו.

לאחר מבצע "עמוד ענן" (רצועת עזה, נובמבר 2012)

שלמה ברום, עורך

דצמבר 2012

מזכר 123

המכון למחקרי ביטחון לאומי (חל"צ)

חיים לבנון 40

ת.ד. 39950

תל-אביב 61398

טל': 03-640-0400

פקס: 03-744-7590

דוא"ל: info@inss.org.il

<http://www.inss.org.il>

ISBN: 978-965-7425-41-1

© 2012 כל הזכויות שמורות

הביא לדפוס: משה גרונדמן

עיצוב גרפי: מיכל סמוֹקובץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי

אוניברסיטת תל-אביב

עיצוב השער: יעל כפיר

תמונת השער: אימג'בנק / GettyImages

דפוס: אלינר

תוכן העניינים

7	מבוא / שלמה ברום
	שער ראשון: היבטים צבאיים-אסטרטגיים
	מבצע "עמוד ענן" – היבטים אסטרטגיים
11	גיורא איילנד
	לאחר המבצע – מאזן שני הצדדים
15	אפרים קם
	ההרתעה הישראלית – מטרה שהושגה?
21	אבנר גולוב
	החזית האזרחית – ללמוד מהצלחות
29	מאיר אלרן
	כיפת ברזל – מלכת המערכה
33	יפתח שפיר
	שער שני: היבטים מדיניים
	ארצות הברית והמזרח התיכון לאחר מבצע "עמוד ענן"
41	עודד ערן
	השינויים במשטר המצרי והמערכה בעזה
45	אודי דקל
	ניתוח מגמות והלכי רוח במצרים על פי הרשתות החברתיות
51	אורית פרלוב
	איראן – מעורבות מרחוק
57	אמילי לנדאו
	בין חמאס, הרשות הפלסטינית וישראל
61	ענת קורץ
	האם צפויים שינויים ביחסי ישראל-רצועת עזה?
67	יורם שוייצר
	החזית התקשורתית – הרשת בשירות ההסברה
71	אוואן אלתרמן
77	סיכום / עמוס ידלין

מבוא

שלמה ברום

מבצע "עמוד ענן" נפתח, ביוזמת ישראל, בחיסולו של מפקד הזרוע הצבאית של החמאס ברצועת עזה, אחמד ג'עברי, והוא נמשך שמונה ימים, בין ה-14 בנובמבר ל-21 בנובמבר 2012, עת הוסכם על הפסקת אש בתיווכה של מצרים. המניע העיקרי שהביא את ממשלת ישראל ליזום את המבצע היה ההערכה כי חלה שחיקה בהרתעה הישראלית שנוצרה אחרי מערכת "עופרת יצוקה" בסוף 2008 – תחילת 2009. כתוצאה משחיקה זו, חמאס השולט ברצועת עזה, התיר את הרסן, אִפְשֵׁר לקבוצות החמושות האחרות לפעול נגד ישראל ואף החל בעצמו ליזום ולהצטרף לפעולות נגד ישראל. כל זאת, על רקע התעצמות האיום הפוטנציאלי מרצועת עזה עקב בניית מלאי גדול של רקטות ארוכות-טווח, שיכולות להגיע למרכז של ישראל.

טרם חלף די זמן שיאפשר הערכה אמינה מספיק של תוצאות המבצע ושל השלכותיו המלאות, לרבות השגת יעדי העיקריים – שיקום ההרתעה של ישראל ופגיעה קשה ביכולתם של הארגונים ברצועת עזה לשגר רקטות לעבר מרכז ישראל לאורך זמן. עדיין לא ניתן להעריך האם הפסקת האש שסיימה את המבצע תאריך ימים, או שמא אותן סיבות שהביאו לכרסומן ולבסוף קריסתן של הפסקות האש הקודמות יביאו גם להתמוטטותה של הפסקת אש זו, ומתי. למרות זאת החליט המכון למחקרי ביטחון לאומי לפרסם קובץ של מאמרים קצרים שנכתבו על ידי חוקרי המכון, ובהם הערכה ראשונית של המבצע, יעדים שהושגו ושלא הושגו וכן השלכות אסטרטגיות ומדיניות. הקובץ מורכב משני חלקים. בחלקו הראשון מאמרים העוסקים בעיקר בניתוח הצבאי-אסטרטגי ובהשלכות הצבאיות במובן הרחב יותר של המונח, בעידן שבו 'חזית העורף' היא חזית עיקרית. בניתוח הצבאי בולטת במיוחד ההשפעה של מערכות קודמות של ישראל מול חמאס וחזבאללה והלקחים מהן על התפיסה שהנחתה את מתכנני מבצע "עמוד ענן", ועל האילוצים שבמסגרתם הם פעלו. מרכיב חשוב נוסף של הניתוח הצבאי-אסטרטגי הוא דיון ב"כוכבת" החדשה של מערכה זו – ההגנה האקטיבית נגד טילים ורקטות בדמותה של מערכת "כיפת ברזל". נעשה ניסיון להבין האם נוסף רכיב חשוב להבנתנו את היתרונות והחולשות של תפיסה זו, ואת משקלה היחסי בסל הפתרונות שנועדו לתת מענה טוב לבעיה של הגנת העורף מפני איומים בליסטיים. החלק השני עוסק בניתוח המדיני ובהשלכות המדיניות, כאשר חלק מרכזי בו מוקדש לשלושה נושאים עיקריים. הראשון הוא תפקידה המיוחד והמרכזי של מצרים

שלאחר מהפכת "האביב הערבי" כגורם אזורי משפיע עיקרי בתהליך הישראלי-פלסטיני. השני הוא הערכת מקומה של ארצות-הברית – עדיין מעצמת-העל היחידה – כגורם משפיע במזרח התיכון בכלל, ובמערכת הערבית-ישראלית בפרט, כפי שהוא משתקף באירוע זה. הנושא השלישי הוא ההשלכות על הזירה הפנימית הפלסטינית. אלה שלושה מרכיבים שיכולה להיות להם השפעה מרכזית על ההתנהלות הישראלית-ערבית בעתיד. הקובץ מסתיים בסיכום המדגיש את חשיבותם של תחקיר מעמיק של המבצע והפקת לקחים ממנו. למרות שהיה זה מבצע קצר ומוגבל, אפשר להפיק ממנו לקחים חשובים לגבי המשך ההתמודדות של ישראל עם האתגרים של הזירה הפלסטינית, וייתכן גם בזירות נוספות.

אין המכון מתיימר להציג תמונה מלאה של המבצע והשלכותיו. נבחרה קבוצה של נושאים חשובים ומעניינים שעליהם יכלו חוקרי המכון לומר דבר-מה משמעותי, למרות העדר פרספקטיבה של זמן. יהיה מקום רב להמשיך ולחקור את המבצע והשלכותיו. מחקר כזה יאפשר גם את ניתוחם של אותם נושאים בפרספקטיבה טובה יותר, וגם התייחסות לנושאים נוספים שאינם מכוסים בקובץ זה.

שער א

היבטים צבאיים־אסטרטגיים

מבצע "עמוד ענן" – היבטים אסטרטגיים

ג'ורא איילנד / 11

לאחר המבצע – מאזן שני הצדדים

אפרים קם / 15

ההרתעה הישראלית – מטרה שהושגה?

אבנר גולוב / 21

החזית האזרחית – ללמוד מהצלחות

מאיר אלרן / 29

כיפת ברזל – מלכת המערכה

יפתח שפיר / 33

מבצע "עמוד ענן" - היבטים אסטרטגיים

גיוור איילנד

נוכח הזמן הקצר שחלף מאז סיום מבצע "עמוד ענן", ראוי להתמקד בשלוש סוגיות: קביעת מטרות הפעולה, אופן הפעלת הכוח הצבאי ומהות ה"הבנות" שאליהן הגענו עם חמאס בסיום המבצע. מידת השגת המטרות וביטוּן המדיני ב"הבנות" עם חמאס הם קנה-המידה להצלחת המבצע.

החלק החשוב ביותר בתוכנית מבצע הוא הגדרת 'המטרה' (או המטרות). המטרה היא התשובה לשאלה "מה רוצים להשיג", או מדוע בכלל יוצאים למבצע. המטרה אמורה להכתיב את 'המשימה' הצבאית (או המשימות). המשימה היא התשובה לשאלה "מה צריך לעשות" (כדי להשיג את המטרה). 'המשימה' אמורה להכתיב את 'השיטה', שהיא התשובה לשאלה "איך לעשות" (כיצד לבצע את המשימה).

מבצע מסוגו של "עמוד ענן" מחייב את הדרג המדיני ואת הדרג הצבאי העליון להגדיר מראש ובחדות את מטרות המבצע, שכן כמעט כל הפעלת כוח נגזרת מכך. בדיוק כמו לפני "עופרת יצוקה" לפני ארבע שנים, היו שלוש אפשרויות להגדרת המטרה העיקרית של המבצע. המטרה המינימאלית היא השגת הרתעה. במילים פשוטות יותר - לגרום לאויב שלא ירצה לירות עלינו יותר. המטרה השנייה האפשרית היא השמדת יכולת שיגור הרקטות של חמאס והארגונים האחרים. זוהי מטרה שאפתנית יותר, שכן התוצאה המקווה היא שהאויב לא רק לא ירצה לירות, אלא גם לא יוכל לירות. המטרה האפשרית השלישית היא פוליטית יותר - להפיל את שלטון חמאס, ובכך לפגוע לא רק ביכולת הצבאית העכשווית, אלא גם ביכולת וברצון העתידיים.

בעת מבצע "עופרת יצוקה" החל הדיון האמיתי במטרת המבצע ארבעה ימים אחרי תחילתו - דבר שגרם אי־בהירות והתמשכות המבצע מעבר לצורך. בסופו של דבר, בלחץ שר הביטחון, הוסכם על המטרה הראשונה. במבצע זה, ייאמר לזכותו של הדרג המדיני, המטרה העיקרית הוגדרה בבהירות מראש והייתה המינימאלית מבין האפשרויות - השגת הרתעה. נראה כי נכון היה להסתפק בקביעה זו, אלא שניתן יהיה להעריך את מידת השגתה רק בעוד כמה חודשים.

ההסתפקות במטרת מבצע מוגבלת וצנועה נתנה לדרג המדיני מרחב גדול יחסית, הן ביחס למשימה שניתנה לצבא והן ביחס לאפשרות לסיים את המבצע בזמן קצר. הפעלת כוחות יבשה במבצע קרקעי רחב הייתה אופציה שאין חובה לממשה, כל עוד המטרה היא השגת הרתעה בלבד. היא הייתה הכרחית אילו הגדירו את מטרת המבצע באופן יומרני יותר.

הבעיה העיקרית במבצע איננה בעצם ההחלטה שלא לבצע מהלך קרקעי, אלא בכך שהתקיפה האווירית לא מיצתה את עצמה. למהלך קרקעי, עם כל יתרונותיו, שלושה חסרונות בולטים: הוא מביא לנפגעים בקרב כוחותינו; עצם הפעלתו גורמת חיכוך רב עם אוכלוסייה אזרחית ולכן גם נפגעים רבים מקרבה, ודבר שלישי – נדרש זמן על מנת להגיע להישגים, ולכן עצם הפעלת המהלך הקרקעי גורמת להארכת המבצע. הערכת המצב התנהלה בהנחה שגויה כי בבחירת מטרות ייעודיות לתקיפה יש רק שני סוגים. ישנם יעדים צבאיים מובהקים כמו משגרי רקטות, שהם יעדים לגיטימיים. כל מטרה אחרת היא "אזרחית" ולכן אסורה. בפועל קיים גם סוג מטרות שלישי – מטרות תשתית לאומית או מטרות אסטרטגיות כמו בנייני ממשל, תחנות משטרה, גשרים, מצבורי דלק, תשתית תקשורת וכדומה. תשתית זו מאפשרת למדינה להמשיך לקיים מאמץ מלחמתי, ולכן לגיטימי לפגוע בה. הטעות הישראלית הייתה כפולה. ראשית, ישראל התייחסה לאויב כאל "ארגוני טרור", ולא כך הדבר. עזה היא מדינה דה־פקטו לכל דבר, ולכן נכון להתייחס אליה ככזו. אחת הסיבות לצורך להתייחס אליה כאל מדינה – וזו אינה הסיבה היחידה – היא האפשרות לפגוע בתשתית לאומית שלה במצב של עימות צבאי. שנית, נוצרה תחושה שגויה, כאילו "הרחבת המבצע" מעבר לתקיפה מהאוויר של מטרות טקטיות יכולה להיעשות רק על ידי מבצע קרקעי, ולא כן היא. ניתן ונכון היה להרחיב את המבצע על ידי תקיפה מסיבית של כל מטרות התשתית והשלטון בעזה, וחבל שהדבר לא נעשה. במלחמת לבנון השנייה, עם כל השגיאות והמחדלים שאפיינו אותה, הייתה גם פעולה אחת יעילה במיוחד – התקיפה המסיבית של מפקדות חזבאללה בביירות, דבר שיצר את "אפקט הדאחיה". הרתעתו של חזבאללה מאז הושגה במידה רבה בשל אותו הרס בבירת לבנון.

הסוגיה השלישית נוגעת ל"הסכם הפסקת האש" ולהבנות שהושגו עם חמאס ועם מצרים. יש הטוענים כי ישראל שילמה מחיר יקר על הסכמה זו, שכן חמאס קיבל לגיטימציה בינלאומית רבה. אפשר לטעון שאין כאן כל מחיר, להיפך. לישראל יש אינטרס שההתייחסות אל עזה תהיה כאל "ישות מדינתית". יותר מכך, לישראל יש אינטרס שגורמים זרים יבקרו בעזה ויביאו איתם הון רב ותנופה כלכלית. ההתנגדות הישראלית לפני כמה שבועות לביקורו של אָמיר קטר ברצועה ולרצונו להשקיע שם 400 מיליון דולר הייתה מוטעית וילדותית במידת־מה. ככל שממשלת חמאס תיזדרש ל"אחריות מדינתית", ככל שהמצב הכלכלי בעזה ישתפר, ככל שיוקמו שם יותר

תשתיות אזרחיות, כן תהיה הממשלה שם מרוסנת יותר בכל הקשור לירי על ישראל. כל זאת בהנחה (המקובלת על ממשלת ישראל הנוכחית) כי האינטרס הישראלי ביחס לעזה הוא ביטחוני בלבד ומתורגם לשתי מטרות: האחת היא להבטיח שקט לאורך זמן והשנייה – לצמצם ככל האפשר את יכולתו של חמאס להצטייד שוב בנשק רקטי, בדגש על רקטות ארוכות-טווח.

המטרה הראשונה תושג אם ההרתעה אכן תהיה יעילה (וכבר צוין כי המחיר שעזה שילמה היה נמוך מדי), ואם לשלטון בעזה יהיה מה להפסיד במצב של התחדשות האש. העובדה שבישראל איננו "אוהבים" את שלטון חמאס או מעדיפים שמישהו אחר ישלוט בעזה – אסור שתהיה מתורגמת למטרות מדיניות. מטרות צריכות לייצג אינטרס. אינטרס אמיתי אינו "משאת נפש", אלא עניין חשוב מספיק שראוי לשלם מחיר על מנת להשיגו. לפי תפיסה זו, האינטרסים היחידים ביחס לעזה ושנוון לשלם מחיר למען השגתם הם ביטחוניים בלבד.

המטרה השנייה תלויה יותר בקשר עם מצרים, וביכולת להשפיע עליה בעזרת ארצות-הברית לנקוט פעולות שעד כה נמנעה מהן. צריך להיות ברור שלא ניתן לעצור הברחות ממצרים לעזה, אם המאמץ לעצירתן מתחיל (ונגמר) בציר "פילדלפי" (הגבול שבין רצועת עזה ומצרים). מדובר במרחב צר ביותר, כשבשני צידיו מתגוררות אותן משפחות – חלקן ברפיח המצרית וחלקן ברפיח הפלסטינית. לא ניתן למנוע את קיומן של מנהרות הברחה המחוברות את שני צידי הציר. גם כשצה"ל פעל שם (עד 2005) הוא הצליח באופן חלקי ביותר. ישנם שני מאמצים שמצרים יכולה לעשות. השאלה, כמובן, עד כמה היא תרצה בכך. האחד – ביצוע פעילות אפקטיבית יותר בעומק סיני, ואפילו בעומק מצרים עצמה. הדבר השני פשוט יותר מבחינה טקטית, אך רגיש יותר מבחינה פוליטית. המצרים יכולים להקים מכשול כארבעה ק"מ מערבית לרצועת עזה. במכשול זה יהיה מעבר אחד בלבד עם פיקוח ביטחוני. כל ציוד שירצו להכניס "לרצועת הביטחון" הזו ייבדק בקפדנות. היות שמדובר בשטח פתוח – אזור מדברי וללא אוכלוסייה, קל לוודא כי המכשול יהיה אפקטיבי. מבחינה מדינית, הגבול בין עזה למצרים יישאר בציר "פילדלפי", אך מבחינה ביטחונית תינקט פעולה פשוטה למדי שיכולה להיות אפקטיבית מאוד (איש לא יחפור מנהרה של ארבעה ק"מ עד עזה). כאמור, השאלה היא האם יהיה רצון, יותר מאשר האם קיימת היכולת. היות שמדובר כאן באינטרס ישראלי אמיתי, נכון יהיה לוותר הן לחמאס והן למצרים בנושאים אחרים (לרבות בהקלת המצור הימי), תמורת פעילות אפקטיבית יותר בנושא הברחות הנשק.

לאחר המבצע: מאזן שני הצדדים

אפרים קם

עם סיום מבצע "עמוד ענן" טענו שני הצדדים לניצחון. ממשלת ישראל הודיעה שכל מטרות המבצע הושגו, ואילו הנהגת חמאס הצהירה שכל דרישותיה נענו, וכי עקב ירי הרקטות תחשוב ישראל אלף פעמים לפני שתתקוף ברצועה. ברור שלפחות אחד מהצדדים – וכנראה שניהם – מציג תמונה חלקית. בצד הישראלי היו רבים שטענו כי הישגיה של ישראל חלקיים בלבד, וכי במוקדם או במאוחר תיאלץ לפעול שוב ברצועה. חמאס נזקק לשקרים כדי לתמוך בגרסתו כי ניצח בעימות.

מאמר זה מבקש לנתח את מאזן שני הצדדים עם סיומו של מבצע "עמוד ענן". יודגש כי בשלב הנוכחי נותרו סימני שאלה רבים לגבי תוצאות המבצע, ובכלל זה לגבי פרטי ההסדר העתידי בין ישראל לחמאס, אם בכלל יושג. משום כך יש לראות ניתוח זה כסיכום ביניים, ואפשר שמאזן ההישגים והכישלונות בין הצדדים יראה אחרת כעבור זמן – כפי שקרה לתפיסת תוצאותיה של מלחמת לבנון השנייה.

המישור הצבאי

מהבחינה הצבאית יצאה ישראל מהעימות ברצועת עזה כשידה על העליונה. היו לכך כמה היבטים. במהלך המבצע הנחיתה ישראל מכה קשה על מערך הרקטות של חמאס והארגונים האחרים ברצועה, על תשתית ואתרי השיגור ועל המאגרים, ובעיקר על מערך הפג'ר-5 – אם כי חלק קטן ממערך הרקטות ארוכות-הטווח שרד, והמשיך להעסיק את ישראל עד להפסקת האש. במערך זה השקיעו חמאס והארגונים האחרים ברצועה סכומי כסף גדולים ושנים של עבודה. תוך כך נפגע גם מערך המפקדים והלוחמים של הארגונים. בפעילות זו הוכיח צה"ל שבידיו יכולת חדירה מודיעינית עמוקה ואיכותית, שגם סייעה לו להימנע מפגיעות מיותרות באוכלוסייה האזרחית. בסך-הכול צריך לומר כי ניהול המבצע נעשה בזהירות, ללא שגיאות ותקלות משמעותיות.

אולם מרכיב חשוב לא-פחות במהלך הלחימה הוא הפעלתה לראשונה של מערכת "כיפת ברזל", בשיעורי הצלחה של כ-84 אחוזים. משמעותה העיקרית היא הצלחתה לצמצם במידה ניכרת את היקף הנפגעים והנזק עקב ירי הרקטות, בשילוב עם

השימוש באמצעי מיגון וגילויי המשמעת והעמידה האיתנה של האוכלוסייה בישראל. עם זאת, יש לכך משמעות חשובה גם לגבי הצד הפלסטיני. הנשק תלול-המסלול, ובראשו הרקטות ממשפחת הפג'ר, הוא אמצעי הלחימה העיקרי שבידי חמאס נגד ישראל. מערך הרקטות ימשיך להיות נשק חשוב בידי חמאס: גם אם הרקטות יורטו באחוזים גבוהים, הן עלולות להמשיך לשבש את החיים הסדירים באזורים שיהיו נתונים לפגיעתן, הן עדיין עלולות לגרום פגיעות בנפש וברכוש, ויירוטן כרוך בעלות גבוהה יחסית. אבל חמאס צפוי להבין כי עם הופעתה של מערכת "כיפת ברזל" הוא מאבד במידה ניכרת את אמצעי הפגיעה העיקרי בישראל שהיה בידיו, מה גם שסביר להניח שהמערכת תשפר את ביצועיה ותרחיב את פריסתה. חמאס מצדו עשוי להבין שסיכויי לנסות להתמודד עם "כיפת ברזל" יהיו תלויים ביכולתו לבנות מאגר גדול של רקטות שיאפשר לו לירות מספר רב מהן בכל מטח, ובהצלחתו למצוא דרכים לשימור הרקטות ארוכות-הטווח.

מלבד שיבוש החיים בדרום-ישראל, חמאס זוקף לזכותו גם את שיגור הרקטות לעבר תל-אביב. ייתכן שמבחינת המאבק על התודעה הוא צבר בכך נקודות בקרב הציבור הפלסטיני. בפועל – הנקודות מעטות, אם בכלל. שיגורים אלה הוכיחו דווקא את אוזלת ידו של חמאס: הרקטות ששוגרו היו ספורות, כולן יורטו על ידי "כיפת ברזל", הן לא גרמו פגיעות בנפש או נזק, וחמאס נאלץ להפסיק לשגר אותן עוד בטרם הסתיימה הלחימה – אולי עקב מחסור בהן. מהצד האחר, חמאס יכול לרשום לזכותו את העובדה שבסופו של דבר נרתעה ישראל מביצוע מהלך קרקעי ברצועה, למרות שאימה כי תעשה כן וערכה הכנות לכך. בכך איבד האיום הישראלי ביציאה למתקפה קרקעית מעט מאמינותו, כאשר רתיעתה של ישראל ממהלך כזה נבעה לא רק מחששה מפני שהות ארוכה ברצועה ומהתהודה הבינלאומית שתיווצר עקב הרג אזרחים, אלא גם מהחשש שהמהלך יפגע קשות ביחסיה עם מצרים.

המישור המדיני

אם במישור הצבאי נוטה הכף בשלב זה בברור לטובת ישראל, התמונה מורכבת יותר במישור המדיני. בצד הזכות של ישראל ראוייה לציון העובדה שהמבצע זכה לתמיכה רחבה לכל אורכו מצד ממשלות המערב. תרמו לכך כמה גורמים: חמאס והארגונים האחרים ברצועת עזה עדיין נתפסים בעיני רוב ממשלות המערב כארגוני טרור, שלישראל שמורה זכות להגנה עצמית נגדם; רוב ממשלות המערב קיבלו את הטענה הישראלית כי הארגונים הפלסטיניים הם שהתגרו בישראל, ולכן תגובתה הייתה לגיטימית; הפגיעה באוכלוסייה האזרחית בעזה הייתה מינימלית ומשך המבצע היה קצר יחסית. במסגרת זו הייתה ההבנה עם הממשל האמריקאי טובה יחסית, ותיקנה מעט את הרושם של קיום מחלוקות עמו שנוצר בשנה האחרונה, בעיקר בסוגיה

האיראנית. תמיכה זו עשויה לאפשר לישראל לצאת למהלך צבאי נוסף, אם ייתפס כמוצדק ומידתי.

לכך יש לצרף את תפקידה של מצרים במהלך המבצע ולאחריו. שלא כבתקופת משטר מובארכ, שראה בחמאס איום וזרוע איראנית, למשטר הנוכחי יש זיקה אידאולוגית לחמאס, והוא נותן לכך ביטוי מעשי ומילולי. מבחינה זו, השינוי בהנהגה המצרית פועל לזכותו של חמאס, וייתכן שנכוונתו לעבור 'קווים אדומים' מול ישראל טרם המבצע הושפעה גם מעליית "האחים המוסלמים" לשלטון במצרים. חששה המוגבר של ישראל לפגוע ביחסי השלום עם מצרים יוצר הגבלה משמעותית על חופש הפעולה שלה ברצועה, ובכלל זה לגבי ביצוע מהלך קרקעי בה. עם זאת, מבחינת המשטר המצרי החדש יש גם היבטים שליליים בהתנהלותו של חמאס, שעלולים לפגוע באינטרסים שלו ובשליטתו בחצי-האי סיני, והוא מוטred מהברחות הנשק מסיני לרצועה. יתר על כן, נשיא מצרים, מוחמד מורסי, ראה בעימות בין ישראל לחמאס הזדמנות לקבל על עצמו תפקיד מוביל ביישוב המשבר ובהסדרתו. עניינו של מורסי לשמש גורם מתווך עיקרי בין הצדדים ולשמור על האינטרסים של ארצו גם מול חמאס חייב אותו שלא לנקוט עמדה חד-צדדית ברורה לטובת חמאס, להביא בחשבון גם את דרישותיה וצרכיה של ישראל, לקיים קשר קרוב גם עם הממשל האמריקאי ולנסות לאתר את שביל הזהב בין הצדדים. שיקולים אלה מנעו פגיעה ביחסי ישראל-מצרים עקב המבצע, כשהמשטר המצרי הסתפק בקריאת שגרירו בישראל להתייעצויות ובשיגור ראש ממשלת מצרים לביקור קצר ברצועה, ונמנע מהסלמה של תגובתו. הם גם סייעו להידברות ישירה בין ישראל למצרים – גם אם לא עם מורסי עצמו – ליישוב המשבר ולקביעת ההסדרים שלאחריו. מבחינה זו, הופעתו של המשטר המצרי החדש כמתווך העיקרי במשבר ולאחריו היא מהלך חיובי וחשוב בראייתה של ישראל.

מאחר ש"עמוד ענן" לא חתר להכרעה צבאית, ברור היה שלא ניתן להגיע להסדר ללא הידברות עם חמאס, ולו בעקיפין, ובכך הוא נעשה גורם מרכזי במגעים ליישוב המשבר ולהסדרתו. כך נדרשו הגורמים הנוגעים בדבר להידבר עמו, במישרין או בעקיפין, והידברות זו הקנתה לו נקודות זכות כגורם שצריך ושניתן להידבר עמו, ושיפרה את מעמדו הבינלאומי. לשיפור מעמדו הבינלאומי של חמאס יש תוצאה נוספת שאיש לא רצה בה, מלבד הגורמים הקיצוניים: התחזקותו באה על חשבון החלשת מעמדה של הרשות הפלסטינית, ושל אבו-מאזן באופן אישי, לפחות באורח זמני. מותר להניח כי ישראל תידרש להתמודד עם לחציהן של ממשלות במערב לסייע בשיקום מעמדה של הרשות הפלסטינית.

אלא שלהישג זה היה גם צד אחר. חמאס זכה לאהדה ולביטויי הזדהות ברחוב המוסלמי, הערבי והפלסטיני עקב מאבקו ועמידתו מול ישראל, אולם במהלך העימות שום גורם לא בא בפועל לעזרתו – גם לא בעלי-בריתו. איראן ממילא לא הייתה

מסוגלת לעשות הרבה, חזבאללה העדיף לשמור על השקט בגזרתו ו'הרחוב' ברשות הפלסטינית הסתפק בגילויי הזדהות, אך נמנע משלהוב היצרים.

חמאס זכה בהישג חשוב נוסף. כפועל יוצא מהתיווך המצרי להשגת הפסקת אש הסכימה ישראל לתת הטבות לחמאס ולקיים דיון נוסף על הסדר עתידי, שבמסגרתו יינתן מענה לדרישות מרכזיות של חמאס מישראל. בינתיים, עוד בטרם הושג הסכם, הסכימה ישראל לאפשר באורח מיידי הקלות מסוימות במצור על עזה. בדיונים על הסדר עתידי עם ישראל עומדת על הפרק אפשרות להתחייבויות ישראליות משמעותיות כלפי חמאס, וביניהן: פתיחת המעברים, הסרת המצור על הרצועה או הקלתו והימנעות מסיכולים ממוקדים ומצעדים צבאיים אחרים ברצועה – בתמורה להימנעות חמאס מיירי ומפיגועים מתוכה. כל אלה מאפשרים לחמאס לומר לציבור הפלסטיני ברצועה כי ניצח בעימות עם ישראל, וכי ניצחון זה כבר מביא להישגים בשטח.

עם זאת, יש גם צד אחר להישגים אלה. חמאס כבר מיהר להודיע כי יחזור לשקם ולפתח את יכולותיו הצבאיות, בעיקר בתחום הרקטות, וכי בעניין זה ימשיך להתבסס על הסיוע הצבאי והכספי שהובטח מאיראן. אולם ברור כי שיקום מערך הרקטות, שוודאי ייעשה באמצעות הברחות אמצעי לחימה לרצועה, ימנע אפשרות ממשית של הקלת המצור על ידי ישראל, שלא לדבר על הסרתו. יתר על כן, חמאס מעולם לא רצה להיות תלוי באיראן ובסיוע שקיבל ממנה, ועל אחת כמה וכמה עכשיו, כאשר הוא מתרחק מסוריה ומבקש להתקרב למצרים. חידוש הברחות הנשק מאיראן לרצועה והידוק הקשרים בינה לבין חמאס והארגונים האחרים עשוי להתקבל בשלילה הן על ידי מצרים ודעת־הקהל הערבית הסונית והן על ידי ממשלות המערב, שכבר גינו את איראן על כך שתרמה להתפתחות המשבר האחרון.

השלכות לעתיד

יש להדגיש כי ניתוח המאזן הצבאי דלעיל אינו בהכרח הניתוח שעורך חמאס לעצמו בעקבות סיום הלחימה. ניתן להניח כי סיכום המאזן בעיני חמאס חיובי יותר, וכי הוא ידגיש את עמידתו בעימות למרות האבדות, את המחשת איום הרקטות על תל־אביב, את היכולת השיורית של מערך הרקטות, את התמיכה שזכה לה מצד תושבי הרצועה ואת הישגיו המדיניים. אם אכן יעריך חמאס כי יצא מהעימות כשידו על העליונה, הוא עשוי להגיע למסקנה כי לרשותו חופש פעולה להמשיך בעימות עם ישראל, אם יראה צורך בכך.

כבר נאמר בתחילת הדברים שניתוח הישגי הצדדים ומגבלותיהם הוא בבחינת מאזן ביניים, שעשוי להשתנות בעתיד. שאלת המפתח בשלב זה היא: איזה הסדר יושג בין הצדדים, והאם בכלל יושג הסדר? ברור שחמאס יעשה מאמץ עליון, כהבטחתו, כדי לבטל את אחד מהישגיה העיקריים של ישראל ולשקם את מערך הרקטות שלו, ובכך

גם לבנות מחדש את המרכיב העיקרי בכושר ההרתעה שלו כלפי ישראל. אם אכן זו תהיה מדיניותו – לא ניתן יהיה להסכים על מרכיביו של הסדר יציב בין הצדדים.

גם אם יושג הסכם הסדרה בין הצדדים, הוא יעלה לפחות שתי שאלות כבדות-משקל:

- אילו מנגנוני פיקוח יעילים ניתן לבנות כדי למנוע את המשך הברחות הנשק לרצועה? האם מצרים תהיה מוכנה ומסוגלת למנוע את הברחות – מה שלא עלה אפילו בידי משטר מובארכ?
- האם חמאס יהיה מוכן לקיים מצב של רגיעה לאורך ימים? ואם כן – האם יהיה מוכן ומסוגל להתעמת עם הארגונים הקטנים ברצועה ולכפות עליהם הפסקת אש ממושכת?

בשלב זה אין תשובה מספקת לשאלות אלה. סביר להניח כי בתקופה הקרובה, לפחות, יעדיף חמאס לשמור על שקט מצידו. יתרמו לכך כמה סיבות: למכה הצבאית שספג חמאס תהיה משמעות הרעתית חשובה, גם משום האבדות והנזקים שנגרמו לתשתית הצבאית, וגם משום שישאל המחישה שיש בידיה יכולת פגיעה משמעותית בתוך מרחב פעולה מדיני לא-מבוטל, כאשר לחמאס אין תמיכה מעשית מבחוץ במהלך הפעולה; סביר להניח שלמצרים תהיה מידה של השפעה מרסנת על חמאס, ואם ישראל תהיה מוכנה להעניק לחמאס הקלות בסגר על הרצועה, יהיה לו עניין לשמור עליהן. הנהגת חמאס תידרש גם לתת לעצמה דין וחשבון, לאחר שני מבצעים ישראליים גדולים ואין-ספור פעולות צבאיות מצומצמות, ולשאול את עצמה האם היא מוכנה להמשיך להוביל את הרצועה ואת תושביה לחיים של סבל ומצוקה גם בעתיד.

אולם, שני גורמים עלולים לכרסם בעניינו הצפוי של חמאס לקיים את השקט. האחד – ככל שחמאס והארגונים האחרים יצליחו לשקם את מערך הרקטות ולחזק את ממד ההרתעה הנובע מהן כלפי ישראל, הם עלולים להתפתות ולהתגרות שוב בישראל. השני – בשונה מחזבאללה בלבנון, חמאס אינו יכול להתעלם ממשקלם של הארגונים האחרים ברצועה, מה גם שסביר להניח כי איראן "תבחש" ברצועה, על בסיס קשריה עם "הג'יהאד האסלאמי" ותלותו הגוברת של חמאס בסיוע הצבאי והכספי המובטח ממנה, ותנסה לדחוף אותם לקיצוניות. אם חמאס אכן יהיה מעוניין בשקט לתקופה ארוכה, ייתכן שיוכל לכפות את רצונו על הארגונים הקטנים. אולם הדבר אינו מובטח, והאפשרות של התדרדרות מחדשת תמשיך לעמוד על הפרק גם בעתיד. שאלות אלה מתחברות לשאלה כוללת יותר: האם ישראל השיגה את מטרות מבצע "עמוד ענן"? מטרות המבצע מבחינתה של ישראל היו: חיזוק כושר ההרתעה שלה מול חמאס והארגונים האחרים ברצועה; חיסול מערך הרקטות ארוכות-הטווח ופגיעה במערך הרקטות קצרות-הטווח, והשגת תקופה ארוכה יחסית של רגיעה לתושבי הדרום. מוקדם עדיין לתת תשובה ברורה לשאלה זו, גם משום שתוצאותיו המדיניות

של המבצע טרם הושלמו, וגם משום שלחמאס יידרש זמן כדי להסיק את מסקנותיו שלו מהאירוע. בשלב זה ניתן להציע שתי מסקנות: האחת – נראה שהתוצאות הצבאיות של המבצע יצרו תנאים לכך שלחמאס יש עניין מוגבר בשמירת השקט, גם עקב המכה הצבאית שספג, וגם עקב המעורבות המצרית במאמץ למנוע התדרדרות נוספת. השנייה – גם אם המבצע חיזק את כושר ההרתעה של ישראל כלפי חמאס, לא ברור כמה זמן יימשך השקט, משום שתוצאות המבצע טרם התייצבו, וקיימים תנאים שעלולים להביא להתדרדרות מחודשת.

ההרתעה הישראלית - מטרה שהושגה?

אבנר גולוב

ההרתעה הייתה יעד מרכזי במבצע "עמוד ענן" ותכליתה - השבת השקט לדרום־הארץ. שר הביטחון ושר החוץ הישראליים מיהרו להכריז כי המבצע השיג את מטרותיו במלואן, אולם בבואם להעריך האם יישמר השקט בדרום ולכמה זמן, נמנעים גורמים מקצועיים ואקדמיים כאחד ממתן ניתוח שיטתי ומסקנה ברורה.

הסיבה לכך נעוצה בבעיית המדידה המאפיינת את ההרתעה. תכלית ההרתעה היא לגרום לשחקן א' לשנות את מדיניותו, ולהימנע מפעולה מתוכננת באמצעות מדיניות של איומים מצד שחקן ב'. האיומים מיועדים לשנות את חישובי העלות־תועלת של שחקן א', ובכך להשפיע על החלטותיו בפועל. הצלחתה של מדיניות הרתעה תלויה בהחלטתו של השחקן המורתע. לכן, אם שחקן א' לא שינה את החלטתו ופעל לפי רצונו, ניתן להסיק כי מדיניות ההרתעה של שחקן ב' נכשלה. אם הוא שינה את מדיניותו יש בסיס לטיעון שמדיניות ההרתעה צלחה, ויש לבחון איזה תפקיד מילאו האיומים בהחלטתו של הצד שכביכול הורתע. מכך ברור כי הצלחת ההרתעה יכולה להימדד רק בראייה לאחור, ורק מנקודת מבטו של השחקן המורתע.

שלושה תנאים להצלחתה של מדיניות הרתעה: 1. **העברת האיום** - על הצד המרתיע להעביר מסר של איום לצד שאותו הוא מבקש להרתיע; 2. **אמינות האיום**: האיום צריך להיתפס כאמין כדי להשפיע על קבלת ההחלטות של הצד המורתע. אם ייתפס כאיום סרק על ידי הצד המורתע, הוא לא ישפיע על תהליך קבלת ההחלטות שלו. תנאי זה מורכב משני גורמים: הצד המורתע צריך להאמין כי לצד המרתיע היכולת לממש את איומיו בפועל, והצד המרתיע נחוש לפעול אם הצד המורתע יבצע את הפעולה האסורה; 3. קבלת ההחלטות של הצד המורתע צריכה להיות מונחית על ידי **"רציונליות אסטרטגית"** - מונח המתאר תהליך של בחינת חלופות באופן סדור לפי תועלתן ומחירן, ובחירה בחלופה בעלת יחס תועלת־מחיר הטוב ביותר. זהו תנאי הכרחי, כיוון שהאיומים של הצד המרתיע נועדו להעלות את המחיר של הפעולה האסורה ולצמצם את תועלתה, כך שהיא לא תשתלם בהשוואה לחלופות האחרות, ובייחוד בהשוואה לחלופה של שמירת הסטטוס־קוו. לפיכך, יש לבחון בראייה לאחור

אילו רכיבים בהרתעה הישראלית מול חמאס נשחקו או קרסו לפני מבצע "עמוד ענן", ובבחינה לאחר המבצע – עד כמה הם שוקמו. ניתוח זה של שתי נקודות זמן, לפני המבצע ואחריו, ייעשה תוך התמקדות ברכיבים שאותם ביקשה ההנהגה בישראל לחזק, במסרי ההרתעה שהועברו מישראל לחמאס ובניסיון להעריך כיצד התקבלו מסרים אלה בעזה.

היחסים בין ממשלת מורסי במצרים לבין ישראל

לפני המבצע: החשש בישראל טרם המבצע היה כי עליית מפלגת "האחים המוסלמים" לשלטון במצרים יוביל להידוק היחסים בין חמאס למצרים ולפגיעה ביחסיה עם ישראל. ההערכה הייתה גם שחמאס מאמין כי התגובה הישראלית להתגריות מצידו ומצד הארגונים הפלסטיניים בעזה תהיה מצומצמת, לנוכח השאיפה הישראלית להימנע מערעור היחסים עם ממשלת מורסי במצרים.¹ כלומר, חמאס ציפה שהחשש הישראלי מפני פגיעה ביחסים עם ממשלת "האחים המוסלמים" של מורסי יפגע בנחישות הישראלית לממש את איומיה, והמחיר שחמאס יידרש לשלם על ערעור הסטטוס-קוו בגבולה הדרומי של ישראל יהיה נמוך ונסבל.

אחרי המבצע: התקיפה האווירית המסיבית של ישראל העבירה מסר הרתעתי לחמאס, שכנראה שיקם רק חלק ממרכיב הנחישות שלה: מחד גיסא, ישראל פעלה בעזה במשך שמונה ימים למרות ההתנגדות הפומבית של שלטון "האחים המוסלמים" המצרי. מאידך גיסא, האיומים המצריים נגד כניסה קרקעית ישראלית לרצועת עזה היו מנוף לחץ משמעותי על ישראל במהלך הלחימה, ויש לצפות שלחץ זה יימשך גם בעתיד הקרוב. מצרים הוכיחה כי בכוחה לצמצם באופן משמעותי את התגובה הישראלית ואת המחיר שחמאס יאלץ לשלם בעתיד. ככל הנראה, חמאס ציפה שההשפעה המצרית "תכבול את הידיים הישראליות", ולמרות שציפייה זו לא התממשה, נראה כי בכוחה של מצרים לשמור שהמחיר שהארגון ישלם על התגריותיו בעתיד לא יאיים על שלטונו בעזה, ולכן ייתפס כמחיר נסבל.

עולם ערבי שונה

לפני המבצע: הנהגת חמאס טענה כי אירועי "האביב הערבי" שינו את פני המזרח התיכון, חיזקו את הכוחות האסלאמיסטיים והגבירו את השפעתו של העם על קבלת ההחלטות של המשטר במדינות האזור. לנוכח זאת, בישראל העריכו שחמאס ציפה כי בתגובה לפעולה ישראלית בעזה תפרוצנה הפגנות ומהומות במדינות ערב השונות. התפרצות זו תחייב את המנהיגים הערביים לפעול לריסון התגובה הישראלית, ובכך תפגע ביכולת הישראלית לממש את איומיה ולצמצם את המחיר שחמאס יידרש לשלם על התגריותיו.

אחרי המבצע: במהלך הלחימה דיווח הפרשן אהוד יערי² כי הנהגת חמאס הביעה אכזבה מהתגובות בעולם הערבי לתקיפה הישראלית, והעבירה מסר לשליטים השונים כי עליהם לפעול לבלימת התוקפנות הישראלית. למרות הגינויים הרגילים מצד מנהיגים ערביים וההפגנות ביהודה ושומרון ובירדן, מדינות ערב לא ייצרו לחץ משמעותי על ישראל. להיפך, המנהיגים הערביים וחלק מהציבור הערבי גילו אדישות מסוימת, והעדיפו להמשיך להתמקד בטבח שמבצע אסד בעמו בסוריה. התקשורת הערבית שיקפה מגמה זו כאשר פרסמה תמונות זועה מעזה כתוצאה מהפצצות מטוסי חיל האוויר הישראלי, אך בה־בעת היא המשיכה לשדר תמונות קשות גם מסוריה. כך הייתה החשיפה של הציבור הערבי למתרחש בעזה מדודה מבעבר, הלחץ על רוב המנהיגים הערביים לא התגבר באופן משמעותי, ובהתאם, גם מדיניותם כלפי התקיפה הישראלית לא השתנתה באורח דרמטי. כתוצאה מכך, הלחץ שהפעילו על ישראל היה מוגבל. מסרי התסכול שהעבירו בכירי חמאס במהלך הלחימה ואחריה מצביעים על האפשרות כי הם הבינו שהיכולת של רכיב זה לצמצם את המחיר שישראל תגבה מהארגון עודנה מוגבלת מאוד.

מדיניות תגובה רפויה מצד הדרג המדיני

לפני המבצע: מתחילת כהונתה העבירה הממשלה הנוכחית מסר כי היא אינה מבקשת להתמקד באיום מצד חמאס ואינה נחושה לפעול נגדו – זאת כדי לשמר את מאמציה בזירה הבינלאומית נגד תוכנית הגרעין הצבאית של איראן. למרות איומים חוזרים ונשנים של בכירים במערכת הביטחון, מהרמטכ"ל ועד ראש הממשלה, כי ישראל תגיב בנחישות על כל פעילות טרור נגד אזרחיה, התגובה הישראלית בפועל הייתה מרוסנת. גם בחודשים האחרונים הייתה ממשלת ישראל מוכנה לספוג ירי של מספר רקטות ביום על יישובי 'עוטף עזה' מצד ארגוני הטרור הפלסטיניים ברצועת עזה. התגובה הישראלית הייתה לרוב "פגיעה סמלית" בתשתיות של הארגונים. גם לאחר שחמאס החל לפעול בגלוי נגד צה"ל, התגובה הישראלית הייתה מצומצמת ולא כיוונה לפגיעה קשה בארגון ובאנשיו. כתוצאה מכך, הנהגת חמאס יכלה להסיק כי אמינותם של האיומים הישראליים אינה גבוהה, וכי המחיר שחמאס יידרש לשלם על ערעור הסטטוס־קוו אינו גבוה. מטרת מבצע "עמוד ענן" הייתה לחזק את אמינות האיומים הישראליים.

לאחר המבצע: ראש הממשלה ושר הביטחון הישראליים הוכיחו נכונות להגיב בעוצמה על ירי רקטי לעבר ישראל, ובכך לממש את איומיהם. הפעולה הישראלית גבתה מחיר יקר מחמאס: חיסול ראש הזרוע הצבאית של הארגון, אחמד ג'עברי; פגיעה קשה במערך האסטרטגי של הארגון והרס חלק מתשתיותיו ברצועת עזה. ישראל העבירה מסר כי אינה מוכנה לספוג לאורך זמן פעילות נגד אזרחיה וחייליה הנמצאים בשטח

ישראל, וכי המחיר שחמאס ייאלץ לשלם על מדיניותו יהיה כבד. אולם אין בפעולה זו כדי לשקם לגמרי רכיב הרתעתי זה. חמאס אמנם ספג מכה קשה, אך הלחימה אפשרה לו לקבל הישגים וויתורים מישראל שאותם לא הייתה מוכנה לתת בעבר, כגון ההסכמה להקלות במחסומים. כך שלצד המחיר הגבוה, המסר הישראלי הוא כי הסלמה נותנת לחמאס מנופים ורווחים גדולים.

מדיניותה של ישראל לאחר המבצע ותגובותיה לפעילות טרור מצד ארגוני הטרור הפלסטיניים ברצועת עזה בתקופה הקרובה תקבע את אמינותו של רכיב זה: האם מדובר במדיניות חדשה המממשת את האיום לגבות מחיר כבד על כל פעולת טרור, או שמדובר בשיבה למדיניות שאפיינה את ממשלת ישראל לאחר מבצע "עופרת יצוקה", אשר בעצם השלימה עם "טפטוף" הרקטות מעזה. השורה התחתונה היא: האם המחיר שחמאס ישלם על פעולותיו, בעתיד, גם אלה המוגבלות, יהיה גבוה מבעבר? שאלה זו תעמוד בבסיס מאזן השיקולים של חמאס, בבואו להעריך את אמינות ההרתעה הישראלית בחודשים הקרובים.

בחירות בישראל

לפני המבצע: מעבר לחוסר הנחישות הישראלית בשנים האחרונות, גורמי ביטחון בישראל העריכו כי ההרתעה הישראלית נשחקה בתקופה האחרונה עקב הצל שהטילו הבחירות לכנסת בישראל.³ זאת למרות שגם מבצע "עופרת יצוקה" החל סמוך לבחירות בשנת 2009. הם מאמינים שמנהיגי חמאס העריכו כי ההנהגה הישראלית הנוכחית, בניגוד לממשלת אולמרט ב-2009, תבקש להימנע מפעולה צבאית משמעותית בעזה עד לבחירות בישראל, מחשש שהפעולה תגבה מחיר פוליטי יקר שיתורגם לכישלון בבחירות. לפי גישה זו, חמאס הניח כי למרות האיומים החוזרים ונשנים של בכירים ישראלים שנדרשת תגובה נחושה לירי הרקטות מעזה ולפעילות הטרור ליד הגדר גם בתקופת טרום-בחירות בישראל, הנכונות של מקבלי ההחלטות בישראל לממש איומים אלה תהיה נמוכה.

אחרי המבצע: ישראל העבירה מסר ברור כי היא אינה נמנעת מפעולה בעזה לפני בחירות. כאמור, ישראל העבירה מסר זה בעבר – באמצעות מבצע "עופרת יצוקה" – אולם נראה כי הפעם המסר הישראלי לחמאס, כי ישראל מוכנה לממש לפחות חלק מאיומיה, גם סמוך למועד הבחירות, הועבר בצורה אפקטיבית יותר. התבטאויותיו של שר החוץ, אביגדור ליברמן, כי על ישראל להימנע מפעולה רחבה ברצועת עזה עד לאחר הבחירות, הצביעו על כך שישראל אמנם מוכנה לפעול באופן מוגבל, אך אינה מוכנה לממש איומים חריפים יותר שהושמעו, ולפעול בצורה מקיפה להפלת שלטון חמאס טרום הבחירות בישראל. שוב, המסר הישראלי הוא שישראל נחושה לגבות

מחמאס מחיר גבוה מזה שהוא העריך טרם המבצע בשל התגרויותיו, אך היא אינה נחושה להביא להתמוטטות השלטון ברצועת עזה ולגבות מחיר כבד מאוד מחמאס.

מעריך אסטרטגי המאיים על העורף הישראלי

לפני המבצע: לאורך שנים בנה חמאס מערך של רקטות ארוכות-טווח המסוגלות להגיע לשני האזורים המאוכלסים ביותר בישראל שטרם חוו איום רקטי מצדו: גוש דן ואזור ירושלים. ההערכה הישראלית הייתה כי חמאס תלה תקוות רבות בארסנל שצבר, כיוון שהאמין כי אם ישראל תפעל נגדו הוא יוכל לשגר רקטות לאזורים אלה, ובכך להשיג שני דברים: ראשית, הוא יפגע קשות במורל של העורף הישראלי, שבוודאי יפעיל לחץ על מקבלי ההחלטות בישראל להפסיק את הלחימה. התבטאויותיהם של בכירי חמאס טרם הלחימה מצביעות על כך שהארגון האמין, כנראה, שיוכל להגביל את התגובה הישראלית, ואולי אף לקיים מאזן הרתעה הדדי שימנע מישראל גביית מחיר כבד מחמאס בשל התגרויותיו. שנית, תל-אביב וירושלים הן סמל בעיני הציבור הפלסטיני והערבי. מדובר בעורף הישראלי המאוכלס והפגיע ביותר. בעיניהם, איום על שני מרכזים אלה פירושו איום משמעותי על מדינת ישראל. לכן, שימוש בארסנל האסטרטגי עשוי לקדם את הדימוי של חמאס כארגון פלסטיני בעל יכולות המסוגלות לאתגר את מדינת ישראל החזקה. לפי היגיון זה, לא רק שחמאס יצליח לצמצם את המחיר שישראל תבקש לגבות ממנו על מדיניותו, אלא הוא יוכל גם להגדיל את יתרונותיו האסטרטגיים מערעור הסטטוס-קוו על ידי יצירת מציאות חדשה מול ישראל ומול הקהל הפלסטיני והערבי.

אחרי המבצע: כיום, ההערכה במערכת הביטחון בישראל היא כי חמאס הופתע מעוצמת הפגיעה במאגר האסטרטגי שלו בשלב הפתיחה של המבצע, מהיעילות של מערכת "כיפת ברזל" שיירטה מעל שמונים אחוזים מהרקטות שיועדו לפגוע במרכזי אוכלוסין ומהחוסן שהפגינה האוכלוסייה הישראלית באזורים שנחשפו לראשונה לאיום הרקטי. כתוצאה מהיכולת המצומצמת של חמאס לפגוע בעורף הישראלי, עליו להבין כי השפעתו על קבלת ההחלטות בירושלים מוגבלת. לכן, יכולתו לצמצם את המחיר שישלם על התגרויות בעתיד הקרוב תישאר נמוכה מאוד, עד שיצליח לחדש את המאגר האסטרטגי שלו. גם אם ישיב את כוחו, סבב הלחימה העביר לחמאס מסר שלפיו הוא לא יוכל "להוריד את המחיר" של מדיניותו, כפי שהעריך, ככל הנראה, טרם מבצע "עמוד ענן". מצד שני, התגובות בעולם הערבי להפגנת היכולת של חמאס לאיים על תל-אביב וירושלים מצביעות על כך שייתכן כי חמאס השיג בכל זאת שיפור בדימויו כמי שמסוגל להציב לישראל אתגרים שהיא אינה יכולה להתמודד עמם, גם מבלי שהרקטות פגעו בפועל בערים הישראליות. די היה בכך שהתושבים בגוש דן ובאזור ירושלים נאלצו להיכנס למרחבים מוגנים. מדבריו של בכיר חמאס, מחמוד א-זהאר,⁴

לאחר סיום הלחימה נראה כי מנקודת מבטו של חמאס נוצר מצב שבו עצם האיום על תל-אביב וירושלים הופך להישג ולכלי מוראלי חשוב. גם אם חמאס התאכזב מכישלונו לצמצם את המחיר שישראל תגבה ממנו בעתיד על ערעור הסטטוס-קוו, הוא נוכח שוב שיש יתרון אסטרטגי רב ביכולת לאיים על עומק ישראל, ללא תלות בהצלחתו להסב נזק אמיתי.

קריאת תיגר מצד ארגוני טרור קטנים ברצועה

לפני המבצע: אחד ההסברים שניתנו להתנהגות הפרובוקטיבית של חמאס טרם מבצע "עמוד ענן" היה הלחץ שהפעילו עליו ארגוני טרור פלסטיניים אחרים ברצועת עזה.⁵ ארגונים אלה פעלו נגד אזרחים וחיילים ישראלים ויצאו בפומבי נגד ניסיונותיה של הנהגת חמאס לסכל את פעילותם ולשמר את הרגיעה. חמאס זכה לקיתונות של ביקורת על כך שהוא מאבד את הלגיטימיות שלו בכך שהוא מונע פעילות נגד ישראל. נראה כי מאחר שחמאס העריך שהמחיר שייאלץ לשלם על ערעור הסטטוס-קוו מול ישראל לא יהיה כבד, הוא "נגרר" אחרי ארגוני הטרור הפלסטיניים.

לאחר המבצע: כמו חמאס, גם שאר ארגוני הטרור הפלסטיניים ספגו פגיעה קשה. חלק מבכיריהם חוסלו ותשתיותיהם ומאגרי הנשק שלהם הופצצו. לכן, נראה כי המוטיבציה של ארגונים אלה לפעול נגד מטרות ישראליות וללחוץ על חמאס לאתגר את ישראל תהיה נמוכה בחודשים הקרובים. אין זאת אומרת שמפקדים מסוימים בארגונים הללו לא ינסו לפעול, אלא שההיקף הצפוי של פעולות אלו יהיה קטן משמעותית מהיקפן בתקופה שקדמה למבצע "עמוד ענן". לכן, המחיר שחמאס ישלם בתוך עזה על מדיניות הריסון שלו צפוי להיות נמוך מזה שלפני המבצע.

סיכום

הניתוח תומך בטענה שחלק מההרתעה הישראלית שוקם כתוצאה ממבצע "עמוד ענן", אולם עדיין מדובר בהרתעה בלתי-יציבה. קיימים כמה פרמטרים שיהיו קריטיים לשימורה בעתיד הקרוב: ראשית, ניתן לראות כי הכשל ההרתעתי האסטרטגי המרכזי של ישראל בתקופה שלפני מבצע "עמוד ענן" נבע מכישלונה בהעברת הנחישות הישראלית לגבות מחמאס מחיר בלתי-נסבל. המסרים של שר החוץ, ליברמן, וההיסוס הישראלי להפעיל את כוחות הקרקע במבצע "עמוד ענן" יפגעו, ככל הנראה, במידת-מה בדימוי הנחישות הישראלית גם בעתיד. על ישראל לפתח מערכת אמינה ואחידה להעברת מסרים הרתעתיים לחמאס, ולבחון אותה מדי תקופה מנקודת מבטו של הצד המורתע, קרי, חמאס.

שנית, ייתכן כי בחודשים הקרובים תידרש ההנהגה הישראלית לתת מענה לאתגרים לא-פשוטים מצד ארגוני הטרור הפלסטיניים, שיבקשו לבחון את מדיניות ההרתעה

הישראלית. נכונותה של הממשלה להבליג על "טפטוף" של רקטות ופצצות מרגמה נגד אזרחים, או על פעילות חבלנית בסמוך לגדר הגבול עם עזה עלולה לשחוק במהירות את ההרתעה הישראלית. מדינת ישראל גם צריכה למנוע, ככל הניתן, את התחמשותם של ארגוני הטרור הפלסטיניים ברצועת עזה ברקטות המסוגלות לאיים על מרכזי האוכלוסין בישראל. רכיב זה טומן בחובו יתרון אסטרטגי משמעותי מנקודת מבטו של חמאס. לכן, יש לפעול לצמצום יכולתו של הארגון להפעיל מערך זה, אם הוא יידרש. באמצעות שמירה על מחיר גבוה לפעילות טרור וצמצום היתרונות של חמאס, יכולה ישראל לשמר את שיקולי העלות-תועלת הנוכחיים של הארגון ולהפחית את נכונותו לערער את הסטטוס-קוו מול ישראל.

לסיום, הניתוח מעלה נקודה למחשבה. מערכת "כיפת ברזל" שימשה כלי הרתעה על ידי מניעה, שצמצם את מנוף ההשפעה של חמאס. אולם, האם "כיפת ברזל" לא תהווה לאורך זמן "חרב פיפיות", כאשר מדובר בחישובי הרתעה? מצד אחד, היא מפחיתה את יכולתו של חמאס לגרום נזק בעורף הישראלי, מנגד, היא "מורידה את המחיר" שחמאס נדרש לשלם על התגרירותיו, כתוצאה מכך שהנזק שהוא גורם מוגבל מאוד. הלגיטימציה של ישראל לפעול נגד ניסיונות שיגור "כושלים" תהיה נמוכה, ותאתגר את יכולתה לשמר את מאזן ההרתעה הנוכחי עם חמאס. על ההנהגה בישראל להביא זאת בחשבון ולהכין אסטרטגיה שתהלום את אתגרי החודשים הקרובים. כאמור, חודשים אלה יקבעו.

הערות

- 1 משה (בוגי) יעלון, השר לעניינים אסטרטגיים, כנס בנושא: רוסיה וישראל במזרח התיכון המשתנה, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 בנובמבר, 2012. לאחר המבצע טען חאלד משעל, כי "ישראל אילמת מול מצרים". אלעד זיני, "הנייה אחרי הפסקת האש: המזרח התיכון השתנה, ישראל אילמת מול מצרים", חדשות 10, 22 בנובמבר 2012.
- 2 אהוד יערי, "שש עם עודד בן עמי", ערוץ 2, 19 בנובמבר 2012.
- 3 משה (בוגי) יעלון, השר לעניינים אסטרטגיים, כנס בנושא: רוסיה וישראל במזרח התיכון המשתנה, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 20 בנובמבר, 2012.
- 4 " Hamas: Jews will think twice before attacking Iran," *Ynet news*, November 24, 2012.
- 5 עמוס הראל ואבי יששכרוף, "הסלמה בדרום: מהלך מתוכנן או היגרות אחר הפלגים הקיצוניים", **הארץ**, 11 בנובמבר 2012.

החזית האזרחית - ללמוד מהצלחות

מאיר אלרן

בפעם השלישית תוך פחות מארבע שנים מצאה עצמה החזית האזרחית בישראל שוב תחת מתקפה נרחבת. המספרים מדברים בעד עצמם: במלחמת לבנון השנייה, ביולי 2006, שיגר חזבאללה ב־33 ימי לחימה קרוב ל־4000 רקטות לעבר צפון־המדינה, כ־120 בממוצע יומי, כשפחות מרבע מהן פגעו בריכוזי אוכלוסייה. במהלך מבצע "עופרת יצוקה" – דצמבר 2008–ינואר 2009 – שיגר חמאס, על פי הודעתו, 558 רקטות לעבר דרום־המדינה, כ־23 בממוצע יומי, כאשר למעלה מ־70% מהן נפלו בשטחים פתוחים. בשמונת ימי המבצע האחרון שיגר חמאס למעלה מ־1400 רקטות לעבר ישראל, כ־175 בממוצע יומי, כאשר בפעם הראשונה כוונו רקטות גם לעבר תל־אביב וירושלים. במבצע זה הופעלה לראשונה מערכת "כיפת ברזל", ששיעור הצלחות היעילות שלה מול הרקטות עמד לפי הודעת צה"ל על 84%. מספרים אלה מצביעים על מגמה ברורה ונמשכת של הגברת האיום על החזית האזרחית מכל אחת משתי החזיתות העיקריות. במאמר זה אנסה לאמוד את התפתחות המענה הישראלי לאתגר הגובר במישור הצבאי והאזרחי, ואת השילוב ביניהם.

במישור הצבאי הצָרוף שיקף המבצע את ההשפעה החיובית של החיבור המושכל בין היכולת ההתקפית וההגנתית של צה"ל. למעשה, היה זה המבצע הגדול הראשון שבו באה לידי ביטוי מוחשי ומוצלח ההגנה האקטיבית, הנמצאת בבנייה מואצת בשנים האחרונות. יש בכך משום המחשה של השינוי האסטרטגי שחל בתפיסת הביטחון של ישראל, המעניקה לממד ההגנה תפקיד חשוב וגובר בניהול המערכה. אולם עם כל השבחים המוצדקים המורעפים על "כיפת ברזל", שהמפתחים והמפעילים ראויים להם, חשוב להזכיר כי לזרוע ההתקפית של חיל האוויר הייתה תרומה חשובה מאוד במבצע. זאת במהלך הפתיחה שפגע קשות בעיקר ביכולת ההתקפית ארוכת־הטווח (יחסית) של חמאס, המסוגלת לפגוע בגוש דן ובאזור ירושלים, ולאחר מכן, במהלך המבצע, באמצעות יצירת מכבש של דיכוי מתמשך של חלק, לפחות, מיכולות השיגור של האויב. כך התברר כי בנסיבות הקיימות, לפחות בחזית הרצועה, השילוב של עוצמת הכוח האווירי ההתקפי וההגנתי, יחד עם הכיסוי המודיעיני, ובמידה מסוימת גם עם

גיבוי צד מרתיע של ריכוז כוח יבשתי גדול, יכול היה לתת מענה צבאי סביר לאיום מצד חמאס ולהביא להשגת עיקר מטרות המבצע.

אין בכך כדי לייתר לקחים חשובים ליישום בהמשך הדרך, גם בתחום ההגנה האקטיבית. חשוב לזכור שהמבצע הנוכחי היה מוגבל בהיקפו ובמשכו. ההנחה המובילה חייבת להיות שהארסנל של האויב בשתי החזיתות ימשיך לצמוח, תוך דגש על התעצמות בתחום הרקטות, במישור הכמותי וברמת הדיוק, ויציב בפני ישראל אתגר חדש ומורכב. לכן, כדי להיערך לעימות מלחמתי בהיקף מלא, כולל בפרופיל דו-חזיתי, מתחייבת עתה בחינה רצינית בכמה תחומים עיקריים, על בסיס הלקחים החיוביים של עמוד ענן: האחד – הגדלת סדר הכוחות של "כיפת ברזל" עד 13-15 סוללות לפחות, כדי לתת מענה ראוי להגנה גם על יעדים צבאיים, גם על האוכלוסייה האזרחית וגם על מתקני תשתית לאומיים חיוניים. תרומת הסיוע הכספי האמריקאי בעניין זה היא חשובה, אולם נראה כי יהיה צורך בהרחבה נוספת של סדר הכוחות, מעבר לשש הסוללות הנוספות שעליהן החליטה ממשלת ישראל במהלך המבצע; השני – שיפור היכולות של המערכות הקיימות, להגדלת היעילות ושיעור היירוט שלהן. צעד ראשון בכיוון זה נעשה כבר תוך כדי המבצע, עם פריסתה של המערכת המשופרת להגנה באזור גוש דן, שבין מרכיביה החשובים נמנה המכ"ם המשויך למערכת "שרביט קסמים"; השלישי – האצת תהליכי הפיתוח של "שרביט קסמים" – מערכת הביניים לטווחים שבין 70 ל-250 ק"מ, כך שתהיה מבצעית לפני 2015. הניסוי המוצלח שבוצע מייד לאחר תום המבצע מהווה איתות בכיוון החיובי, גם כלפי חזבאללה; הרביעי – מתן מענה הולם לצורך בהגנה סבירה לטווחים הקצרים של פחות מ-4 ק"מ, היוצרים פער בעיקר עקב ירי פצצות מרגמה ורקטות קלות באזורי הספר המיידיים. עתה, כשתם הוויכוח הציבורי על חיוניות ההגנה האקטיבית, יש צורך בבנייה מזוהת של הכוח המבצעי על פי תחזיות ההתעצמות של האויב, מבחינה כמותית ואיכותית.

למרות ההצלחות של "כיפת ברזל", התברר במבצע האחרון גם הצורך בחיזוק ההגנה הפסיבית. עשרות הרקטות שהצליחו לחדור את שכבת ההגנה האקטיבית מצביעות על מגבלותיהם, במיוחד בתנאים עתידיים, של עתירות ירי רקטי ושל מטחים גדולים. יהיה צורך להביא בחשבון שבחזית הצפונית לבדה ניתן, ככל הנראה, לשגר סדר גודל של למעלה מ-600 רקטות ביום לחימה. האירועים האחרונים הציבו סימן שאלה על מידת הנכונות של האמירה הנחרצת המיוחסת לראש הממשלה לשעבר, אולמרט, שלפיה "לא נמגן את עצמנו לדעת". האמירה הנכונה יותר היא שמן הראוי לבחון את הרחבת המיגון הפסיבי בצורה קפדנית ובעדיפויות המתאימות, תוך התחשבות במגבלות התקציב. במסגרת זו נכון יהיה להתייחס לחיוניותם של הממ"דים גם כמערכת מצילת חיים וגם ככזו המאפשרת, לצד המקלוט הפרטי ובעיקר הציבורי, ניהול שגרת חירום

תחת אש, כפי שהובלט במהלך המבצע האחרון, עם המשמעויות המורליות החשובות שלה. לכן יש צורך לחדש עתה את המאמץ ברמה הלאומית להגדלה ניכרת של תפוצת הממ"דים, העומדת כיום על כ-30% מהדירות בלבד. בהתחשב בכך שהמסגרת הנוכחית על בסיס תמ"א 38 הקיימת אינה מניבה את המספרים הנחוצים, חשוב לבחון שינוי מרכיבים בתוכנית, כדי לחזק את האטרקטיביות שלה ולעודד פריסה רחבה בריכוזים עירוניים צפופים, גם במרכז הארץ. בנוסף, יהיה צורך בהרחבה מושכלת של המיגון לצורך הגנה פיזית של מתקנים צבאיים ואזרחיים חיוניים, על פי תעדוף הולם, כולל שירותים חיוניים לאזרחים. זוהי נקודת תורפה חשובה המחייבת התייחסות הולמת, בעיקר מול נשק רקטי וטילי מדויק יותר. תחום חיוני נוסף שיש עוד להשקיע בקידומו הוא מערך ההתרעה והאזעקה, על פי התוכנית הקיימת להגדלת מספר אזורי ההתרעה, והשלמת מערכת ההתרעה הסלולרית המעבירה "מסר אישי".

במישור ההתגוננות האזרחית ניתן להצביע בסיפוק על רמה נאותה של הצלחה, תוך התחשבות בהיקפו המוגבל של המבצע. בין מרכיביה החשובים נמצא בראש ובראשונה את תפקודו של פיקוד העורף, ובמיוחד את הפעלת מערכת ההסברה לתושבים, שהייתה יעילה, ברורה ומדודה, תוך מיצוי הולם של אמצעי ההפצה ההמוניים, ובסיוע התקשורת הציבורית והדיגיטלית. גופים נוספים שפעלו כהלכה הם משרדי הממשלה השונים והרשויות המקומיות, שיחד עם גורמי ההצלה – משטרת ישראל, כיבוי אש ומד"א – יצרו מרקם מקצועי שאפשר התנהלות ראויה בימי הלחימה. הפעלת "מצב מיוחד בעורף" מייד בתחילת הלחימה סייעה להסדרת הסוגיות המשקיות הלא-רבות שהתעוררו במהלך המבצע. גם התנהלות הציבור הייתה בדרך כלל סבירה ומושמעת, בעיקר לאחר שהומחשה הסכנה הרבה באי-היענות להנחיות פיקוד העורף, עם מותם של שלושה תושבים בקרית-מלאכי. התפנות אזרחים מאזורים מוכי-אש הייתה אמנם רחבת-ממדים אבל סבירה בתנאים שנוצרו, ולא יצרה עומס על השירותים החברתיים, שבסך-הכול פעלו בצורה טובה ומקצועית. כתמיד, נותרו אנשים עם צרכים מיוחדים המחייבים טיפול פרטני וייחודי, אולם הלחץ המצומצם יחסית ומשך הלחימה הקצר אפשר התמודדות מערכתית סבירה.

השילוב המוצלח של הפעלת המערכים השונים הוא שיצר את תמונת המענה הסביר לאתגר המוגבל והקצר של "עמוד ענן". מבחינות רבות היה זה תרגול רב-ממדים – וחיוני – של המערכת לקראת אתגרים אפשריים בעתיד, אם וכאשר ישתנו תנאי הפתיחה של המערכה הצבאית, או אם יתמוסס ממד ההרתעה הישראלי. בהנחה שהארסנל של נשק תלול-מסלול של חמאס יחודש ואף יתעצם, ושחזבאללה ימשיך לצבור כמויות נשק ולשפר איכויות בעיקר בתחומי הטווח, הראש הקרבי, הגיוון, ההסתרה והדיוק, תזדקק ישראל להרבה יותר מהיכולות הצבאיות והאזרחיות של "עמוד ענן". מכאן החשיבות בהתכוננות ובהיערכות נמשכת, על פי דגשים ריאליים וסדר עדיפויות מתוכנן

בקפידה בתחומים העיקריים הבאים: ההתעצמות הצבאית בדגש ההגנתי; שיפור שיתוף הפעולה בין הגורמים השונים במרחב הצבאי-אזרחי ובתוך המרחב האזרחי; בנייה של מערכת אזרחית כוללת וגמישה של שליטה ובקרה ובעיקר: הקמה של מבנה ארגוני מערכתי מושכל, שיידע לרכז בצורה מובנית את האחריות והסמכות בחזית האזרחית. מבצע "עמוד ענן" המחיש שוב את מרכזיותה וחיוניותה של החזית האזרחית, לצד זו הצבאית, בהתמודדות הביטחונית הנמשכת של ישראל עם אויביה. יש להביא בחשבון את האפשרות שמבחני העתיד יהיו קשים, ממושכים ומסוכנים יותר מהאחרון, בעיקר אם יישאו אופי דו-חזיתי. על מנת לייצר יכולות אזרחיות שיבטיחו רציפות תפקודית של המשק והתשתיות, לצד חוסן חברתי הכרחי בתנאים של מלחמה, יש צורך בגיבוש תוכנית לאומית רב-מערכתית ארוכת-טווח וביישומה הלכה למעשה. ניצנים חשובים ורבים, כולל בתחומי חיזוק החוסן החברתי לצורך גיבוש המענה הלאומי כבר קיימים ופועלים בהצלחה בשטח. בחלק מהם, כדוגמת פיתוח ויישום מודלים של העצמת החוסן החברתי, שפותחו כאן בהדרגה כבר מאז שנות השמונים של המאה הקודמת, ישראל מובילה ברמה עולמית. מה שחסר עדיין ומן הראוי לקדם עתה הוא גיבושה של תורת ביטחון משולבת ברמה הלאומית והמקומית עם החזית האזרחית, שתהווה בסיס לתוכנית עבודה רב-שנתית מתוקצבת. תוכנית לאומית כזו אמורה לקבוע יעדים מוגדרים היטב להתכוננות של כלל המערכים המעורבים במלאכה לקראת העימות הנרחב הבא, הנראה צפוי וכה שמאפייניו ידועים. לצערנו, ניסיון העבר בעניין זה אינו טוב. ישראל יודעת לפעול היטב באמצעות אלתור ואקלקטיות. היא מצליחה פחות לייצר תכנון לאומי המוביל לביצוע מתוכנן, המבוסס על שיתוף פעולה רב-תחומי ורב-ארגוני. אולם ההישגים של התקופה האחרונה וההצלחות היחסיות של "עמוד ענן" מצביעים על כך שאם נשאף למיצוי היכולות המחשבתיות, הטכנולוגיות, הצבאיות והאזרחיות המצויות במקומותינו, נוכל להתגבר על המכשולים הפוליטיים והבירוקרטיים ולייצר מענה הולם לאיומים הצפויים על החזית האזרחית.

”כיפת ברזל” – מלכת המערכה

יפתח שפיר

מבצע ”עמוד ענן” שהחל בשעות אחר הצהריים של ה־14 בנובמבר 2012 נועד, בין השאר, ”לשפר את המצב הביטחוני ולפגוע בחמאס”. הסיבה העיקרית לצורך בפגיעה בחמאס הייתה החלשת יכולתו לשגר רקטות לעבר ישובים אזרחיים בישראל. מלכתחילה היה ברור שיכולת זו לא תיפגע לחלוטין במכה הראשונה, ושישראל תספוג ירי רקטות מצד חמאס. אך בשונה מאירועים קודמים (מלחמת לבנון השנייה, מבצע ”עופרת יצוקה”) הפעם עמדה לרשות צה”ל מערכת הגנה אקטיבית נגד רקטות – ”כיפת ברזל”.

במאמר זה אנסה להעריך את תרומת המערכת ולדון בצורך להתחמש בסוללות נוספות מסוג זה, ובמערכות הגנה אקטיבית אחרות.

ירי רקטות מעזה

שיגורי רקטות מרצועת עזה נמשכים כמעט ללא הפסקה כבר למעלה מעשר שנים. חמאס החל בשיגורי רקטות מייצור עצמי (”קסאם”) עוד לפני נסיגת צה”ל מרצועת עזה, וירי זה נמשך מאז, עם תקופות רגיעה וסבבי הסלמה חוזרים ונשנים. בעקבות מבצע ”עופרת יצוקה” בדצמבר 2008-ינואר 2009 הסתמנה רגיעה יחסית, אולם מאז ראשית 2011 נמשכו שיגורים של רקטות ספורות מדי חודש – כאשר מדי פעם התרחשו סבבי הסלמה. כך אירע באפריל ובאוגוסט 2011 ובשני הסבבים האחרונים שקדמו להסלמה שהביאה ל”עמוד ענן” – במרס וביוני 2012 – בכל אירוע כזה שוגרו כ־200 רקטות. ההסלמה האחרונה הייתה ממושכת יותר. היא החלה כבר בספטמבר ונמשכה באוקטובר ובנובמבר, כאשר בחודש אוקטובר בלבד שוגרו 116 רקטות.

סקירת האיום

ירי רקטות על יישובים אזרחיים בישראל כנשק שנועד להטיל טרור על אוכלוסייה אזרחית אינו איום חדש, וזכורות הפגזות הרקטות על יישובי אצבע הגליל החל משנות השבעים. ארגון חמאס החל בירי רקטות כבר בשנת 2001 – בתקופה שבה עדיין שלטה

מדינת ישראל ברצועה. רקטות הקסאם הראשונות היו רקטות פרימיטיביות מייצור ביתי, שהטווח ואפקט ההרס שלהן היו מוגבלים ביותר.

בשנים האחרונות עברו חמאס וארגונים אחרים הפועלים ברצועת עזה לשימוש ברקטות תקינות, שהוברחו לרצועה בדרכים שונות. בהדרגה גדל מאגר הרקטות, וערב מבצע "עמוד ענן" הוא הוערך בכ-15,000 רקטות. רוב הרקטות שהיו במאגרי החמאס והארגונים האחרים בעזה היו באיכות צבאית, בקוטר 107 מ"מ וכן רקטות "גראד" בקוטר 122 מ"מ. רקטות אלו פותחו בברית-המועצות ונמצאות בשימוש מאז שנות הששים. הן מיוצרות בעשרות מדינות בעולם (כולל רוב מדינות ברית ורשה לשעבר, סין, צפון-קוריאה, וכן איראן ומצרים). הטווח של רקטת "גראד" המקורית היה כ-20 ק"מ, אולם בעשור האחרון נכנסו לשימוש רקטות "גראד" בעלות טווחים מוגדלים – עד כ-40 ק"מ.

מערכת היחסים ההדוקה בין חמאס ואיראן העלתה כבר לפני כמה שנים את החשש שבידי חמאס גם רקטות "פג'ר-3" ו-"פג'ר-5". ואכן, רקטות כאלו שוגרו במהלך מבצע "עמוד ענן" לעבר תל-אביב. "פג'ר-5" היא רקטה ארוכת-טווח מתוצרת איראן בקוטר 333 מ"מ, בעלת טווח של כ-75 ק"מ.

הארגונים השונים בעזה לא הסתפקו בייבוא גרידא, מה גם שייבוא זה בדרכים-לא-דרכים רגיש לפעולות מנע מצד גורמים רבים בדרך – שלטונות של מדינות שונות או פעולות צה"ל. לפיכך הם שאפו להגיע גם ליכולת ייצור עצמי של רקטות אלו. כך, כבר לפני שנתיים נורתה מעזה רקטה שזוהתה כחיקוי מתוצרת מקומית לרקטת הגראד. רקטה זו הגיעה לטווח של 21 ק"מ. שיפור נוסף ביכולת הייצור העצמי הוצג במהלך "עמוד ענן", כאשר שוגרו רקטות שכונן "M75" – רקטות מייצור עצמי בעלות טווח דומה לזה של ה"פג'ר" – 75-80 ק"מ.

דוקטרינת ההתגוננות

דוקטרינת ההתמודדות של ישראל עם איום הירי תלול-המסלול על ישראל (הגדרה רחבה הכוללת מגוון רחב של איומים – מפצצות מרגמה, דרך רקטות קצרות-טווח, רקטות ארוכות-טווח וטילים בליסטיים שונים) היא דוקטרינה של התמודדות רב-שכבתית: השכבה הראשונה היא הרתעה; השנייה – תקיפת אמצעי השיגור של האויב בשטח; השלישית – הגנה אקטיבית. שכבה זו כוללת כיום כמה מערכות: מערכת טילי חץ-2 (מבצעית) וחץ-3 (בפיתוח) – מיועדות ליירט טילים בליסטיים; מערכת "שרביט קסמים" (בפיתוח) מיועדת ליירט רקטות ארוכות-טווח (עד 200 ק"מ); מערכת "כיפת ברזל" (מבצעית). שכבות נוספות הן הגנה פסיבית – מיגון מבנים ומתקנים¹ והרתעה – מערכות גילוי ואזעקה לתושבים.

"כיפת ברזל"

"כיפת ברזל" היא מערכת ליירוט אקטיבי של פגזי ארטילריה ורקטות בעלות טווחים קצרים של עד 70 ק"מ.² היא פותחה על ידי "רפאל" בשיתוף עם "אלתא" המייצרת את המכ"ם, ועם "אמפרסט" (mPrest) האחראית על תוכנת הבקרה והשליטה. המערכת מיירת את הרקטות באמצעות טיל מיירט (טמי"ר). אחד ממאפייניה החשובים הוא יכולתה לחשב את מקום נפילתה של רקטה הנעקבת על ידי המכ"ם. היא אינה מעסיקה רקטות שמקום נפילתן המחושב אינו בשטחים בנויים.

המערכת נכנסה לשירות מבצעי בתחילת שנת 2011, והיירוט המבצעי הראשון שלה היה ב-7 באפריל 2011 – רקטה שנורתה לכיוון אשקלון. בתחילת מבצע "עמוד ענן" היו בידי צה"ל ארבע סוללות "כיפת ברזל", וסוללה חמישית תוכננה להיפרס בחודש ינואר 2013. סוללה זו הוחשה לפריסה מבצעית תוך כדי המבצע, וב-17 בנובמבר הוצבה בפריסה מבצעית באזור גוש דן.

במהלך מבצע "עמוד ענן" נורו לעבר ישראל 1506 רקטות. מתוכן 152 היו שיגורים כושלים, 875 מהן נפלו בשטחים פתוחים, ומערכת "כיפת ברזל" יירטה בהצלחה 421 רקטות והשיגה שיעור הצלחה של 84 אחוזים. רק 58 רקטות נפלו בשטחים בנויים.³ במבצע נהרגו שישה ישראלים – שני חיילים וארבעה אזרחים. הפגיעה הקשה ביותר הייתה בקרית-מלאכי ב-15 בנובמבר, כאשר נהרגו שלושה אזרחים מפגיעת רקטה. נוסף לכך טופלו במהלך המבצע כ-500 איש בבתי-חולים – רובם נפגעו באופן קל או הוגדרו 'נפגעי חרדה'.

כבר בתום היום השני למבצע צוינה הצלחתה המסחררת של המערכת, ועם סיום המבצע נטמעה בציבור הדעה שמערכת "כיפת ברזל" הייתה "מלכת המבצע". התחושה בציבור, בכלי התקשורת ובהתבטאויות בכירים הייתה שהמערכת הצילה חיי-אדם, חסכה למדינה הון עתק במניעת נזקים חומריים ובעיקר – העניקה לדרג המדיני ולדרג הצבאי את חופש הפעולה לקבל החלטות ללא לחץ של פגיעות מתמשכות באוכלוסייה האזרחית.⁴ הצלחתה של "כיפת ברזל" צוינה כסיבה העיקרית שבעטיה לא נדרש צה"ל להיכנס לפעולה קרקעית ברצועת עזה. בעקבות הצלחת המערכת אישרה ועדת השרים תקציב של 750 מליון ש"ח להרחבת ההצטיידות בסוללות נוספות, במגמה להגיע ליעד מוצהר של 13 סוללות.

הערכה

אין ספק שמבחינה טכנולוגית ומבצעית-טקטית השיגה מערכת "כיפת ברזל" הצלחה גדולה. זוהי מערכת ייחודית, ואין כמוה בשום מקום בעולם. טבעה של ההצלחה שהיא נוטה להשכיח, או חמור מכך, לפסול בביטול ביקורת באשר לתקפותה של התפיסה שעליה מבוססת מערכת הנשק.

במקרה של "כיפת ברזל" – פיתוח המערכת לווה בביקורת לא-מעטה, הן ברמה הטכנולוגית, הן ברמה המבצעית-טקטית והן ברמה של תפיסת עולם אסטרטגית. ברמה המבצעית נשמעו מספר טיעונים: הראשון – המערכת אינה יכולה לייטר רקטות בעלות טווח קצר מכ-7 ק"מ (הנתון האמיתי לא פורסם רשמית); השני – מחירו של יירוט רקטה גבוה מדי. עלותו של טיל טמי"ר היא כ-40-50 אלף דולר, ובמקרים רבים מופעלים שני מיירטים נגד רקטה אחת. עלות זו השוותה לעלות הנזק המשוער שעלולה לגרום רקטה כזו; טיעון נוסף – כפועל יוצא מעלות היירוט, סביר להניח שמספר המערכות הזמן לקראת עימות יהיה מוגבל. קיים חשש שבמקרה של מלחמה ממושכת, לא יהיה מספר מספיק של מערכות יירוט; כמו כן נטען כי הנזק הכלכלי הנגרם משיתוק חיי הכלכלה הסדירים עקב ירי רקטות גבוה מהנזק החומרי הממשי; ולבסוף – למערכת יש "נקודת רוויה". היא מסוגלת להעסיק מספר מסוים (שאינו מפורסם) של מטרות בעת ובעונה אחת.

לקחי מבצע "עמוד ענן" לא סתרו בעיקרון אף לא אחת מטענות אלו. אין ספק שיירוט 421 רקטות חסך הן חיי-אדם והן נזק חומרי, אך לפחות במה שנוגע לחיי-אדם, קשה להפריד בין התרומה של המערכת לבין התרומה המשולבת של התרעה מוקדמת והגנה פסיבית. המערכת לא מנעה, כמובן, את שיתוקה המוחלט-כמעט של הפעילות הכלכלית ואת שיבוש מהלך החיים התקין בתחום 40 הקילומטרים מגבול הרצועה. הלימודים הושבתו, אנשים לא יצאו למקומות העבודה ובתי עסק לא פעלו.⁵ נקודה חריגה מעניינת הייתה בגוש דן. על אף שלראשונה מאז מתקפת הטילים במלחמת המפרץ ב-1991 היה גוש דן תחת מתקפה – היא כמעט לא הורגשה בחיי היום-יום. מובן שאפשר לייחס זאת להצלחת "כיפת ברזל" (על אף שבעת התקיפה הראשונה על אזור גוש דן היא טרם נפרסה באזור), אך סביר יותר להניח שהסיבה הייתה מיעוט התקיפות, לאחר שחיל האוויר הצליח להשמיד את מרבית הרקטות ארוכות-הטווח כבר בפתח המערכה.

ניתן להעריך את העלות הישירה של הפעלת "כיפת ברזל" בכ-160 מיליון ₪.⁶ זהו סכום נכבד, אך בהתחשב בעלותו המוערכת של המבצע (מתקציב הביטחון בלבד, לא כולל נזק לשוק האזרחי) של כ-3 מיליארד ש"ח – זוהי הוצאה צנועה של כ-5% מעלות המבצע.

סוללות כיפת ברזל פעלו עד יומו האחרון של המבצע. לא פורסם, כמובן, מידע המאפשר להעריך לכמה זמן עשויה הייתה רמת ההצטיידות של צה"ל להספיק, ומובן שאין בכך כדי להעריך עד כמה תוכל מדינת ישראל לעמוד במתקפת טילים מסיבית יותר. אפשר רק להעריך שבמלחמות עתידיות, רמות המלאי של סוללות "כיפת ברזל" עשויות להיות גורם חשוב בקבלת החלטות על המשך מבצעים, מול שאיפה להגיע לסיומם.

אשר לנקודת הרוויה – לא ניתן ללמוד מפרסומים גלויים האם המערכת התקרבה בכלל לנקודה כזו במהלך המבצע. בכמה מקטעי הווידאו שפורסמו בתקשורת בימים הראשונים של המבצע נראו מטחים גדולים במיוחד של רקטות.⁷ הדבר עשוי להעיד על ניסיון מכוון של האויב לנסות להתגבר על המערכת על ידי הרווייתיה. אם אכן היה זה המקרה, אזי הופרכה הטענה שפריסת מערכות הגנה נגד טילים תרתיע את האויב משימוש בנשק רקטי, משום שייוכח שמאמציו יישלו. אדרבא, פריסת המערכת דווקא גרמה לאויב להתאמץ יותר על מנת להתגבר עליה (ולזכות בדרך גם ביתרון התעמולתי של הבסת מערכת כה מתוחכמת).

ברמה האסטרטגית, הטיעון הבולט היה שהמערכת העניקה למקבלי ההחלטות את חופש הפעולה על מנת לפעול בשיקול דעת, ובפרט – הצלחת המערכת מנעה את הצורך בכניסה קרקעית לרצועת עזה. יש בעיה בטיעון שהמנהיגות הישראלית אינה מסוגלת לפעול בשיקול דעת בתנאים כאלה או אחרים. מדינת ישראל ספגה מתקפות על אוכלוסייה אזרחית גם בעבר, כאשר לא הייתה שום אפשרות הגנה אקטיבית – ועם זאת, מנהיגי ישראל מעולם לא חשו שאין להם דרגת חופש להחליט האם לתקוף את האויב אם לאו, מתי וכיצד. במקרה של רצועת עזה, יש אנשים הסבורים כי עדיף היה לבצע מהלך קרקעי. אלה יכולים להעמיד את הטיעון בעד "כיפת ברזל" על ראשו, ולטעון שלולא המערכת היה צה"ל נוקט בדרך העדיפה לדעתם. נראה גם שבמקרה של "עמוד ענן" היו שיקולים כבדים להימנעות מכניסה קרקעית לרצועת עזה, ובראשם החשש מתגובה מצרית ומהתארכות המערכה שתביא לאבדות רבות בקרב אזרחים, ובעקבותיהן תגובות שליליות של כלי התקשורת ושל המערכת הבינלאומית בעידן שלאחר דו"ח גולדסטון. אין אפשרות לאשש את הטענה שלולא "כיפת ברזל", צה"ל היה נכנס לעזה.

שאלות להמשך הדרך

כאשר יתפזר האבק ותחושות האופוריה מהצלחת המערכת ישככו, יהיה צורך לבחון בכובד ראש כמה שאלות שונות פתוחות גם לאחר "עמוד ענן":

אחת – על אילו יעדים יש להגן? מערכת "כיפת ברזל" נפרסה להגנת האוכלוסייה האזרחית. השיקול היה מוצדק משום שהאוכלוסייה האזרחית היא זו שהייתה המטרה של מתקפות הרקטות בסבב הנוכחי. אולם במתאר חמור, כמו למשל, כזה החזוי בסכסוך עם חזבאללה בלבנון, המצויד במספר רב מאוד של רקטות, שחלקן בעלות דיוק רב משל הרקטות שבידי חמאס, תעלה בכל חומרתה השאלה – האם להקצות את כל המשאבים להגן על אוכלוסייה אזרחית או לתת עדיפות להגנת נכסים אסטרטגיים וצבאיים.

שנייה – עד כמה יש להצטייד? האם 13 סוללות יספיקו? אין ספק שהצלחת המערכת תעורר לחצים פוליטיים מצד מנהיגים מקומיים להגן גם על יישוביהם. האם נפרוס מערכות הגנה על כל אתר ואתר? ואם לא, על מי נגן ועל מי לא? השאלה האם "נמגן את עצמנו לדעת" עדיין רלוונטית.

שלישית – הצלחתה של "כיפת ברזל" מעלה מחדש את שאלת היחס בין הגנה והתקפה. באוגוסט 2012 פרסם דובר צה"ל שמספר רב ממגויסי השנה הנוכחית ליחידות הקרביות הביעו את רצונם להגיע ליחידות "כיפת ברזל". היחידות הפופולריות בקרב המתגייסים היו בעבר קורס טיס, צנחנים וסיירות. הדבר ממחיש את השינוי העמוק בתפיסת הביטחון של מדינת ישראל. אם בעבר ביססה ישראל את ביטחונה על יכולתה ההתקפית – כיום מוקדשים יותר ויותר משאבים להתגוננות. כמויות המשאבים מוגבלת, הן בחומר והן בכוח־אדם. ייתכן שיתאפשר גיוס כספים נוספים מארצות־הברית עבור מערכות הגנה – שאולי לא ניתן היה לגייסם לצרכים התקפיים – אך משאבים אחרים הם מוגבלים יותר.

הערות

- 1 הנושא נדון בפרוטרוט במאמרו של מאיר אלרן בקובץ זה.
- 2 הנתון לקוח מאתר "רפאל", המציין במפורש יכולת נגד פגזי ארטילריה עד 155 מ"מ. "רפאל" לא פרסמה מהו טווח המינימום של רקטות שנגדן יכולה המערכת לפעול. ראו: <http://www.rafael.co.il/Marketing/186-1530-en/Marketing.aspx>
- 4 דובר צה"ל, 22 בנובמבר 2012. המידע מופיע רק בסרטון המצורף לכתבה ומציין רק את מספר היירוטים ומספר הנפילות בשטח פתוח, וכן הוא מציין 84% הצלחה. ראה <http://www.idf.il/1133-17723-he/Dover.aspx>; סיכום מרכז המידע למודיעין וטרור ע"ש מאיר עמית, עדכון מס. 8, 22 בנובמבר 2012), מציין 875 נפילות בשטחים פתוחים; מספרן הכולל של הרקטות (1506) מופיע בסיכום של אתר נענע <http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=939466> ואתר NRG <http://www.nrg.co.il/online/1/ART2/417/473.html>; המספרים מראים שיעור הצלחה של 87.8% – גבוה מכפי שמסר דובר צה"ל.
- 5 עוזי רובין כותב ששלושת יעדי המערכת הם שמירת חיי אדם ורכוש, מתן דרגת חופש נוספת להנהגה הפוליטית ומתן מרווח זמן לצה"ל להתכונן לפעולות אופנסיביות – Perspectives, מכון בס"א, אוניברסיטת בר אילן, 3 ביולי 2012.
- 6 בהערכת עלויות המבצע צוין, כי הנוק הישיר לאזרחים נמדד בכמה עשרות מיליוני שקלים, אולם הנוק העקיף – תוצאה של היעדרות אנשים ממקומות העבודה ופגיעה בפריון העבודה של אלה שלא נעדרו – נאמד בכמה מאות מיליוני שקלים.
- 7 עלות מיירט – כ־50,000 דולר. שני מיירטים לכל מטרה כפול 421 יירוטים – \$42.1 מיליון דולר, שהם בחישוב גס – 160 מיליון שקלים. החישוב אינו כולל את עלות ההצטיידות, התחזוקה, כוח אדם וכו'
- 8 ראו למשל <http://www.youtube.com/watch?v=8kAyqbKwd1o> או http://www.youtube.com/watch?v=KRgHIK_J6CQ

שער ב

היבטים מדיניים

ארצות הברית והמזרח התיכון
לאחר מבצע "עמוד ענן"
עודד ערן / 41

השינויים במשטר המצרי והמערכה בעזה
אודי דקל / 45

ניתוח מגמות והלכי רוח במצרים
על פי הרשתות החברתיות
אורית פרלוב / 51

איראן – מעורבות מרחוק
אמילי לנדאו / 57

בין חמאס, הרשות הפלסטינית וישראל
ענת קורץ / 61

האם צפויים שינויים ביחסי ישראל-עזה?
יורם שוייצר / 67

החזית התקשורתית – הרשת בשירות ההסברה
אוואן אלטרמן / 71

ארצות־הברית והמזרח התיכון לאחר מבצע "עמוד ענן"

עודד ערן

התפקיד שמילאו האמריקאים בהשגת ההסכם שסיים את העימות הצבאי בין חמאס לישראל בנובמבר 2012 סותר ניתוחים עדכניים, שסברו כי קיימת ירידה במעורבותה של ארצות־הברית במזרח התיכון.¹ אמנם, מוקד מדיניות החוץ של ארצות־הברית נוטה לנדוד לאזור האוקיינוס השקט, אך תהא זו טעות להפריז בהשפעת שינוי זה על יחסה למזרח התיכון.

השנתיים האחרונות של תקופת כהונתו הראשונה של הנשיא אובמה בבית הלבן עמדו בסימן הסתייגותו מהשקעה פוליטית במזרח התיכון, ובייחוד בסכסוך הישראלי־פלסטיני. הריב הפומבי עם ממשלת ישראל על הדרכים לקידום התהליך המדיני בין ישראל לפלסטינים ועל הדרך הטובה ביותר לבלום את פרויקט הגרעין האיראני הותירו את הממשל האמריקאי – ובתוך כך את יחסי ארצות־הברית ישראל – פצועים וחבולים. ההתקוממות הערבית הציבה לפני ארצות־הברית אופציות בלתי־נוחות, והנסיגה מעיראק ומאפגניסטן תרמה גם היא לתפיסה שארצות־הברית איבדה עניין במזרח התיכון. לכך נוספו ההערכות שעד סוף העשור הנוכחי, ארצות־הברית תעלה על ערב־הסעודית ורוסיה כמפיקת אנרגיה.

העימות האווירי בין שיגורי הטילים מצד החמאס ושאר ארגוני טרור בעזה לבין מטוסים וכלי־טיס בלתי־מאוישים ישראליים סיפק לארצות־הברית אפשרות להשיג "מהלך ניצחון לפי הספר". כל שלושת השחקנים האזוריים – ישראל מצרים וחמאס – נלכדו בסבך של אינטרסים סותרים ויחסי תלות. אלה התחברו בסופו של דבר לארצות־הברית, שעשתה שימוש בחיבור זה, וכן בעובדה ששלושת השחקנים האזוריים נלחצו בין צרכים מבית ומחוץ, כך שלא צפויה הכרעה צבאית באופן.

* אני מבקש להודות לקמרון בראון על הערותיו.

מצרים

המשבר הכלכלי העולמי של 2008-2010 וההתקוממות שהחלה בתחילת 2011 הביאו להתדרדרות כלכלית חמורה במצרים. משטר "האחים המוסלמים" החדש ניצב נוכח משימה כבירה בניסיונו לשקם את המצב הכלכלי. כדי לעמוד באתגר, יהיה עליו לנהל יחסי עבודה סבירים מול ארצות-הברית. אין ספק שלא יוכל להיענות לקריאות מקרב "האחים המוסלמים" להתנתק מהסכם השלום שנחתם עם ישראל ב-1979, ומהמחויבויות שמצרים קיבלה על עצמה במסגרתו. באותה מידה, מצרים לא תוכל להתיר לחמאס להכתיב את סדר-היום, לא בנושא ישראל ולא בנושא ארצות-הברית. יתרה מכך, במשך שנים התחמקה מצרים מהשלטת ריבונותה בסיני, ואפשרה להפוך את חצי-האי למסדרון מעבר לסחר בבני-אדם, בסמים, בנשק ובטרור. כך הצליחו חמאס וארגוני טרור נוספים בעזה להתחמש באלפי טילים איראניים לאחר מבצע "עופרת יצוקה" ב-2008-2009. ניתן לראות בהסכם מ-21 בנובמבר 2012 הצלחה פוליטית של מצרים, אך הוא גם מטיל עליה את האחריות. כישלון ליישם שליטה מלאה בסיני ולעצור את הזרמת הנשק לעזה יכניס את מצרים למסלול התנגשות מול ממשל ארצות-הברית והקונגרס. עימות כזה עלול להצטרף למכשולים נוספים אחרים ביחסי ארצות-הברית-מצרים שעניינם זכויות האדם, זכויות האזרח וזכויות פוליטיות במצרים. ארצות-הברית היא מפתח לשיקומה הכלכלי של מצרים, וצד להסכם השלום שנחתם ב-1979 בין ישראל למצרים. היא תורמת מעל 1.5 מיליארד דולר להגנה ולכלכלה של מצרים, ובעלת עניין מרכזית במוסדות פיננסיים כמו קרן המטבע הבינלאומית. בהיעדר חלופות פיננסיות אחרות, שיקול זה יישאר מרכזי בגישתה של מצרים כלפי סוגיות פוליטיות עם שכנותיה הקרובות.

חמאס

במידה שחמאס קבע את תזמון העימות הצבאי מול ישראל, הוא השכיל לבחור היטב את חלון ההזדמנויות הנכון. העימות עם ישראל התרחש ימים ספורים בלבד לפני הגשת הבקשה מצד הרשות הפלסטינית/פת"ח להצטרף כמדינה לא-חברה לעצרת הכללית של האו"ם, הדיון בה, ההצבעה עליה ואישורה. צעד זה מעניק ניצחון פוליטי ליריבו של חמאס על הנהגת הפלסטינים (הפת"ח). באמצעות העימות בעזה, שנתפס כניצחון של חמאס מול ישראל זכה חמאס בתהילה הפוליטית בקרב הפלסטינים, ללא תלות בהחלטת מועצת האו"ם או ברוב שבו התקבלה.

העימות התרחש גם ימים ספורים לאחר בחירתו המחודשת של הנשיא אובמה. אילו נכנסו חיילים ישראלים לעזה ומספר הנפגעים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית היה רב, תקופת כהונתו השנייה של אובמה הייתה נפתחת בחיכוך עם ישראל. במקביל, חמאס סמך על תגובה ישראלית מוגבלת, שכן ישראל עצמה נכנסה לתקופה של טרום-

בחירות. כל אלה הביאו לאי־רצון מצד המנהיגות הפוליטית בישראל להיכנס למבצע צבאי שיוביל לשיעור אבדות גבוה בקרבות מבית־לבית בסמטאותיה הצרות של עזה. חמאס יכול היה גם להניח שישראל תימנע מפעולה קרקעית כדי שלא למתוח עוד יותר את היחסים עם מצרים.

כמו ישראל, גם חמאס נאלץ להביא בחשבון את המשטר החדש במצרים, ולהימנע ממצב שבו תמיכה מצרית תתנגש עם אינטרסים מצריים. התמיכה הפוליטית שחמאס מקבל מטורקיה, לדוגמה, או התמיכה הפיננסית שיוכל לקבל מקטר לא יוכלו להחליף את התפקיד והמקום שממלאת מצרים. מצרים היא הקשר של חמאס עם מדינות העולם. בנסיבות החדשות במצרים, חופש הפעולה של חמאס לפעול ייקבע על פי המידה שבה יסכן את האינטרסים של מצרים, בייחוד אלה הקשורים בארצות־הברית. הערכה זו תעמוד במבחן אם וכאשר תחליט מצרים להפעיל שליטה אפקטיבית יותר בסיני ובאמצעי הלחימה שנכנסים לעזה.

ישראל

מעבר לחוסר הרצון למתוח את היחסים עם מצרים ולספוג אבדות רבות (בייחוד בתקופת טרום־בחירות), רצונה של המנהיגות הישראלית היה להימנע מריב פומבי נוסף סביב סוגיה משנית בחשיבותה, בתחילת כהונתו השנייה של הנשיא אובמה בבית הלבן. תוכנית הגרעין הצבאית של איראן, התהליך המדיני בסכסוך הישראלי־פלסטיני וההשלכות של ההתקוממויות הערביות נותרו במקום גבוה יותר בסדר־היום הישראלי־אמריקאי שלאחר הבחירות.

הסתתיגותה של ישראל ממהלך קרקעי שימיט הרס רב על רצועת עזה הותירה אפשרויות מועטות בלבד לנוסחה שתאפשר סיום מוקדם של המבצע הצבאי. מעורבות אמריקאית לצדה של מצרים הציעה לישראל מוצא נוח, כמעט ללא תלות בתנאי ההסכם. ראש הממשלה, נתניהו, יכול היה לשחרר שתי אנחות רווחה בסיום המבצע הצבאי בעזה: האחת על כך שלא נרשם נזק לסיכויי בבחירות בינואר 2013, והשנייה על הנימה החיובית שבה נפתח הפרק החדש ביחסיו עם הנשיא אובמה. לכך יש להוסיף את ההצלחה הכבירה של "כיפת ברזל", המערכת להגנה מפני טילים, שפותחה בישראל במידה רבה הודות להחלטתו הראשונית של הנשיא אובמה להעניק סיוע בסך 205 מיליון דולר לישראל, שחוזק לאחרונה במענק של 70 מיליון דולר נוספים.

מסקנות

ארצות־הברית הצליחה להראות, באמצעות ההסכם שסיים את העימות הצבאי בעזה, שהיא עדיין בעלת אינטרסים במזרח התיכון, ומחזיקה בכלים שיאפשרו לה להחיל את השפעתה. יחד עם זאת, כפי שנהוג לומר בעולם הסטטיסטיקה – המדגם קטן מכדי

להסיק ממנו מסקנה חד-משמעית. ההתכתשות בעזה נותרה מבודדת משאר האזור וכמעט לא הכתה גלים, בייחוד לאור העובדה שישראל חתרה להכיל את העימות עם חמאס. אין בהצלחתה של ארצות-הברית כדי לפתור את הדילמות שניצבות בפני וושינגטון בטיפול בסוריה, למשל. היא אמנם סייעה לבנות קשרים טובים יותר עם מצרים, אך לא תהיה לכך משמעות אם, למשל, החוקה המצרית לא תעמוד בסטנדרטים מסוימים. בטווח הארוך, נראה שהרווחים שהפיקה ארצות-הברית מהסדרת ההסכם בין חמאס לישראל אינם מצביעים על מגמה או מבשרים הצלחות נוספות.

הנושאים המרכזיים בסדר-היום הישראלי-אמריקאי שהעסיקו את שתי הממשלות נותרו כשהיו. אמנם, שיתוף הפעולה ביניהן במהלך השבועות האחרונים היה יעיל, אך אין להשליך מכך באופן אוטומטי על הבנה והסכמה מלאות ביניהן בנושאים הרחבים והמשמעותיים יותר, כמו איראן ותהליך השלום. גם בחזית ישראל-מצרים, יש לציין שהמעורבות האמריקאית סייעה להסיר מוקש שעלול היה לגרום נזק רב, אך לא אוששה את היחסים בין שתי המדינות. במבחנים הגדולים שנכוננו ליחסים בין ישראל למצרים, כמו תהליך השלום עם הפלסטינים, מתקפה על מתקני הגרעין של איראן וסוגיות אזוריות נוספות, ארצות-הברית וישראל עלולות למצוא עצמן מתקשות יותר להגיע לתיאום ולהבנות. אם המעורבות האמריקאית במצרים ובמצבים אחרים נתפסת כבעלת ערך בעיני ישראל, ייתכן שיהיה עליה לתת מקום רב יותר לנקודת המבט של ארצות-הברית בעתיד.

מעבר לניתוח הנוכחי, נותר עדיין לראות האם ההסכם יוכתר כהצלחה גם כעבור חודשים אחדים מחתימתו. ישראל סיימה את הפעולה הצבאית בעזה בתחילת 2009 באופן חד-צדדי בתוצאה דומה – החלטת 1860 של מועצת הביטחון של האו"ם, שנדחתה על ידי חמאס כיוון שלא היה שותף לה. הפעם חמאס הוא צד בהסכם, אולם הוא לא התחייב שלא לשוב ולהתחמש. כמו שקרה במבצע "עופרת יצוקה", ארצות-הברית סיפקה ערבויות לישראל ביחס לטיפול בהברחות נשק לעזה. כדי לעמוד בערבויות אלה, תזדקק ארצות-הברית לשיתוף פעולה מלא מצד מצרים. לפיכך, המעורבות האמריקאית בהגעה להסכם של 21 בנובמבר 2012 עדיין טעונה הוכחה שמדובר בהצלחה ובסימן מבשר לעמדתה המחודשת של ארצות-הברית במזרח התיכון.

השינויים במשטר המצרי והמערכה בעזה

אודי דקל

בעידן שלטון "האחים המוסלמים" במצרים, מבצע "עמוד ענן" הוא האירוע הראשון של עימות בין ישראל לחמאס ולשאר ארגוני הטרור בעזה. הדבר מאפשר לנו לבחון את מדיניותו והתנהגותו של השלטון החדש במצרים במצבי משבר. במונחים צבאיים מכנים זאת 'למידה בחיכוך', המאפשרת לבחון את ההתפתחויות בתמונת המצב, את ההשלכות שאינן מוכוונות, את השיקולים המנחים ואת כללי המשחק החדשים.

במצרים החדשה קיימת המשכיות במדיניות החוץ המסורתית של מצרים בד בבד עם השינוי. בכל הנוגע לרצועת עזה בולטת ההמשכיות. שלטון "האחים המוסלמים" נמנע מפתיחת מעבר רפיח לתנועה חופשית של אנשים וסחורות מהרצועה ואליה, נוקט מדיניות פרגמטית שאינה מתעמתת עם ישראל על הסרת המצור מעל עזה ונחלץ להשגת הפסקת אש בכל פעם שמתפרצת אלימות ועולה העצימות בהתנגשויות בין ישראל לחמאס ולשאר גורמי הטרור ברצועת עזה. לכאורה, הדבר תמוה, לאור הקשרים המיוחדים בין "האחים המוסלמים" במצרים – תנועת האם – לבין חמאס ברצועה, שבמקורו הוא הזרוע הפלסטינית של "האחים המוסלמים". אולם, התברר גם בעימות האחרון כי האינטרסים המשטריים והמדינתיים של שלטון "האחים המוסלמים" במצרים גוברים על רגשי האהדה וההזדהות האידאולוגית והדתית עם תנועת חמאס. מנהיג תנועת "האחים המוסלמים" במצרים, אל-שאטר, האשים במהלך האירועים את חמאס כי הוא מסבך את מצרים בעימות פוטנציאלי עם ישראל. ראשית, השלטון בקהיר צריך להאכיל 85 מיליון מצרים ורק לאחר מכן לדאוג ל-1.5 מיליון הפלסטינים ברצועת עזה. כמו כן, נאמרו כלפי חמאס אמירות קשות יותר: "לא ייתכן כי הזנב יכשכש בראש", וכי חמאס גורם להסתת מצרים מיעדיה העיקריים הנוכחיים, בראש ובראשונה הצלת הכלכלה המצרית, בעיקר באמצעות הסיוע החיצוני מארצות-הברית והמערב, בשיעור מתוכנן של 10 מיליארד דולר.

הנשיא מורסי הצביע עם היבחרו על שלושה יעדי-על שבהם צריך השלטון החדש להתמקד: (1) צדק חברתי; (2) פיתוח כלכלי; (3) יציבות וביטחון. הגורם המניע את שלושת היעדים הללו הוא ביסוס שלטונם של "האחים המוסלמים". הדבר מחולל

שורה של צעדים, ובעיקר חיבור וניסוח חוקה חדשה והמאבק הנלווה לכך, החלשת השפעת הצבא, עריכת בחירות חדשות לפרלמנט, נטילת סמכויות מבית המשפט החוקתי והניסיון לפטר את התובע הכללי. לצורך כל אלה, למצרים של "האחים המוסלמים" נחוץ שקט ויציבות ביטחונית כלפי חוץ, ולבטח אין זה רצוי להיגרר אחר הרפתקאות של אחרים, כולל מצד 'האחות הקטנה והבעייתית' – תנועת החמאס – בעיתוי שאינו נוח לשלטון בקהיר. לפיכך, הנשיא מורסי בחר לפעול כגורם מתווך ומייצב והוביל להסכם הבנות בין הצדדים הניצים, לשם השגת הפסקת אש ממושכת.

ב־בזמן הבין מורסי כי עליו לרצות את ההמונים ולהפגין סולידריות עם מאבקו של חמאס. הוא החזיר את השגריר המצרי מישראל, גינה את התוקפנות הישראלית, שלח את ראש הממשלה שלו לביקור תמיכה באוכלוסיית עזה, תמך בכינוס שרי החוץ הערביים ואִפשר הפגנה של כמה מאות מפגינים תחת הסיסמה "יישום המהפכה כרוך בפתרון הבעיה הפלסטינית". כל אלה הם צעדים "רכים", שנבחרו כך שלא יפסלו את מצרים מתפקיד המתווכת בין חמאס לישראל.

הקשר עם ישראל נעשה באמצעות הערוצים המסורתיים, הביטחוניים-צבאיים. באופן חשאי שלחה מצרים אותות אזהרה לישראל על כך שלא תוכל להשלים עם מהלך צבאי קרקעי ברצועה – דבר שעשוי לחייב אותה להגיב במטבע של הפרת הסכמים, עם רמז לנספח הצבאי להסכם השלום. החשש הכבד של השלטון בקהיר מפני מהלך קרקעי ישראלי ברצועה נבע מהערכה כי הדבר יעורר התפרצויות של 'הרחוב המצרי' ולחץ כבד על השלטון לפעול באופן שלא ישרת את האינטרסים החיוניים והמיידיים של מצרים. נוסף לכך, הגורמים הבכירים במנגנוני הביטחון המצריים – משרד ההגנה, הצבא והמודיעין – שעומדים בקשר רצוף עם ישראל, הבהירו שזוהי שעת המבחן שלהם, וכי עליהם להוכיח לשליט ולמשטר החדש כי הקשר הביטחוני המיוחד עם ישראל חיוני למצרים, כי רק להם יכולת השפעה על מהלכי ישראל. להבנתו של הנשיא מורסי, תגובה מצרית משברית כלפי ישראל עלולה לסתום את הגולל על הסיוע הכלכלי הנחוץ כל כך למצרים בעת הנוכחית, ואכן, סיוע הבנק העולמי (IMF) אושר מייד לאחר החלת הפסקת האש בעזה.

למרות החזות המאוחדת מעל פני השטח בין הצבא ומנגנוני המודיעין לנשיא מורסי, קיימת חשדנות ואף חוסר אמון הדדי ונוצר מעין מאזן הרתעה, כך שכל צד מנע מפעולה נגד הצד השני, כל עוד נשמרות סמכויות הבסיס של הגופים. אין זה מקרי כי רק לאחרונה העניק הנשיא מורסי לשר ההגנה, הגנרל עבד אל-פתאח אל-סיסי, את הסמכויות להחליט על פעולה צבאית, לגייס מילואים ולהניע כוחות צבא. הבכירים בצבא ובמנגנוני הביטחון המופקדים על הקשר עם ישראל פועלים מתוך חשש אישי, שמא יואשמו בחיבת-יתר לישראל. עם זאת, מאופן התנהלותו של המשטר המצרי ניתן לקבוע כי הנשיא מורסי מבין את היתרונות בהסכם השלום עם ישראל,

המעניק למצרים מנוף השפעה על ישראל. בראייתו, ישראל תעשה הכול כדי לשמר את ההסכם השלום, משום שהיא רואה בו נכס אסטרטגי חיוני, גם בשל ההשלכות לביטולו על הסכם השלום עם ירדן. מעל הכול, מצרים אינה מעוניינת להיקלע לעימות צבאי עם ישראל. התמורות שמצרים רושמת לעצמה משימור הסכם השלום כוללות את הגבלת חופש הפעולה הצבאי של ישראל; הבטחת הסיוע האמריקאי – הכלכלי והצבאי; ערוצי גישה נוחים לצמרת בישראל, החיוניים למניעת אי-הבנות או ספקות מצד ישראל. לשלטון בקהיר נוח לנהל את הקשרים הישירים עם ישראל בהתאם לכללי – קשרים ביטחוניים חשאיים ולא דיפלומטיים פומביים, בפרופיל נמוך, ללא מגעים ישירים בין מנהיגים.

הנשיא מורסי ניצל את העימות ברצועת עזה כהזדמנות למצב שוב את מצרים במעמד 'האחות הבכירה' – מנהיגת העולם הערבי. מצרים היא היחידה שיכלה לקבל על עצמה את תפקיד המתווכת המוסכמת ולנהל את המשא-ומתן בחשאיות וביעילות. לעומתה, טורקיה בראשות ארדואן וקטר העשירה, שקוראות תיגר על מצרים במעורבותן ברצועת עזה, לא יכלו לתפקד כמתווכות בין ישראל וחמאס, ובפועל כולן חסו בצילה של מצרים בעימות האחרון.

גם בעבר, כמו גם בסבבי ההסלמה האחרונים, קיבלה על עצמה מצרים את תפקיד המתווכת בין חמאס לבין ישראל. אולם, הפעם נטל השלטון בקהיר תפקיד משמעותי יותר ואחראי. הוא צירף לשולחן המשא-ומתן את "הג'יהאד האסלאמי" עם מנהיגו רמדאן שלח, ובכך הפך את הארגון הקיצוני למחויב להפסקת האש, גם מטעמי כבוד ומחויבות כלפי מצרים. ניתן לראות בכך סימן מצד השלטון במצרים לחשיבות הפיוס והאיחוד במחנה הפלסטיני לא רק בתחומי רצועת עזה, אלא גם בין חמאס לרשות הפלסטינית ולפת"ח בגדה המערבית. מצרים החדשה קיבלה על עצמה אחריות נוספת כערבה לקיום הפסקת האש והסדר ההבנות שהושג, אולם במקביל היא המשיכה לדחות ולבלום כל יוזמה שתעניק לה את האחריות לרצועת עזה, ולו למראית-עין. האופן שבו נכנס הנשיא מורסי לתפקיד המתווך אפשר לו להניח את נייר ההבנות הראשון על השולחן, אשר היה מוטה לטובת האינטרסים של חמאס – "שקט תמורת שקט", הקלות בדרך להסרת הסגר מעל הרצועה, פתיחת המעברים בין הרצועה לבין ישראל וחופש תנועה של אנשים וסחורות, הפסקת הטיסות הישראליות מעל הרצועה, הרחבת תחום הדייג וכניסת חקלאים פלסטיניים לעיבוד אדמות ב'פרימטר הביטחוני'. כל זאת, ללא התחייבות מצרית מקבילה לפתיחה מוחלטת של מעבר רפיח והרצועה כלפי מצרים, ומבלי להתחייב למאמץ אפקטיבי אמיתי למניעת הברחות אמצעי הלחימה לעזה, למרות דברי מנהיג "האחים המוסלמים", אל-שאטר, כי על הצבא לעשות יותר כדי לעצור את הברחות לעזה. האופן שבו תתמודד מצרים עם הברחות הוא המבחן החשוב לנחישותה ביחס להעמקת היציבות ולהפסקת האש. עם זאת, שרירה,

קיימת ונמשכת מגבלת המשילות המצרית בסיני, וכן העדר פתרונות מהירים לצורכי האוכלוסייה הבדואית במרחב. ניתן לשער כי בדומה לעבר, השלטון בקהיר לא יגייס את כל האמצעים הנדרשים להפסקת הברחות אמצעי הלחימה לרצועת עזה, ויעדיף להמשיך בניהול משבר ההברחות על פני פתרון הבעיה.

בהיבט האסטרטגי, מצרים בשליטת "האחים המוסלמים" ובראשות הנשיא מורסי יצאה המנצחת של העימות. היא נטלה מעמד מוביל, תפקדה כמנהיגה של המזרח התיכון והעולם הערבי ושימשה מרכז הפעילות המדינית האזורית והבינלאומית. את מצרים פקדו מנהיגים מהשורה הראשונה – מזכ"ל האו"ם, באן-קי-מון, מזכירת המדינה האמריקאית, הילרי קלינטון, ראש ממשלת טורקיה, ארדואן, ושרי החוץ הערביים. בפועל, רק מצרים הייתה מסוגלת להשיג הפסקת אש בין הניצים ולגבש הסכם הבנות, שנועד להעמיק את השקט והיציבות לאורך זמן. זאת במסגרת הלגיטימיות של משטר "האחים המוסלמים" שנבחר על ידי העם המצרי בבחירות דמוקרטיות, בשל ההשפעה הרבה של "האחים המוסלמים" על תנועת חמאס ובזכות הסכם השלום עם ישראל. התנהגותו של הנשיא מורסי מתאפיינת בפרגמטיזם ובהבנה כי האינטרסים המדינתיים המצריים גוברים על האינטרסים האידאולוגיים-דתיים של תנועת "האחים המוסלמים", שהוא נציגה.

בכוחה של מצרים לנטרל את הגורמים הקיצוניים השליליים, שרובם מופעלים על ידי איראן, ולצמצם באופן משמעותי את הברחות אמצעי הלחימה לעזה ואת התעצמות חמאס, "הג'יהאד האסלאמי" ושאר הארגונים. זהו אחד המבחנים הרציניים לכוונות השלטון בקהיר. על ישראל לנצל את המגמות החיוביות שעולות מהדרך שבה ניהל הנשיא מורסי את המשבר וייצב את זירת עזה. אם ישראל מעוניינת לקדם תפקיד חיובי של מצרים בעתיד, מומלץ כי היא תקיים את הסכם הבנות, כפי שהתחייבה בפני השלטון המצרי, וודאי רצוי להימנע מן הכינוי 'נייר חסר-משמעות' ביחס אליו. יש להיות זהירים בהבנת התנהלותה של ההנהגה המצרית החדשה כלפי פנים, ולהימנע מביקורת פומבית בנוגע לפעילותה של הנהגת "האחים המוסלמים", המוכוונת לעיגון ולביסוס אחיזתה במצרים ולנטרול איומים עתידיים מבית. ישראל צריכה להבין את רגישותו הרבה של השלטון להלכי-הרוח ברחוב המצרי, ולהימנע מפעילות ומהצהרות שיכולות להצית את הרחוב ואת כיכר תחריר. כמו כן, יש להימנע מקריאת תיגר על השלטון בקהיר ומהצבת 'מבחני רצינות' סמליים. המבחן אינו האם הנשיא מורסי נושא בפומבי את שם ישראל, או מקיים שיח ישיר עם ראש ממשלת ישראל, אלא במדיניות ההכלה והייצוב המצרית. יש עדיפות לעודד תמורות חיוביות להנחלת היציבות והשקט על ידי קהיר, לקיים מגעים בפרופיל נמוך מאחורי הקלעים, לעודדו בכיוון הפרגמטי המדינתי ולא לעורר רגשות אידאולוגיים ועוינות לישראל. ככל שהמצב הפנימי במצרים

ישתפר, צפוי כי כושר ההכלה של המשטר החדש כלפי חוץ יגדל, בדגש על הרצועה, וייתכן גם שתגבר היכולת להילחם בהברחות.

עיצוב כללי משחק פנימיים של שלטון "האחים המוסלמים" במצרים, שאינם תואמים לעקרונות הדמוקרטיה שעליה רכבו בדרכם לכיבוש השלטון, ותחושת הביטחון הגוברת שלו – כל אלה אינם מעידים על כך שבטווח הזמן הקצר קיים סיכון ממשי לגיבוש תפיסת מדיניות חוץ פרו־אקטיבית ומאתגרת במרחב האזורי, ובעיקר נגד ישראל.

ניתוח מגמות והלכי־רוח במצרים על פי הרשתות החברתיות

אורית פרלוב

ב־14 בנובמבר 2012 פתחה ישראל במבצע "עמוד ענן" בעזה, עם חיסולו של אחמד ג'עברי, המפקד בפועל של הזרוע הצבאית של חמאס. המבצע הסתיים כעבור שבוע בהכרזה על הפסקת אש. לאחר תחילת המבצע תיאר שר הביטחון, אהוד ברק, את מטרות המבצע: "חיזוק ההרתעה, פגיעה קשה במערך הרקטות, פגיעה כואבת בחמאס ובארגוני הטרור, צמצום הפגיעה בעורף האזרחי שלנו".

במהלך שמונת הימים של מבצע "עמוד ענן" התקיים ברשתות החברתיות (טוויטר, פייסבוק ובלוגים) שיח בלתי־פוסק וביקורתי, אשר העלה תובנות וחשף הלכי־רוח מרתקים בקרב הציבור המצרי והפלסטיני.

חשוב לשוב ולהדגיש כי המגמות והלכי־הרוח המוצגים במאמר זה אינם כוללים את כלל הלכי־הרוח בעזה ובמצרים, אלא את התובנות העיקריות של כ־10% מהאוכלוסייה הפלסטינית והמצרית הפועלת ברשתות החברתיות ומקיימת שיח באמצעותן. המאמר מתמקד בעיקר בהלכי־הרוח בקרב הגולשים המצריים (מתוך שיחותיהם עם עמיתיהם העזתים) ובעמדותיהם בנוגע להשפעת המבצע על הפוליטיקה הפנים־מצרית, בעמדותיהם כלפי חמאס ועזה, בתפקודו של הנשיא מורסי ובתנועת "האחים המוסלמים", וכיצד נתפסים בעיניהם המהלך הישראלי ומדיניותה של ישראל. להלן שש המגמות העיקריות העולות מתוך השיח ברשתות החברתיות במצרים.

"האחים המוסלמים" במצרים מול "האחים המוסלמים" (חמאס) בעזה – האומנם אחים?

מתוך השיח ברשת עולה תמונה מפתיעה של קרע וסכסוך הולך ומעמיק, בשל ניגוד אינטרסים בהווה בין הנהגת תנועת "האחים המוסלמים" במצרים לבין הנהגת ארגון חמאס בעזה. במהלך המבצע ניתן היה לשמוע יותר ויותר ביקורת בוטה וכעס על ההתנהלות "האגואיסטית" של ארגון חמאס בעזה, ועל חוסר התחשבות בצרכיה ובאילווציה של תנועת "האחים המוסלמים" במצרים.

מסתבר מן השיח ברשת שהולך ונפער קרע בין הנהגת חמאס עזה, "הבן הסורר", לבין תנועת האם – "האחים המוסלמים" במצרים. בקרב פוליטיקאים אסלאמיסטיים רבים נשמעה ביקורת על כך שהמדיניות הבלתי-אחראית של חמאס עזה עוד עלולה לגרור את מצרים למאבק ישיר ולא רצוי עם ישראל. גרוע מכך – התנהלות זו יכולה לסכן את כספי הסיוע שאמורים להינתן למצרים על ידי ארצות-הברית, קרן המטבע והאיחוד האירופי, או כפי שנאמר במפורש ברשת: "האחים המוסלמים" במצרים צריכים להאכיל 85 מיליון פיות, והם לא יתנו להתנהלות המופקרת של חמאס לסכן מטרה זו. נוסף על כך, יש תסכול אמיתי בקרב בכירי "האחים המוסלמים" מחוסר ההיענות והיכולת של הצבא לטפל בסוגיית הברחות הנשק והכסף לחמאס בעזה. עוד עולה כי ההנהגה המדינית של "האחים המוסלמים" מבינה את הצורך במציאת מנגנון חדש שיביא לצמצום מגמה זו.

בקרב מובילי דעה ברשת עולה כי נמאס למצרים להיות בת-ערובה של עזה, ועליה להתמקד עתה בענייני הפנים ובאתגרים מבית, ולא ב"כיבוי שריפות" מחוץ למדינה. הניסיון של אסמאעיל הניה, ראש ממשלת חמאס, להציג את הדם הפלסטיני והמצרי כאחד – הוא אשליה מוחלטת, כך טוענים ברשת.

נקודה בולטת נוספת היא השימוש הציני של מצרים במאבק הפנימי בין הנהגת חמאס-עזה לבין הנהגת חמאס-סוריה (לשעבר), כלומר, בין הניה וא-זאהר לבין אבו-מרזוק ומשעל, כמנוף להפעלת לחץ על חמאס עזה על מנת שיתגמשו בכל הנוגע למרכיבי הסכם הפסקת האש בין ישראל וחמאס, ובין חמאס ומצרים. אם בעבר נתפסה הנהגת חמאס עזה כפרגמטית יותר ואילו הנהגת חמאס סוריה נחשבה ניצית יותר עקב החסות האיראנית, הגיע "האביב הערבי" והפך את היוצרות. כיום נוצר מצב שלחמאס עזה יש מנופי לחץ על "האחים המוסלמים" במצרים והוא נעשה ניצי יותר, ואילו הזרוע של סוריה (היושבת כיום בסודאן) נעשתה פרגמטית יותר מרגע שעברה לחסות קטרית ו"איבדה" את איראן. לכן עולה באופן ברור מהשיח ברשת שהנהגת "האחים המוסלמים" הזמינה את אבו-מרזוק ומשעל לקהיר כדי לקחת חלק בהסדר הפסקת האש, על מנת להפעיל לחץ על הנהגת חמאס בעזה. לא ניתן לדעת מהשיח האם זו אכן המציאות, אך כך היא נתפסת בעיני מצרים רבים ברשת.

מלבד אותו קרע כאמור, בין הנהגת "האחים המוסלמים" במצרים לבין חמאס עזה, ניתן לשמוע גם ביקורת הולכת וגוברת בקרב הציבור המצרי. רבים מדגישים שאין דין חמאס כדין עזה. בעוד רבים במצרים ישמחו לראות בהיחלשותם של "האחים המוסלמים" בעזה, הם זועמים על המחיר הכבד שאותו משלמים אזרחיה חסרי-הישע. מתוך שיחותיהם של מצרים עם חבריהם העזתיים עולה כי עזה נמצאת למעשה תחת כיבוש כפול: מצד אחד ישראל ומצד שני חמאס. יש אף הקוראים לפתיחת מעבר

רפיח במלואו על מנת להקל את סבלם של אזרחי עזה, מבלי שקיימת הבנה או חשש מההשלכות המדיניות והביטחוניות של מהלך כזה על מצרים.

מורסי מול מובארכ – אותה הגברת בשינוי אדרת

בעוד הרטוריקה הפופוליסטית וקולו התוקפני של נשיא מצרים, מוחמד מורסי, שונים מאוד מאלה של קודמו בתפקיד, מובארכ, עולה ברשת באופן ברור כי הציבור במצרים אינו רואה שינוי במדיניות של מורסי לעומת זו שנקט מובארכ. נהפוך הוא, לאורך שמונת ימי המבצע הלך והתבהר בהדרגה כי נאומיו והבטחותיו של מורסי על כך שישאר נאמן לדרישות המהפכה והעם המצרי הן מילים ריקות מתוכן. רבים ברשת לעגו להודעתו המיידית על החזרת השגריר המצרי מישראל, ואף דאגו לציין כי אין התנהגותו שונה מזו של מובארכ שהשיב את השגריר המצרי מישראל ב־1982, ב־1988, ב־2001, ובמבצע "עופרת יצוקה". "אין חדש תחת השמש", וגם ברשת דואגים לצטט את המשפט הידוע "דברים שרואים מכאן לא רואים משם", ומסבירים כי מה שיכלו "האחים המוסלמים" לומר כאשר היו תנועת אופוזיציה שחלק מהנהגתה ישב בבתי־כלא, אין הם יכולים ליישם היום. הקרקע שעליה הם דורכים כיום היא בוצית, והתנהלות לא נבונה תוביל את מצרים לדשדש בבוץ העזתי. מעבר לכך, יש אפילו הטוענים כי למורסי, בניגוד לקודמו, יש רצון אמיתי לטפל בסוגיית ההברחות ובסוגיות הביטחוניות בחצי־האי סיני, ולכן לטענתם, אם יש רצון – תימצא היכולת, גם במחיר של שיתוף פעולה בטחוני עם ארצות־הברית וישראל. במילים אחרות, קיימת הבנה שבטווח המייד־י – בכל הנוגע למדיניות החוץ – אם מתייחסים למעשים ולא למילים, אזי אין הבדל גדול בין מורסי למובארכ, וזה שעד עתה נמנע מאזכור שמה המפורש של ישראל בנאומיו, יהיה בסופו של דבר הנשיא שישתף פעולה עם ישראל באופן הדוק יותר אף מקודמו.

כוחו העולה של השחקן הלא־מדינתי – "הרחוב הערבי"

יום לאחר תחילת מבצע "עמוד ענן" נאם הנשיא מורסי במצרים ופנה לישראל באומרו: "הפסיקו את ההרפתקה הזו, אחרת לא תוכלו לעמוד בפני הזעם של העם המצרי". גם בקרב האינטלקטואלים ומנהיגי הדעה ברשת עלתה לא־פעם אזהרה ברורה מאוד: "כדאי לישראל להיזהר מכעסו של הציבור המצרי"; "מדינת ישראל צריכה להתחיל להביא בחשבון בשיקוליה האסטרטגיים את הרחוב המצרי". בניגוד לשחקן המדינתי (מדינאים, אנשי צבא, דיפלומטים וכלכלנים) והממסדי הנוהג לפי כללי משחק ברורים ובשיקול דעת מושכל, בדרך כלל, ומהלכיו ניתנים לצפייה, אזי "הרחוב הערבי" הינו שחקן שכללי המשחק שלו עדיין אינם ברורים. "הרחוב הערבי", כפי שמבחינים ברשת, אינו כתובת יציבה וודאית. הוא פועל באופן רגשני ולא שכלתני, ללא שיקולים

פרגמטיים, ולא ניתן יהיה לצפות את התזמון, היקף הפגיעה, היקף הנזק והמסלול שבו הוא יתנהל מרגע שיהיה גורם במשוואה. לכן, בכל השיחות ברשת עולה המלצה לישראל בזו הלשון: "כאשר אתם עושים את שיקוליכם האסטרטגיים והטקטיים בבואכם לקבל החלטה כזו או אחרת, אתם חייבים להביא בחשבון את "הרחוב הערבי".

ישראל-חמאס – "מלכוד 22"

שתי תפיסות מנוגדות עולות מהשיח ברשת בכל הנוגע למתווה היחסים בין ישראל לבין חמאס ולכיוון שאליו מובילה מדיניותה של ישראל בסוגיה זו. מתוך השיח עולה כי ישראל נמצאת – בין אם במודע ובין אם לאו – במלכוד אינטרסים בסוגיה זו, שלפי שעה לא ברור כיצד ניתן יהיה ליישבו.

לפי תפיסה אחת, מבצע "עמוד ענן" חיזק את מעמדו הדיפלומטי, הבינלאומי והפנים-פלסטיני של חמאס. ככל שישראל תמשיך לחזק את חמאס עזה ותעניק לו לגיטימציה בינלאומית, היא תחליש את המחנה הנגדי בקרב הציבור הפלסטיני, אשר מאמין עדיין ב'פתרון שתי המדינות' ובהכרה במדינת ישראל – מחנה שאופיו חילוני וליברלי יותר. אל לישראל לשכוח שהחלשתו של מחנה זה מחזקת גם את המחנה הפלסטיני המאמין לחלופין ב'פתרון המדינה האחת' או בניהול הסכסוך ולא בהסדרתו. לפי התפיסה השנייה, חיזוק חמאס בעזה מעניק לישראל כתובת "אחראית" אחת לנעשה בעזה, ולמעשה מחליש את השחקנים הקיצוניים יותר כגון התנועות הסלפיות ו"הג'יהאד האסלאמי", אשר ממומנות ומודרכות על ידי איראן או על ידי שלוחות של אל-קאעדה. ניסיון העבר הוכיח לישראל שניתן להגיע להסדרים ולהסכמות תקופתיות עם חמאס, ולכן מבחינת ישראל זוהי מציאות שניתן לקבל אותה.

בסוגיה זו חלוקים הלכני-הרוח ברשתות החברתיות. אלה במצרים התומכים ב'פתרון שתי המדינות' כועסים על ישראל על כך שבשל אינטרסים צרים וראייה לטווח קצר היא מעניקה במו ידיה לגיטימציה מדינית ובינלאומית לחמאס, ואילו אלה החוששים מהתעצמות התנועות הקיצוניות בעזה מאמינים שזהו מהלך נכון, וכי דר-שיח בין ישראל לבין חמאס הוא בלתי-נמנע, ואף יהפוך את חמאס למתון יותר ופרגמטי.

עוצמה, הרתעה וחוסר מידתיות

מתוך השיח ברשת עולה באופן ברור הכרה בעליונותה הצבאית, ההתקפית וההגנתית של מדינת ישראל. רבים ברשת תיארו את המאבק בין ישראל לבין חמאס כמאבק בין דוד וגוליית, או לחלופין, בין הדמויות המצוירות, טום וג'רי. מכאן גם נבעה הסכמה מוחלטת, דאגה וחשש אמיתי מכניסה קרקעית לעזה. "הרחוב הערבי" על כל צדדיו התנגד למהלך קרקעי, וטען שיש לעשות הכול על מנת למנוע זאת. חוסר המידתיות והפערים העצומים הקיימים כיום בין הטכנולוגיה והנשק שיש לישראל

לבין הטכנולוגיה והנשק שבידי חמאס הם כל כך ברורים ולכן, לטענתם, לא ניתן יהיה לפתור את הסכסוך הזה באמצעות מאבק אלים. לפיכך, הרושם שמתקבל הוא שכ־12 מיליון מצרים (אלה המחוברים לרשת) נשמו לרווחה בעת ההודעה על הפסקת האש ואי־כניסה קרקעית של כוחות צה"ל לעזה.

לא פעם עלתה השאלה, את מי בדיוק מנסה ישראל להרתיע? רבים ברשת דאגו להדגיש כי לא ניתן יהיה לחסל את חמאס במהלך צבאי כזה או אחר. חמאס הוא רעיון, אידאולוגיה, וצבא אינו יכול להרתיע רעיון או אידאולוגיה. כלומר, לדעתם, דווקא התעצמותו הפוליטית של חמאס והרחבת בסיס הלגיטימציה הבינלאומי של התנועה הם אלה שעשויים להביא את התנועה לויתור בפועל (גם אם לא ברטוריקה) על ההתנגדות האלימה, בשל שיקולים פוליטיים ופרגמטיים, ולא המהלך הצבאי.

חולשתם של החזקים – מאזן הרתעה חדש

השיח ברשתות מתווה תמונת מציאות וניתוח מעניין של מאזן הרתעה חדש שנוצר ובו שלוש צלעות: **הצלע המצרית** – בשל חולשתה הפנימית של מצרים בעקבות מהפכת "האביב הערבי", קיים צורך דחוף, מחד גיסא, בכספי הסיוע של ארצות־הברית והמערב, ומאידך גיסא, צורך בשקט בגבולותיה על מנת להתמקד בבעיות הפנים. על כן, מצרים אינה יכולה להרשות לעצמה לבטל את הסכם השלום עם ישראל, ולכן גם אינה יכולה לאפשר לחמאס להמשיך במדיניות המאבק האלים.

הצלע הישראלית – למרות עליונותה הצבאית, ישראל מבודדת ותלויה מבחינה אסטרטגית בהסכם השלום עם מצרים. אי לכך היה ברור לרבים כי ישראל פעלה באופן מוגבל ומרוסן יחסית כאשר החלה את המבצע בעזה. בגלל תלות זו טוענים רבים כי למצרים מנופי כוח וריסון, שאותם היא יכולה להפעיל על ישראל.

הצלע של חמאס – מרגע ההתנתקות מהגב האיראני וכינון ברית חדשה עם משטר "האחים המוסלמים" במצרים, מחויב חמאס לכללי משחק חדשים. כאשר ישנו פטרון חדש, ארגון חמאס אינו יכול עוד להתנהל רק על פי שיקוליו הצרים, וכל מהלך של התנועה יכול להשפיע על היחסים עם מצרים, שנכון להיום היא עורק החיים של עזה (נשק, כסף, סחורות, גז וחשמל), ולכן צריך הארגון להביא בחשבון גם את האינטרסים המצריים.

המשולש החדש יצר מציאות חדשה, שבה כל הצדדים מורתעים ומוגבלים במדיניותם. יש ברשת כאלה שאף משווים זאת למגדל של קוביות, כאשר הוצאה לא־זהירה של קובייה אחת עלולה למוטט את המבנה כולו, ולפיכך נדרשים הצדדים למשנה זהירות.

איראן - מעורבות מרחוק

אמילי לנדאו

אף על פי שאיראן לא השתתפה במישרין בסבב הלחימה האחרון בין ישראל וחמאס, תמיכתה הצבאית החזקה בחמאס ובג'יהאד האסלאמי מהווה ביטוי למעורבותה הבלתי ישירה בעימות. איראן המשיכה בדרך הדומה לזו שבה דבקה במלחמת לבנון השנייה ובמבצע "עופרת יצוקה", בכך שסיפקה רקטות וסיוע צבאי אחר לארגוני ההתנגדות, אך בשל מניעים חדשים. במבט על התמונה האזורית הרחבה יותר, כמו גם על משבר הגרעין האיראני המתמשך, קווי המתאר של מעורבותה הנוכחית של איראן מקבלים משנה-תוקף. על רקע זה, ניתן לבחון כמה מההשלכות של סבב הלחימה האחרון מנקודת המבט של איראן, ולהסביר כיצד האינטרסים ומערכת השיקולים שלה מצאו בו ביטוי.

תמיכה צבאית בחמאס ובג'יהאד האסלאמי

הביטוי הישיר והגלוי ביותר של מעורבות איראן מרחוק היה אספקת הרקטות לטווח ארוך מסוג "פג'ר-5" לחמאס ולג'יהאד האסלאמי. במהלך המבצע הודה סגן מזכ"ל הג'יהאד האסלאמי, זיאד נח'לה, לראשונה בפומבי שהרקטות שנורו על ידי חמאס ו"ההתנגדות הפלסטינית" היו ממקור איראני; דובר משרד החוץ האיראני, ראמין מהמאנפרסט, הגיב בעמימות משנשאל על כך: תשובתו הייתה ששאלת הגעתן של הרקטות לעזה צריכה להיות מופנית אל נציגי המודיעין הישראלי. כיוון שההערכות של ישראל הן שמקור הרקטות הוא איראן ושהן הוברחו לעזה ממצרים, נראה שהוא מאשר זאת, ורומז לכך שאיראן אכן סיפקה לארגוני ההתנגדות בעזה חלקי רקטות וטכנולוגיה לשימוש בהן. פרשנות זו קיבלה חיזוק נוסף בקביעתו הנחרצת כי זוהי חובתן של כל האומות, ובמיוחד של האומות האסלאמיות, לסייע לעם הפלסטיני במאבקו. בהמשך לכך, דובר הפרלמנט האיראני, עלי לריג'אני, שם קץ לכל עמימות שעוד נותרה כשהכריז בגאווה על הסיוע הצבאי והפיננסי המשמעותי שארצו מספקת לקבוצות ההתנגדות בעזה.¹

שיקולים אזוריים

יש לבחון את הסיוע האיראני בהקשר של האינטרסים ההגמוניים האזוריים של איראן במזרח התיכון. בשל היותה משטר שיעי לא-ערבי, איראן אינה נמצאת בעמדה טובה כדי לזכות בתמיכת מדינות ערב הסוניות בשאיפותיה האזוריות. לנוכח הסלידה והחשדנות ההדדית השוררת באופן מסורתי בין רוב מדינות ערב לבין איראן, קשה להניח שהן תהיינה שותפות במערך כוחות אזורי כלשהו. תחת אילוצים פוליטיים אלה מנסה איראן להשיג דריסת-רגל היכן שתוכל. מיצובה העצמי כנושאת את דגלי ההתנגדות האסלאמית והמאבק הפלסטיני אפשר לה להגיע להישגים מסוימים במובן זה. על בסיס זה הצליחה איראן ליצור מערכת יחסים עם חמאס, למרות שהארגון הסוני אינו שותף טבעי עבודה, לצד יחסיה הקרובים מאוד עם ארגון חזבאללה השיעי. נוסף לקושי שעומד בפני איראן בכל ניסיון לצבור תמיכה או הסכמה ממדינות ערב ליומרותיה ההגמוניות/מנהיגותיות במזרח התיכון, קידום סדר-היום האזורי שלה מציב את הרפובליקה האסלאמית ישירות מול טוענות אחרות לכתר, בראשן מצרים וטורקיה. בסבב הלחימה האחרון בין ישראל לבין חמאס, קריאת התגר העיקרית הגיעה מכיוונה של מצרים. הצלחתו של הנשיא מורסי בתיווך הפסקת אש בין ישראל וחמאס הקנתה לו את האפשרות לשותפות חדשה עם ממשל אובמה, שללא ספק טומנת בחובה הטבות כלכליות עבור מצרים, הזקוקה להן נואשות. אך תפקיד המתווך אפשר למורסי גם לזכות בנקודות במישור האזורי, והדבר מציב לאיראן גישתו של מורסי כלפי העימות העזתי מציבה את שתי המדינות משני עברי המתרס: תמיכתה המובהקת של מצרים ביציבות אזורית, לעומת איראן המאמצת את דגל ה"התנגדות". היתרונות שמצרים עשויה להפיק מתפקידה כמתווכת הניעו את איראן ביתר שאת לדחוף את עצמה לקדמת הבמה. במסגרת מאמץ זה מתעקשת איראן לשדר תדמית של יחסים קרובים עם חמאס - תדמית שהצגתה מקבלת משנה-תוקף לנוכח ההתקררות המשמעותית של יחסים אלה מוקדם יותר השנה סביב ההתפתחויות בסוריה, ותמיכתה של איראן במשטר אסד. מאמץ שינוי תדמית זה של איראן בא לידי ביטוי לא רק בהודעות פומביות המברכות את הארגון ומבקשות לקחת חלק בניצחוננו על ישראל, אלא גם בהכרזה הגלויה החריגה, שהיא זו שעמדה מאחורי אספקת הרקטות ארוכות-הטווח מסוג "פג'ר 5" לעזה.

איראן אמנם קיבלה בברכה את הפסקת האש ברגע שזו הושגה, אך ככל הנראה קיוותה לתוצאה אחרת: הווה אומר, לחימה מתמשכת שתחליש את מעמדה הבינלאומי של ישראל, נוסף להסטת תשומת הלב מעמדתה שלה ביחס לסוריה, כמו גם מהתקדמותה בנושא הגרעין. אולם קרוב לוודאי שאיראן הוטרדה גם מכך שמצרים הוכיחה יכולת להגיע להישגים בזכות היותה מתווכת מוצלחת, וככל שתמשיך מצרים במאמצי התיווך שלה בקהיר לאחר הפסקת האש - וכשמשלחות מוסיפות להגיע

לבירתה הן מישראל והן מעזה - תסכולה של איראן רק יגבר. איראן מתמודדת גם עם שחקנית חדשה בזירת ההשפעה האזורית, קטר, שלאחרונה התחייבה לספק סיוע כלכלי משמעותי לחמאס בעזה. חמאס מצדו מקבל בברכה כל הצעה לסיוע צבאי ופיננסי, מבלי לתת את הדעת באשר לזהות הספק, אך עבור איראן מדובר בפירוש באיום נוסף בתחרות על השפעה אזורית.

ובינתיים, בחזית הגרעין

באשר לחזית הגרעין, כפועל יוצא מהשילוב בין הבחירות לנשיאות ארצות-הברית בתחילת חודש נובמבר ומבצע "עמוד ענן" לקראת סופו, חלף חודש נוסף מבלי שייראו סימנים לחידוש המאמצים לחזור למשא-זמתן עם איראן בנושא הגרעין. אמנם אובמה צוטט ימים מספר לפני פרסום הדו"ח האחרון של הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) על איראן (באמצע נובמבר), באומרו כי הוא מקווה לפתוח מחדש במשא-זמתן "בחודשים הקרובים"², אולם כשתשומת הלב באזור הוסטה לעבר העימות בין ישראל וחמאס, חוסר המיידיות או הדחיפות שהשתמעו מדבריו לא הדהדו ולא עוררו תגובה כלשהי בישראל. דו"ח סבא"א עצמו, שלפיו איראן הגדילה את מלאי האורניום המועשר ברמה של 20 אחוזים ממעט יותר מ-90 ק"ג בסוף אוגוסט לסביבות 135 ק"ג - נעלם אף הוא בחסות שאון הקרבות.

נוסף לכך, נושא אספקת הרקטות לחמאס משתלב עם תמונת המצב בנושא הגרעין עם הצהרתו של בכיר חמאס, מחמוד א-זהאר, על כך שלאחר שהוכח כי ביכולתו של הארגון להכניס את תל-אביב לטווח הרקטות, ישראל תחשוב פעמיים לפני שתתקוף באיראן.³ קרוב לוודאי שהצהרה זו התקבלה בחיוב באיראן, בעיקר לאחר הצהרתו של חמאס מוקדם יותר השנה, שבמקרה של תקיפה באיראן, יימנע הארגון מהתערבות. הצהרה זו של א-זהאר מוכיחה כי התמיכה הפיננסית והצבאית הנדיבה שמספקת איראן השיגה את מטרתה, ולמרות שבכיר חמאס הדגיש כי הסיוע ניתן "למען אללה", וללא תנאים, אסור שיהיו אשליות לגבי ציפיותיה של איראן מחמאס בשעת צרה. איראן מנסה נואשות להגביר את יכולת ההרתעה שלה נגד מתקפה על ידי המחשת איום הרקטות, ובניסיונה לשכנע כי חמאס ישתמש ברקטות מתוצרתה נגד ישראל במקרה של תקיפה באיראן, מבלי להידרש לשאלה האם יש יסוד לאמונה כי חמאס אכן יעמוד בהבטחתו. יש לבחון את הודאותיה החדשות של איראן בדבר תפקידה באספקת הנשק לארגון בהקשר זה.

הסכם הפסקת האש בין ישראל וחמאס אינו כולל תנאים להפסקת הברחות הרקטות לעזה, ועל פי דיווחים שהתפרסמו ימים ספורים בלבד לאחר שנחתם, משלוח חדש של רקטות מסוג "פג'ר 5" כבר היה בדרכו לעזה, ועל פי הדיווח עשוי אף להכיל רכיבי טילים בליסטיים מסוג "שהאב-3"⁴, אם כי יש צורך באימות נוסף לכך. כל

עוד נמשך מצב זה, ואם לא תטופל הסוגיה באמצעות הסכם שיתקבל במשא-ומתן, זרועה הארוכה של איראן תמשיך לפעול מהבסיס האיתן שיהיה לה בעזה. בהמשך למדיניותה באזור, איראן תשאף להמשיך לבסס את תמיכתה בקבוצות התנגדות שאותן היא מבקשת להוביל; היא תסייע בניהול מתקפות תקופתיות, במטרה להחליש את כושר עמידתה של ישראל ואת הלגיטימיות שלה, ותחזק את יכולת ההרתעה שלה נגד מתקפה על מתקני הגרעין שלה, בהדגימה את יכולתה הבלתי-מבוטלת להגיב בעוצמה סמוך לגבולה של ישראל. באשר לחמאס – לאחר שמאגרי הרקטות ארוכות-הטווח שלו נהרסו ברובם על ידי ישראל – יהיה הארגון תלוי עוד יותר ברקטות שמשפקת איראן, והדבר עלול לחזק את הגורמים בתוכו שמתנגדים להתרחקות מאיראן ומסוריה.

הערות

- 1 ראו Joanna Paraszczuk, "Islamic Jihad leader: Hamas rockets 'Iranian made'," *Jerusalem Post*, November 19, 2012; Joanna Paraszczuk, "Iran: Ask Israel how Fajr-5 rockets reached Hamas," *Jerusalem Post*, November 20, 2012; and "Iran confirms military aid to Hamas, sending long-range missile technology," *RT (Russia Today)*, November 21, 2012.
- 2 "Obama pledges diplomatic push on Iran," *Global Security Newswire*, November 15, 2012. <http://www.nti.org/gsn/article/obama-pledges-diplomatic-push-iran/>
- 3 "Hamas: Jews will think twice before attacking Iran," *Ynet news*, November 24, 2012.
- 4 Times of Israel staff, "Fresh shipment of Iranian-made rockets reportedly already en route to Gaza," *Times of Israel*, November 25, 2012. מצטט את ה-Sunday Times היוצא בבריטניה.

בין חמאס, הרשות הפלסטינית וישראל

ענת קורץ

כמו ההתמודדות המקפת הקודמת בזירת עזה, שהתחוללה בשלהי 2008 – ראשית 2009, גם העימות האחרון בין ישראל לחמאס היה רב-משמעות מבחינת מאזן הכוחות הבין-ארגוני בזירה הפלסטינית. שני סבבי הלחימה הסבו נזקים חמורים לתשתית הצבאית של חמאס וזמנית, למצער, חיזקו את ההרתעה הישראלית מולו. אולם, בשני הסבבים הומחשה ואף הואצה המגמה הנמשכת של נגיסת חמאס במעמדה של הרשות הפלסטינית שבהובלת פת"ח. שני סבבי הלחימה הסתיימו בהכרה בשליטת חמאס ברצועת עזה. הגיבוי המדיני שהעניקה מצרים לחמאס במהלך העימות האחרון, וכן העידוד האמריקאי להידברות העקיפה בין ישראל לחמאס, שנערכה במטרה לגבש הבנות להפסקת אש, העניקו לחמאס הישג מדיני. זאת נוסף לנקודות הזכות שצבר, בהכרח על חשבון פת"ח, מעצם ההתמודדות הצבאית מול ישראל. מבחינת הסיכוי לחדש דיאלוג ממשי בין ישראל לבין נציגות לאומית פלסטינית, שמעמדה בזירה הביתית יאפשר לה להתקדם להסדר של פשרה עם ישראל, תוצאה זו של העימות אינה מעודדת. ההכרה במדינת פלסטין בגבולות 1967 כחברה לא-רשמית, שאושרה על ידי עצרת האו"ם כעשרה ימים מתום העימות בין ישראל לחמאס, ועל רקע חשש גובר מקריסתה של הרשות באין התקדמות מדינית, חיזקה את מעמדה הבינלאומי. עם זאת, הרשות תתקשה לתרגם הישג זה לשינוי מהותי ביחסי הכוחות בינה לבין חמאס, כל עוד לא חלה פריצת דרך לקראת הסדר ישראלי-פלסטיני, ובפרט אם ישראל תמשיך להגיב על מהלכה הדיפלומטי בסנקציות כלכליות חריפות.

אפשר לחלוק על ההערכה, המתבטאת בהצהרותיהם הפומביות המתלהמות של מנהיגי חמאס, כי בעימות האחרון עם ישראל גרף הארגון ניצחון ללא-עוררין. אחרי הכול, על פי ההבנות שאפשרו את החלתה של הפסקת אש בתום שמונה ימי לחימה, הוטלה על חמאס אחריות כבדה.¹ שמירת השקט בגבול רצועת עזה ומניעת המשך הירי מעבר לו על ידי פלגים שאינם סרים למרותו, ובראשם "הג'יהאד האסלאמי" המקורב לאיראן, יהיו משימות קשות לביצוע עבור חמאס. כשל בשמירה על שקט יעורר מתח בין חמאס למצרים, שכן הוא יוכיח את מגבלות השפעתה של קהיר על הארגון, ויאיים

למשוך תשומת לב לנושא הרגיש של יחסי ישראל-מצרים והתיאום הביטחוני ביניהן. לחלופין, ייתכן שמאמץ של כוחות הביטחון של חמאס לאכוף רגיעה ביטחונית, קרי, ניסיון לעצור את המשך הירי מעבר לגבול על ידי פלגים סוררים, יפגע בתמיכה העממית בארגון, בפרט אם האוכלוסייה המקומית לא תחוש שיפור ממשי במצבה.² ייתכן אף שמצרים, במטרה למנוע הסלמה, תנסה לעצור את מסע ההתחמשות שחמאס נחוש להמשיכו. כך ייתוסף נדבך מצרי, שעיקרו הערמת קושי לוגיסטי, לאפקט ההרתעה שישראל ביקשה לחזק במהלך העימות האחרון.

אם תיגרר ישראל לסבב עימות נוסף בזירת עזה, יוכה חמאס שוב. סביר להניח שאז יוקפאו כוונות ברוח זו שביטא אָמיר קטר, להשקיע משאבים בפיתוח תשתיות אזרחיות בשטח הרצועה. אפשרות נוספת היא, שעם התפזרות האבק מעל הריסות המבנים והתשתיות שנפגעו בהפצצות חיל האוויר הישראלי תיאלם תרועת הפסטיבלים, ובקרב תושבי הרצועה יישמעו טרוניות נגד מדיניותו הלוחמנית של חמאס, שהביאה עליהם, שוב, הרג והרס.

את משמעויותיהן האסטרטגיות של התפתחויות אפשריות בכיוונים אלה לא ניתן יהיה לבחון, אלא בחלוף זמן. לעומת זאת, אין צורך במעקב ארוך-טווח כדי להעריך כי העימות בין ישראל לחמאס, ובפרט ההתפתחויות הפוליטיות שאֶפשרו את ההסכמה על הפסקת אש בסיומו, החלישו עוד את מעמדה הביתי הרעוע ממילא של הרשות הפלסטינית.

שיעורי התמיכה הציבורית בפת"ח וברשות הפלסטינית, שנאמדו ברצועה ובגדה כמה חודשים לפני העימות, היו מרשימים.³ אולם, מרגע השתלטותו של חמאס על הרצועה בקיץ 2007 ניטלה מהרשות אפשרות לחדש שליטה באזור. נראה שרק שינוי מהותי במציאות המדינית-טריטוריאלית בזירה הישראלית-פלסטינית, קרי, התקדמות ממשיית לקראת עצמאות פלסטינית, עשוי לשלול מחמאס תמיכה עממית במידה שאולי תסייע לפת"ח לשקם את מעמדו ברצועה – ובכל מקרה תוך מאבק בכוחות חמאס, שלא ימהרו לוותר על מאחזם. עדות מיידית לתחושת הביטחון המתעצמת של חמאס הייתה הרשות שהוענקה לתומכי פת"ח ברצועה, לשאת ברמה את דגלי הארגון בעצרות שמחה שנערכו עם הכרזת הפסקת האש. סמוך להפסקת האש בין ישראל לחמאס שנכנסה לתוקף בראשית 2009 ביטאו דוברי הרשות ציפייה, אמנם זהירה, כי תורחב מעורבותה של הרשות בנעשה ברצועה, ולו באמצעות שיתופה בשיקום ההריסות. לעומת זאת, בסיום סבב העימות שהתחולל מקץ ארבע שנים לא ניתן ביטוי כלשהו לתקווה כי חמאס יאפשר לפת"ח, באמצעות הרשות, דריסת רגל באזור.

למען האמת – לא היה צורך בסבב עימות נוסף כדי להמחיש כי ישראל, ארצות-הברית ומצרים רואות בחמאס אחראי מדינית-למעשה לנעשה בשטח הרצועה, ומשתמע מכך כי הן מכירות בחוסר שליטתה של הרשות הפלסטינית על המתרחש. כבר בתום

הקרבות שהתחוללו ב-2009, נתבע חמאס על ידיהן וגם על ידי האיחוד האירופי לדאוג לשקט ביטחוני ולעצירת הירי; כבר אז היה ברור שבזירה הפלסטינית מתקיימות שתי רשויות – האחת בגדה המערבית, בהובלת הרשות הפלסטינית, השנייה ברצועת עזה, בראשות חמאס.

יתר על כן, ערב עימות 2009 היו מקבלי החלטות בישראל שראו בהפלת שלטון חמאס יעד מרכזי למתקפה. ב-2012 כבר לא הסתכנו דוברים ישראלים רשמיים בהצבת יעד כה מרחיק לכת, שלא ניתן להתקדם אליו בלי לכבוש מחדש את הרצועה, ללא מאמץ צבאי רב-נפגעים ועלויות פוליטיות-דיפלומטיות כבדות, ושאינן אפשרות להעריך את שיתרחש ברצועה עצמה, גם אם יושג. אם הייתה אי-בהירות באשר למעמדו של חמאס ברצועה ולמשאבים שיידרשו על מנת לקעקעו, זו נעלמה מהערכת המצב, ובמקומה באה הכרה בחמאס ככתובת להידברות, שתכליתה להרגיע מתח ביטחוני שמקורו באזור. זאת בהמשך להבנות בדבר הפסקת אש שגובשו בין ישראל לחמאס באמצעות מצרים מעת לעת במהלך השנים, גם לפני גיבוש ההבנות שאפשרו את סיום הלחימה ב-2009, ולמשא-זמתן העקיף שניהלה ישראל עם חמאס על התנאים לשחרורו של החייל החטוף שהוחזק בשבי שנים ארוכות. על אלה יש להוסיף מגעים מנהלתיים יום-יומיים, המתנהלים בין ישראל לבין פקידיים ברצועה, הקשורים בהכרח בחמאס. זאת ועוד, ההכרה דה-פקטו בחמאס כשליט ברצועה אוששה בעקבות העימות האחרון, בלי שחמאס נדרש לבצע שינוי אידאולוגי-מדיני מהותי. תביעות שמילון הוגדר על ידי ישראל והקוורטט כתנאי להידברות עימו נותרו בעינם. עם זאת, חמאס הוכר ככתובת לתיאום ביטחוני ללא הכרה רשמית בישראל מצידו, בלי ויתור עקרוני על המאבק הצבאי בישראל, אלא תמורת הסכמה להפסקת אש בלבד, ובלא הכרה בהסכמים שנחתמו בעבר בין ישראל לבין אש"ף.⁴

תיאום מתקיים גם בין ישראל לרשות הפלסטינית, בפרט במישור הביטחוני השוטף – זה התהדק באורח משמעותי בעקבות השתלטות חמאס על הרצועה – ובתחום הכלכלי. אך התיאום עם ישראל, גם אם סייע להאט את מסעו של חמאס להרחבת השפעתו בגדה המערבית, היה לרשות לרועץ. באין התקדמות מדינית, התרחבה בקרב תושבי הגדה המערבית תפיסת שיתוף הפעולה הביטחוני כמשרתת את האינטרס הישראלי, שכן הוא בולם התפרצות של מחאה עממית, שעשויה לדרבן את ישראל לנסיגה בגדה המערבית, ואולי ממנה. זאת על רקע מבוי מדיני סתום, קרי, כישלונה של הרשות הפלסטינית לאלץ את ישראל להקפיא את הבנייה בהתנחלויות בגדה, ועל ידי כך להגיש לרשות סולם שבו תרד היישר אל שולחן המשא-ומתן.

על התסכול המדיני נוספה מחאה בגין מצוקה כלכלית ותחושה של חוסר תוחלת עקב מיצוי התוכנית להקמת תשתית למדינה, שהושקה חגיגית וקודמה בניצוחו של ראש הממשלה, סלאם פיאד.⁵ ערב העימות בין ישראל לחמאס נערכה בגדה סדרת

הפגנות במחאה על המצב הכלכלי. ההפגנות לא התפתחו לכלל מרי אזרחי גורף, אך היוו אות מאיים לבאות. אמנם, גם ברצועה שוררת מצוקה, והיא חריפה לאין-שיעור מזו שבגדה. עם זאת, המגבלות שהשיתה ישראל על תנועת אנשים וסחורות מן הרצועה ואליה, הִסְגֵר הימי על הרצועה ושליטת ישראל בשמי הרצועה מעניקים למצוקה הִקְשֵׁר וצידוק. ברצועה ניתן להפנות את הטרוניות נגד ישראל (ובמידת-מה גם נגד מצרים). בגדה, לעומת זאת, הרשות הפלסטינית נתפסת כשותפה לישראל בשימור הסטטוס-קוו המעיק.

באין התקדמות לקראת הסדר מדיני-טריטוריאלי עם ישראל, התמידה הרשות הפלסטינית במאמציה לזכות בהכרה בפלסטין כחברה לא-רשמית וכמשקיפה באו"ם. הדאגה לגורלה של הרשות נוספה לביקורת הבינלאומית על היעדר יוזמה מדינית מצד ישראל, והרחיבה את מעגל המדינות שתמכו בפניית הרשות לעצרת האו"ם או נמנעו בהצבעה. ביניהן היו מדינות אירופיות (להוציא צ'כיה, שהצביעה נגד הפנייה), אשר בעת הכינוס הקודם של העצרת, לצד ארצות-הברית, התנגדו לכוונת הרשות להעמיד להצבעה במועצת הביטחון את קבלת פלסטין לאו"ם. מזכירת המדינה, הילרי קלינטון, אף הפנתה מראש דרישה לראש הממשלה, בנימין נתניהו, להימנע מצעדי ענישה, בתגובה למהלך הפלסטיני באו"ם.⁶

לצד פעילותה הדיפלומטית בזירה הבינלאומית, נתיב נוסף שבו עשויה הרשות הפלסטינית ללכת במטרה לאושש את מעמדה הביתי הוא חידוש הניסיון להגיע ל"פיוס לאומי", כלומר, להסדיר את יחסיה עם חמאס. מגעים בין פת"ח וחמאס – שהתקיימו בהתאם ל'הסכם הפיוס' שנחתם ביניהם בחסות מצרית במאי 2011 – עלו על שרטון. כוונה מוצהרת להיערך לבחירות כלליות בגדה וברצועה לא מומשה. עם זאת, ייתכן כי נסיבות שנוצרו בזירה הפלסטינית בעקבות העימות שהתחולל בנובמבר 2012 יסייעו למצרים להוציא את 'הסכם הפיוס' מן הכוח אל הפועל. מצרים כבר הביעה עניין בקידום אחדות מוסדית פלסטינית, כדי להדגיש את מעורבותה בנושא הפלסטיני ולעודד נטיות מתונות בקרב חמאס – וכך גם לצמצם את הסתמכות הארגון על סיוע איראני. אפשר שעמדת הכוח המועצמת של הנהגת חמאס תקל עליה לבחון ברצינות חלוקת סמכויות מוסדיות עם פת"ח, מה גם שהיענות חיובית לפנייה מצרית אליה להשתלב ברשות הפלסטינית תוכל, אולי, לקרב את מימוש ההבטחה לפתוח את גבול מצרים והרצועה.

מבחינת הרשות, שדרוג מעמדה הבינלאומי נועד לשפר את עמדת המוצא שלה למשא-זומתן עתידי עם ישראל, ולזכותה בהישג שיחזק את מעמדה בזירה הביתית. גם הידברות מחודשת בינה לבין חמאס בנושא שיתוף פעולה מוסדי תשקף מאמץ לבלום את הכרסום במעמדה הביתי של הרשות. מבחינת ישראל, התמודדות צבאית עם חמאס נוכח התנהלותו המתריסה והמאיימת היא כורח המציאות הביטחונית.

מנגד, "הענשת" הרשות בגין מהלכי הישרדות שתבצע בזירה הבינלאומית והביתית אינה מתבקשת – אלא אם כן, תכליתה לבצר את המבוי הסתום שאליו הגיע התהליך המדיני, או לבטא ויתור על האפשרות שבזירה הפלסטינית תיכון רשות לאומית אחת, לגיטימית ומתפקדת. והרי אין זו כוונתה של ממשלת ישראל – לפחות ברמה המוצהרת. האווירה הציבורית בישראל אינה מעודדת שינוי מדיניות עקרוני, שיתבטא בתמיכה בהכרת האו"ם במדינה פלסטינית או במהלכי התקרבות בין הרשות לחמאס. אך גם הימנעות מ"ענישה" – ונכון לומר: ביטול צעדים שכבר ננקטו בתגובה למהלך הפלסטיני באו"ם – תהווה תפנית מדינית, שיתלוו אליה עלויות ציבוריות-אלקטוראליות נמוכות, אם בכלל. אם כך תעשה ממשלת ישראל, ייחסכו ממנה ביקורת בגין מה שמתפרש בזירה הפלסטינית והבינלאומית כדחיית רעיון המדינה הפלסטינית מיסודו, וכהערמת קשיים על חידושו של דיאלוג מדיני. היענות חיובית לקריאה הבינלאומית המתמדת לחדש את התהליך המדיני תסייע לישראל לגייס הבנה לעמדותיה ותמיכה בדרישות שהיא תעלה סביב שולחן הדיונים. הימנעות מסנקציות נגד הרשות בתגובה לניסיון לגשר על הפערים בין פת"ח וחמאס, האמור להיערך בחסות מצרית, תחסוך מישראל מתח מיותר ביחסיה עם מצרים.⁷ יתרה מזו, הימנעות מ"ענישה", ובפרט מהטלת סנקציות כלכליות, תסייע לרשות הפלסטינית להתמודד בזירה הביתית עם תסכול נצבר ומחאה עממית מתפתחת, שספק אם ההישג שנגרף באו"ם יועיל לשיכוכה.

האטת קריסתה של הרשות הפלסטינית תותיר סיכוי, ולו קלוש בלבד, לנוכח התנאים הפוליטיים השוררים בזירה הישראלית ובזירה הפלסטינית, לחידוש דיאלוג בין ישראל לבין נציגות פלסטינית המחויבת לחזון שתי המדינות. יכולתו של חמאס להכתיב סדר-יום בזירה הישראלית-פלסטינית, ובכלל זאת את הקצב והאיכות של התקדמות הדיאלוג בין ישראל לרשות, התחווה מאז הושק התהליך המדיני.⁸ פת"ח מצדו הלך ונחלש, בין היתר עקב היעדר התקדמות מדינית. את החלל מילא חמאס, שמאבקו האלים בישראל היה בין המכשולים העיקריים שניצבו בדרכן של ישראל והרשות להסכם. בתהליך התחזקותו של חמאס נרשמו מספר נקודות ציון, העימותים המקיפים בזירת עזה בין ישראל לארגון היו מהדרמטיות שבהן. ניתן להעריך כי בעקבות העימות האחרון בזירת עזה נחלשה עוד יותר יכולתה של הרשות לגייס תמיכה ציבורית בעמדות של פשרה שיתקרבו לעמדותיה של ישראל, וכך יסייעו לחולל פריצת דרך בתהליך המדיני. אולם, פירוק הרשות יפיל לחמאס דרך קיצור לבכורה בזירה הפלסטינית, ויסתום את הגולל על סיכוי לקדם הסדר קבע מוסכם לשנים רבות קדימה.

הערות

1 תנאי הפסקת האש: *The Washington Post*, 21 בנובמבר, 2012,

<http://www.washingtonpost.com/blogs/worldviews/wp/2012/11/21/full-text-terms-of-israel-palestinian-cease-fire/?print=1>

- 2 על הכוונה לשמור על רגיעה העיד פסק-הלכה, שפרסם משרד הדתות בעזה "פסק הלכה של חמאס אסר להפר את הרגיעה", מאת אבי יששכרוף, **הארץ**, 26 בנובמבר, 2012.
- 3 לפי סקר דעת קהל (PSR Poll, July 10, 2012, <http://www.imra.org.il/story.php3?id=57428>), שנערך בגדה המערבית וברצועת עזה, 30.9 אחוזים מהנשאלים הביעו תמיכה בפת"ח, 18.1 אחוזים בלבד הביעו תמיכה בחמאס.
- 4 בראיון לכריסטיאן אמאנפור, ששודר ב-CNN ב-21 בנובמבר, 2012, עם כניסת הפסקת האש בין ישראל לחמאס לתוקף הגדיר חאלד משעל תנאים להכרה בישראל:
 "we are ready to resort to a peaceful way... without blood and weapons, as long as we attain our Palestinian demands... I accept a state of the 1967. How can I accept Israel? ... I need recognition. Not the Israelis... I accept a Palestinian state according to 1967 borders with Jerusalem as the capital, with the right to return."
- 5 בדו"ח שפרסם הבנק העולמי ביולי 2012, נקבע כי התשתית הכלכלית בגדה המערבית אינה מספקת כדי לתמוך בעצמאות מדינית. ראו: <http://english.alarabiya.net/articles/2012/07/25/228348.html>. יצוין, שהדו"ח הקודם שפרסם הבנק העולמי על המצב בגדה סוכם במסקנה כי פעילות הכלכלית של הרשות מצדיקה התייחסות אליה כאל רשות מדינית (Towards a Palestinian State: Reforms for Fiscal Strengthening: Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee, April 13, 2010, The World Bank)
- 6 ראו גם: "מותו של השלום הכלכלי", מאת אבי יששכרוף, **הארץ**, 18 בספטמבר, 2012. רפרטואר 'הענישה' שנקטה בעבר נגד הרשות בתגובה למהלכים שהתפרשו כנוגדים את האינטרס הישראלי התמקד בסנקציות כלכליות, בהערמת יתר קושי על תנועת אנשים וסחורות בגדה וממנה ובהרחבת בנייה בשכונות ישראליות בגדה. למחרת ההצבעה באו"ם העניקה ממשלת ישראל אישור להרחבת בנייה באזור ירושלים. צעד זה נתפס כתחילתו של מסע עונשין נגד הרשות. אי לכך, המהלך גרר ביקורת חריפה על ישראל מצד ידיוותיה, ובכללן ארצות-הברית, צרפת ובריטניה, שראו בו ביטוי של כפיות טובה לאור התמיכה שהעניקו לישראל בזמן העימות עם חמאס בעזה. ראו: "קלינטון הזהירה את נתניהו ממהלך שימוטט את הרשות", ברק רביד, **הארץ**, 23 בנובמבר, 2012. במקביל, מזכירת המדינה הזהירה את נשיא הרשות, מחמוד עבאס, כי פנייה לאו"ם תגרום משבר בין ארצות-הברית לרשות ("הולכים לאו"ם בכל מחיר", איתמר אייכנר ורוני שקד, **ידיעות אחרונות**, 25 בנובמבר, 2012).
- 7 בכל מקרה, דל הסיכוי שיעלה בידי חמאס ופת"ח לגשר על הפערים האידאולוגיים-מדיניים המפרידים ביניהם, ולהסכים על חלוקת סמכויות מוסדיות בהתאם לתוצאות בחירות, אם אכן יתקיימו.
- 8 הלחימה בין ישראל לחמאס ב-2008-ראשית 2009 – במסגרת מה שישראל כינתה "מבצע עופרת יצוקה" – קטעה דיונים שנערכו בין ישראל לרשות הפלסטינית על ניהול הסכסוך ויישובו (שיחות אנאפוליס). אפשר שהעימות סיפק לרשות עילה להפסקת הדיונים, בשעה שחיפשה דרך להימנע מהתקדמות להסכם קבע. בכל מקרה, ניתן להעריך שנוכח התחזקות חמאס בעקבות ההתמודדות עם צה"ל, הרשות לא הייתה מצליחה או לגייס תמיכה בפשרה שתהיה מקובלת על ישראל, גם אם הייתה נחושה להגיע להסדר. ראו: Anat Kurz, "The Political Process in the Entangled Gordian Knot," *Strategic Assessment*, Vol. 13, No. 3, October 2010, pp. 49-62.

האם צפויים שינויים ביחסי ישראל-רצועת עזה?

יורם שוייצר

כשבוע לאחר תום שמונת ימי הלחימה במבצע "עמוד ענן", ומנקודת המבט קצרת-המועד שאחרי זמן ההתרחשות, נראה כי למרות האש ותמרות העשן בשני הצדדים, לא חל שינוי מהותי במשחק הדמים בין עזה לבין ישראל. עיקר השינוי שהתחולל הוא בהתבהרות תמונת המצב, בתפקידים של השחקנים העיקריים בניהול סבבי הלחימה התקופתיים בין ישראל לבין עזה ובסימון מדויק יותר של המחירים להפרת כללי המשחק הנקבעים ביניהם בהסכמי הפסקות האש. חיסולו של אחמד ג'עברי, מפקד הזרוע הצבאית של ארגון חמאס, והמערכה הצבאית שנפתחה בעזה בעקבותיו היו צפויים, לנוכח האירועים שהתרחשו בגבולה הדרומי של ישראל ערב המבצע. הפגיעה ברמטכ"ל חמאס והתקפת המנע על הרקטות ארוכות-הטווח של חמאס בוצעו אמנם בהפתעה טקטית, אך ירי הרקטות המסיבי מעזה לעבר ערי ישראל שבוצע בתגובה מיידידת לחיסול והתקפות הנגד של צה"ל בעזה לא הפתיעו את מי שהיה קשוב לשפע המידע הפומבי שגדש את אמצעי התקשורת השונים ביחס להתחמשותם של כלל הארגונים בעזה במהלך השנים האחרונות, והשימוש שנעשה בהם נגד ישראל. בשנה האחרונה בוצעו כמעט מדי יום שיגורי רקטות לעבר יישובי הגבול, שהתפתחו לשלושה סבבים שנמשכו כמה ימים כל אחד, ובהם שוגרו עשרות רקטות לעבר ערי דרום-ישראל. הצהרת הרמטכ"ל הישראלי כמה שבועות לפני פרוץ המערכה, כי פעולה בעזה היא בלתי-נמנעת, אותתה בברור על בואה הקרב של המערכה הנוכחית, שנועדה לשים קץ למציאות הבלתי-נסבלת בדרומה של ישראל.

מבצע "עמוד ענן", שנוהל ברובו המכריע מהאוויר וביוזמת ישראל, אשר הבינה היטב את השלכות חיסולו של ג'עברי ונערכה לקראתו מבחינה צבאית, אזרחית והסברתית, נועד לשוב ולחדד לחמאס ולארגונים הפועלים בחסותו את 'הקווים האדומים' שישראל הציבה בפניהם במבצע "עופרת יצוקה", ונשחקו מאז באופן הדרגתי. במבצע הנוכחי ביקשה ישראל לשוב ולהבהיר לחמאס, שבפועל זכה ממנה להכרה דה-פקטו כריבון ברצועת עזה, כי הוא ישלם מחיר כבד ביותר אם לא יממש

את אחריותו הכוללת להפסקת פעולות הטרור שביצעו אנשיו, ולמניעת כלל מעשי האלימות המבוצעים מהרצועה לעבר שטח ישראל.

המבצע המוגבל, שהסתיים לבסוף ללא מהלך צבאי קרקעי ישראלי בעזה, נועד גם לגבות מחיר כבד בעבור הפרתם המתמשכת של כללי הפסקת האש שגובשו במבצע "עופרת יצוקה" ב-2009, ו"לצרוב" בתודעת ראשי חמאס והציבור הפלסטיני בעזה את מחירו המאמיר הצפוי של כל סבב לחימה עתידי נוסף, אם הסכם הפסקת האש שהתקבל לא יקוים. בשלב זה לא ניתן כמובן להעריך האם ומתי עלול לפרוץ סבב אלים נוסף, שדומה כי הפך לשגרה ביחסי ישראל-עזה. אולם נראה כי עם שוך החגיגות והצהרות הניצחון הצפויות כל כך – ללא קשר לתוצאותיה הממשיות של המערכה בעזה – שנשמעו מצד ראשי חמאס, משותפיו לירי הרקטות ומתומכיהם בעולם הערבי, יידרש הארגון לחשבון נפש ולקבלת החלטות באשר לאופן התנהלותו הצבאית מול ישראל כבר בעתיד הקרוב. ראשי הארגון מודעים היטב לתוצאות הצבאיות ולנוקים שהמבצע גרם לארגון ולתושבי עזה, ובה בעת הם ערים לאתגרים הניצבים בפניהם מתוקף הסכם הפסקת האש שעליו חתמו בקהיר, המחייבים לרסן את פעילותם של ארגוני הטרור האחרים הפועלים ברצועה, ובראשם "הג'יהאד האסלאמי" והארגונים הסלפים-ג'יהאדיסטיים. למרות עוצמתו ומעמדו ההגמוני של חמאס ברצועה, כבר הוברר שהתחייבות זו אינה קלה לביצוע. כך למשל, ארגון "הג'יהאד האסלאמי", הקשור בטבורו לאיראן שחימשה, אימנה ומימנה אותו במשך שנים רבות, ובאופן מואץ בתקופה שלאחר מבצע "עופרת יצוקה". איראן ייעדה אותו לפגוע ולהתיש את ישראל באופן עצמאי כדי לקדם את האינטרסים המשותפים להם, מתוך הנחה שחמאס יפעל או יימנע מפעילות נגד ישראל ללא תלות באינטרסים של איראן. ואכן, "הג'יהאד האסלאמי" מילא אחר המצופה ממנו, והיה אחראי ישירות להסלמה בעזה במספר אירועים בשנה האחרונה, שהובילו לכמה מסבבי הלחימה מול ישראל. זאת לעיתים בניגוד לרצונו של חמאס, שחש מהתדרדרות האירועים לכדי לחימה כוללת מול ישראל. הצהרת איראן על כוונתה לחמש מחדש את בעלי-בריתה ושותפיה בעזה (ובכלל זה גם את חמאס), לצד משלוחי נשק שכבר זורמים לרצועה מלוב, מצביעה על כך שמאגרי אמצעי הלחימה בעזה ימלאו מחדש, כאשר ארגונים מקומיים, ובראשם "הג'יהאד האסלאמי", צפויים לשקם את תשתיתם הפגועה ולחדש את פעילותם כקדם. הארגונים הסלפים-ג'יהאדיסטיים שנטלו בשנה האחרונה חלק מרכזי בשיגור רקטות ובהתקפות על חיילי צה"ל, ושאחראים גם לירי של עשרות רקטות במהלך המבצע, צפויים אף הם להמשיך לקרוא תיגר על בלעדיות ההחלטה של חמאס על אופן השימוש בנשק מול ישראל ועל עיתויו – בין אלה בולטים "מועצת השורא של המוג'אהדין", "ג'יש אל-אסלאם", "ג'יש אל-אומה", "אנסאר אל-סונה" ודומיהם. ארגונים אלה כבר הוכיחו את נכונותם להתעמת עם חמאס כדי לממש את "סיבת קיומם" המוצהרת – לחימה מתמדת נגד ישראל ללא

סייגים ומגבלות. יתר על כן, לנוכח עברם, האידיאולוגיה הבלתי-מתפשרת שלהם ואופי פעילותם של הארגונים הללו בעזה ובסיני, קשה לצפות שישמרו על הפסקת האש, וניתן להעריך כי הם יהיו בין ראשי מְפְרִיה. במסגרת זו ניתן לראות את הצהרת ארגון "מועצת השורא של המוג'אהדין" שפורסמה ב-24 בנובמבר, שבה הואשמה מצרים – שושבינת ההסכם להפסקת האש – כי "המבצע של כוחות הביטחון שלה בסיני נגד ארגוני הג'יהאד הסלפיים נעשה באישור היהודים, והיה זה אשר סלל את הדרך לתקיפה הישראלית בעזה". בהצהרתו מבהיר הארגון כי הוא אינו חלק מהסכם הפסקת האש, וקרא לחמאס להפסיק את רדיפת אנשיו בעזה. לצידם ישנם גם ארגונים סלפיים-ג'יהאדיסטיים הפועלים מסיני ומשתפים פעולה עם עמיתיהם בעזה, כדוגמת "אנסאר בית אל-מקדס" ואחרים. אלה וגם אלה צפויים להמשיך לפעול נגד ישראל מסיני במטרה לדרדר את היחסים בין ישראל למצרים ולעקוף את המגבלות הקיימות בעזה על מנת לפגוע בישראל, ובעיקר כדי לגרום חיכוך בין ישראל לבין מצרים, בשאיפה לדרדר את היחסים בין המדינות לכדי עימות מדיני ואולי אף צבאי. על רקע זה דווח כי השלטונות במצרים כבר פתחו במגעים עם גורמים סלפיים-ג'יהאדיסטיים בסיני כדי לרתום גם אותם לשמירת הפסקת האש מול ישראל. ואמנם, ניתן להעריך כי למצרים תפקיד מרכזי ביותר ביכולת לבלום, או למצער, להאט את תהליך החימוש מחדש של הארגונים בעזה ובסיני, ולבלום את פעילות הטרור מסיני לעבר ישראל, אולם קיים ספק – באיזו מידה תמלא מצרים תפקיד זה ביעילות ובנחישות שאותה מבקשת ישראל.

השאלה המרכזית שלגביה יש ספק היא, האם רצונו של חמאס לנצל את המערכה הצבאית הנוכחית, שקיבעה עוד יותר את עובדת היותו "בעל הבית" בעזה, יוביל אותו להפעיל באופן מעשי ואפקטיבי את מלוא עוצמתו והשפעתו בעזה, כדי להשיג את מבוקשו לקבל הכרה בינערבית ובינלאומית רשמית בריבונותו בעזה, ואת שיתופו כשחקן מרכזי בזירה הפנים-פלסטינית. לצורך זה הוא יידרש להוכיח את עמידתו בהסכמים ואת יכולתו לשמור על שקט בגבולה הדרומי של ישראל. מנגד, חמאס אינו יכול להרשות לעצמו לוותר לחלוטין על הפעילות הלוחמנית נגד ישראל, מחשש לאובדן הזהות הג'יהאדיסטית שאותה שקד לטפח כל השנים, ולנוכח הביקורת המוטחת בו בנושא זה מצד הארגונים בעזה. נוסף לכך, ליחידות הצבאיות של חמאס המנוהלות מעזה יש מחויבות עמוקה להמשך ניסיונות חטיפת ישראלים, במטרה להביא לשחרור אסירים שנתרו בכלא הישראלי לאחר ההסכם לשחרור גלעד שליט, והיא מאפילה על כל מחויבות של חמאס להפסקת אש.

נראה כי אם חמאס יגלה בכל זאת אחריות מדינית ונחישות צבאית ביטחונית, וישמור על הפסקת אש כוללת מצד אנשיו וכלל הארגונים בעזה, הוא עשוי לא רק למנוע מתושבי עזה את מוראותיו של סבב צבאי נוסף מצד ישראל, אלא גם, בנסיבות

מסוימות, לזכות בלגיטימציה בינלאומית להיותו שותף בתהליך מדיני-אזורי להסדרת הסכסוך הישראלי-פלסטיני.

החזית התקשורתית - הרשת בשירות ההסברה

אוואן אלטרמן

במבצע "עמוד ענן" השקיעו צה"ל וממשלת ישראל מאמצים חסרי-תקדים בחזית התקשורתית. לאחר הביקורת שנמתחה על ישראל בתחום יחסי הציבור במבצע "עופרת יצוקה" ובתקרית ה"מאווי מרמרה", נראה שקובעי המדיניות הישראלים היו נחושים לארגן מחדש ולהכפיל את מאמציהם להשפיע על דעת הקהל הבינלאומית. לצורך כך, יחידת דובר צה"ל הגבירה את מאמציה בפלטפורמות המדיה החברתית ובבלוג שלה. במקביל הוציא שר החוץ, אביגדור ליברמן, הודעה לעיתונות לאחר סיום המבצע, על כך שמשרד החוץ גייס במהלכו כ-200 סטודנטים ישראליים וכ-1,300 סטודנטים בחו"ל שיפעלו ברשתות החברתיות להפצת המסר הישראלי.¹ מבחינה מספרית גייסה ישראל סדר גודל של למעלה מגדוד של "לוחמים" בחזית התקשורתית. בנוסף לעבודה במדיה החברתית, שינתה ישראל את גישתה כלפי העיתונות המסורתית. צה"ל נערך עם צוות של דוברים מסבירי-פנים שאינם ילידי ישראל, ובנוסף, שלא כמו במבצע "עופרת יצוקה", הוחלט שלא להציב מגבלות על כניסת צוותים של כלי תקשורת בינלאומיים לעזה.

עם סיומו של מבצע "עמוד ענן", יש לבצע אומדן של הישגי ישראל לאור השקעתה בחזית התקשורתית והשלכותיה של מדיניות זו. ביצוע הערכה יסודית - כימות ההבדלים בכיסוי תקשורת של מערכה זו בהשוואה לאירועים קודמים - הוא מעבר לתחום עיסוקו של מזכר זה. אולם, במבט ראשון ניתן לומר כי מדובר בקמפיין תקשורת מוגבר, שבשורה התחתונה הצליח להשפיע על הסיקור בכלי תקשורת מובילים - אם לשפוט על פי בולטות הציוצים בחשבון הטוויטר של צה"ל, השוואת עמדות מאמרי מערכת והרושם הראשוני של קבוצות מעקב-תקשורת פרו-ישראליות. השימוש שעשה צה"ל בטוויטר זכה לתשומת לב רבה יותר מאשר כל גורם אחר בקמפיין התקשורת שליווה את מבצע "עמוד ענן". מספר העוקבים אחר חשבון הטוויטר של דובר צה"ל (@IDFSpokesperson) גדל באופן דרמטי, והגיע ליותר מ-200,000 לקראת סוף המערכה.² הציוצים של דובר צה"ל בטוויטר סיפקו גם חומרים

למדיה המסורתית. ציטוטים מהם הופיעו בדיווחים באתרי CNN, בערוץ אל-ג'זירה באנגלית ובכלי תקשורת נוספים. כך למשל, מאמר באתר של רשת CNN ציטט את הציוץ הבא של דובר צה"ל: "טרוריסטים הטמינו אתר שיגור סמוך למסגד. תקפנו את האתר. המסגד לא ניזוק"³ – הטעון המרכזי של ישראל בשתיים-עשרה מילים. הבולטות של הציוצים בתקשורת המסורתית מצביעה על כך שייתכן כי הצלחתו של צה"ל בחזית התקשורתית הייתה רבה יותר מהמצופה. בהודעותיהם לציבור אמרו גורמי צבא רשמיים כי פנו למדיה החברתית על מנת לעקוף את ה"מסננת" של התקשורת הבינלאומית, לשלוט במסר ולהגיע ישירות אל קהל הגולשים. השימוש בטוויטר גם אפשר לישראל לספק מידע בזמן-אמת על אירועים בעת התרחשותם, ולהקדים תרופה למכה כנגד האשמות על התנהגות בלתי-הולמת לאחר מכן. למעשה, בולטות הציוצים של דובר צה"ל השיגה מטרה נוספת: להגיע לא רק למשתמשי המדיה החברתית, אלא גם לתקשורת המסורתית עצמה. המבנה הנוקשה של ציוץ בטוויטר, המתיר 140 תווים בלבד, כופה על הכותב לארגן את מחשבותיו באופן חד וברור לכדי סאונד בייטס (פיסות מידע קצרות וקצובות המתאימות לכותרות חדשותיות). ייתכן שבשל כך מצאו הציוצים של דובר צה"ל את דרכם למיינסטרים התקשורתית, והשפיעו על סיקור המבצע גם שם. ציוציו של דובר צה"ל השלימו את הפרשנויות המילוליות של קציני הצבא המרואיינים. הקמפיין בטוויטר אף הוכיח יכולת הסתגלות, ושינה כיוון בעקבות ביקורת מוצדקת על הנטייה להתרברבות בימיו הראשונים של המבצע. יחד עם זאת, הקו המערכתי של שני עיתונים לפחות שנסקרו מצביע על הבדל מזערי, לעומת סיקור פעולות צה"ל בעבר. עמדתו של ה"ניו יורק טיימס" הייתה דומה להפליא לזו שבזמן "עופרת יצוקה": הבעת תמיכה בזכותה של ישראל להגנה עצמית, אזהרה כי מבצע צבאי לא יפתור את בעיית ירי הרקטות על ידי חמאס ודחיקה בישראל להשתדל יותר במשא-ומתן עם הרשות הפלסטינית.⁴ גם ה"ושינגטון פוסט" תמך בהפסקת אש מוקדמת ב"עופרת יצוקה" שתלווה בהסדר חדש להפסקת הברחות הנשק; במהלך מבצע "עמוד ענן" הביע העיתון דאגה דומה מכך שמבצע צבאי עלול לגרום נפגעים מבלי להביא לפתרון מדיני.⁵ הערכה נוספת של החזית התקשורתית ב"עמוד ענן" תצטרך לבחון עמדות מערכתיות בעיתונות חופשית. מדגם רחב יותר יסייע למדוד את השפעת ודרום-אפריקה הדוגלות בעיתונות חופשית. מדגם רחב יותר יסייע למדוד את השפעת המערכה התקשורתית על השקפותיהם של מנהיגי דעה. ייתכן שהחידושים שהוכנסו לשימוש ב"עמוד ענן" – השימוש במדיה החברתית, הגישה החמה יותר לעיתונות הזרה, הנגישות הבלתי-מוגבלת לעזה – הוכחו כמענה יעיל המונע ביקורת על אירועים ממוקדים, אך בעלי השפעה פחותה בכל הקשור לעמדות כלפי האסטרטגיה הכוללת של המבצע עצמו. ייתכן גם שתפיסות מעין אלו משתנות רק עם הזמן, ושהחידושים במערכה התקשורתית יקצרו הצלחה רק אם השימוש בהם ייעשה לאורך זמן.

הרשמים הראשוניים שהתקבלו בקרב קבוצות מעקב־תקשורת הם חיוביים במיוחד. "הונסט ריפורטינג" (HonestReporting), קבוצת מעקב־תקשורת פרו־ישראלית, ציינה ש"ככלל, הכיסוי התקשורתית היה מאוזן יותר מזה שראינו בעבר". המנהל הישראלי של ארגון StandWithUs שיבח את העבודה של משתמשי הטוויטר הפרו־ישראליים בזיהוי אי־דיוקים בכיסוי התקשורת⁶. ב"ג'ואיש כרוניקל" הלונדוני נכתב כי "נראה שהישראלים הפכו את עורם ביחסם כלפי התקשורת. ב"עופרת יצוקה" הם עשו כמיטב יכולתם להרחיק את העיתונאים ולתסכל אותם. בסיבוב הנוכחי הם הקדישו משאבים למתן מידע שוטף לתקשורת, ולקחו ברצינות את נושא יחסי הציבור"⁷. עיתוננים חשובים ברחבי העולם ציינו אף הם את השינוי בשורה של מאמרים חשובים בדבר מאמציו של צה"ל במדיה החברתית. דיווח בעיתון הגרמני "דר שפיגל" אף הדגיש את יעילותם של נציגי יחידת דובר צה"ל⁸. ההחלטה להעניק כניסה חופשית לעזה לכלי תקשורת בין־לאומיים זכתה לתשבחות ברחבי תבל, ותוארה כפועלת לטובתה של ישראל. קיים קונצנזוס ראשוני שעל פיו נוכחותם של עיתונאים זרים בעזה הפחיתה את תלותם בכתבים פלסטיניים מקומיים (שהמקצועיות והאובייקטיביות של אחדים מהם מוטלות בספק).

בהנחה שההתמקדות בשיפור תפקודה של החזית התקשורתית הייתה השקעה כדאית, הנה מספר הערות והמלצות: ראשית, נראה שהמרכיב המרכזי של ההצלחה התקשורתית היה הפתיחות של קציני צה"ל בכירים כלפי חיילים צעירים יותר שגילו יוזמה וריכוז מאמץ בחזית המדיה החברתית. במהלך מבצע "עמוד ענן", "חמ"ל המדיה החברתית" עצמו עבר למרכז הסיקור התקשורתית. חיילים פנו אל הממונים עליהם לקבלת גיבוי ומינפו את תמיכתם של אלה לבניית קמפיין מתוחכם במדיה החברתית⁹. שינויים מהירים המונעים על ידי טכנולוגיות בזירה התקשורתית לא יסתיימו בשנת 2012, וצה"ל צריך להמשיך לעקוב אחר קריאת הכיוון של חיילים צעירים, ולהיענות ליוזמותיהם באשר לדרך הטובה ביותר לעקוב אחר התפתחויות חדשות בתחום זה. שנית, למרות המעורבות המועילה של הזרועות האחרות של ממשלת ישראל והמאמצים הראויים לשבח של קבוצות פרו־ישראליות בארץ ובחו"ל, צה"ל הוא שפיקד על החזית התקשורתית במבצע "עמוד ענן", ונראה שעשה זאת בהצלחה. הדבר מוכיח כי הצבא מכיר בכך ששדה הקרב בעשור הנוכחי הוא רב־ממדי, וכולל לא רק את החזית הצבאית אלא גם את חזיתות המידע, המשפט והדיפלומטיה. זאת ועוד, הדבר מוכיח שצה"ל – אם בשל תקציבו הגמיש, כוח האדם המעולה שלו או היותו מורגל במיזמים רחבי־היקף – יכול לשמש כתובת יעילה בחזית התקשורתית. נשמעו גם קולות המזהירים מכך שפרסום ציורים ופוסטים בחתימת הצבא צובע את התקשורת כמיליטריסטית, ובכך פוגם באמינותה בקרב קהלים בינלאומיים, שכבר עתה רואים בישראל מדינה שבה הצבא תופס מקום מרכזי מדי. ציורים מהימים הראשונים של

המבצע מתיישבים עם תפיסה זו, טרם שינוי המגמה הראוי לציון, כמוכן. ובכל זאת, ההערכה הראשונית היא שהתועלת עולה על העלות: נראה שגם במבצעים עתידיים יהיה זה"ל כתובת מרכזית ליחסי ציבור בעתות מלחמה.

שלישית, יש להכיר בכך שהיתרון הנראה לעין של ישראל בחזית התקשורתית עלול להיות זמני. קרוב לוודאי שחמאס ויריבי ישראל האחרים עקבו בעניין אחר מאמצי המדיה של זה"ל והמערכת הישראלית והפרו-ישראלית. אין ספק שבמבצע הבא הם ינקטו צעדים לשיפור הביצועים שלהם עצמם, וינסו לצמצם את הישגי ישראל. מטבע הדברים, ארגונים לא-מדינתיים עשויים להסתמך יותר על פעילים זרים או מקומיים, ופחות על מאמץ מרכזי אחד, כפי שעשתה ישראל. מאמר פרו-פלסטיני הציע כבר במהלך המבצע ניתוח אוהד, שעל-פיו "למרות מאמצי המגושמים של חמאס במדיה החברתית, פעילים עצמאיים הניעו את הנרטיב בצד הפלסטיני – תושבים צעירים בעזה מיהרו לבתי החולים לצלם ולהעלות לרשת תצלומים וסרטי וידאו של הטבח"¹⁰. ככל שטכנולוגיות המידע ייעשו זולות יותר ונגישות יותר, ייתכן שליריביה של ישראל יהיה אף יתרון טבעי, על סמך המספר הגבוה של תומכיהם ופריסתם הגיאוגרפית של אלה. הדבר אולי לא יעניק יתרון בייצור המידע – כאן ישנה חשיבות למהירות ולדיוק, לא למספרים – אך מספרים יכולים להיות משמעותיים כשמדובר בהעברת מיילים, בשיתוף (בפייסבוק וברשתות חברתיות אחרות), בציוץ-מחדש (retweeting) ובהפצת המידע בדרכים אחרות – שהינם חלק מכריע במשוואת המדיה החברתית. מצדו השני של המטבע, ישנן טענות כי המדיה החברתית עלולה להגביר עם הזמן את הנגישות למידע רגיש על מבצעים צבאיים בזמן-אמת. כבר ב"עמוד ענן" ביקש פיקוד העורף מהאזרחים הישראלים שלא לדווח על מיקום הפגיעות/נפילות של הטילים. בעתיד, שימוש נרחב במדיה החברתית עלול להביא הן לחשיפת מידע מסווג והן לפרסומים של דיס-אינפורמציה על מנת לבלבל את האויב. דבר מאלה אינו מבטיח את נסיגתה של ישראל מהחזית התקשורתית; כמו בכל מרוץ חימוש, גם בזה הנוכחי יהיה על כל צד להדביק את השני על מנת להימנע מתבוסה.

סיפורה של החזית התקשורתית במבצע "עמוד ענן" הוא של זירת מידע ההופכת לרב-ממדית יותר ויותר. המבנה המוכר של העיתונות המסורתית נותר במקומו. לצדו, עולה ופורח עולם השיתוף ההדדי של המדיה החדשה שנעשה לא רק פופולרי אלא גם משפיע כשלעצמו על הדרך שבה עיתונאים מבצעים את תפקידם. הערכה ראשונית של מאמצי ישראל בחזית התקשורתית ב"עמוד ענן" מלמדת שמעורבות בשני האגפים, המדיה החדשה והמדיה המסורתית, נחוצה ומועילה – גם אם יתרונות המדיה של ישראל יהיו מכריעים פחות בסכסוכים עתידיים.

הערות

- 1 "נתניהו הודיע: 'הפסקת אש - הדבר הנכון לישראל בעת הזאת'", **נענע10**, 21 בנובמבר 2012.
<http://news.nana10.co.il/Article/?ArticleID=939413>
- 2 "Israel's New Media War," Euronews, November 20, 2012, <http://www.euronews.com/2012/11/20/israel-s-new-media-war/>
- 3 Frederick Pleitgen, Sara Sidner and Kareem Khadder, " Hamas Wants End to Blockade in Cease-Fire Talks, Official Says," CNN, November 19, 2012, <http://edition.cnn.com/2012/11/18/world/meast/gaza-israel-strike/index.html>
- 4 "A New Israel-Hamas Cease Fire," *The New York Times*, November 22, 2012; " Hamas's Illegitimacy," *The New York Times*, November 20, 2012; "Another Israel-Gaza War?" *The New York Times*, November 15, 2012; "The (Now Silent) Guns of January," *The New York Times*, January 21, 2009; "A Way out of Gaza?" *The New York Times*, January 16, 2009; "Incursion into Gaza," *The New York Times*, January 6, 2009; "War over Gaza," *The New York Times*, December 30, 2008.
- 5 "The Israel-Hamas Conflict," *The Washington Post*, November 21, 2012; "Another War in Gaza?" *The Washington Post*, November 16, 2012; "Beyond Gaza," *The Washington Post*, January 18, 2009; "Crossroads in Gaza," *The Washington Post*, January 11, 2009; "Escalation in Gaza," *The Washington Post*, January 4, 2009; "Israel Strikes," *The Washington Post*, December 28, 2008.
- 6 Michael Dickson, "The Hamas Leader Who Was Killed by a Tweet," *The Times of Israel*, November 22, 2012,
<http://blogs.timesofisrael.com/the-hamas-leader-who-was-killed-by-a-tweet/>
- 7 Lessons Well Learnt," *The Jewish Chronicle*, November 22, 2012, <http://www.thejc.com/comment-and-debate/leader/91916/lessons-well-learnt>
- 8 Raniah Salloum, "Israel Battles to Influence Global Opinion," *Der Spiegel*, November 21, 2012,
<http://www.spiegel.de/international/world/the-pr-war-over-gaza-israel-battles-to-influence-global-opinion-a-868475.html>
- 9 Brian Fung, "Inside Israel's Social-Media Command Center," *The Atlantic*, לדוגמה, November 20, 2012,
<http://www.theatlantic.com/international/archive/2012/11/inside-israels-social-media-command-center/265471/>
- 10 Allison Hoffman, "The 'Kids' Behind IDF's Media," *Tablet*, November 20, 2012, <http://www.tabletmag.com/jewish-news-and-politics/117235/the-kids-behind-idf-media>.
Safa Joudeh, "Analysis: Media War Escalates in Gaza," Al Jazeera, November 19, 2012, <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2012/11/20121119135929987120.html>

סיכום

עמוס ידלין

גשם ירד בסוף השבוע שלפני מבצע "עמוד ענן". ישראל ספגה את מטח הרקטות מעזה, לא הגיבה, חזרה כביכול לשגרה והכינה הפתעה טקטית לחמאס. כשהתבהרו השמים יצאה ישראל למבצע **שיעדיו הוגדרו בזהירות רבה**: "שיקום ההרתעה הישראלית, פגיעה קשה בחמאס והחזרת השקט לדרום". היעדים דומים להפליא ליעדי צה"ל ב-2006 במלחמת לבנון השנייה, וההבדל המרכזי היה שהדרג המדיני שאישר את המלצות צה"ל למטרות המבצע לא התלהם, ולא חרג מיעדים צנועים אלה. כשהסתיים המבצע לאחר שמונה ימים, שבהם היו השמיים כחולים ובהירים, חזרה סערת גשמים וסיפקה סיבה נוספת להימנעות ממהלך קרקעי.

עם זאת, חשוב לציין שבדומה למלחמת לבנון השנייה נחתו על מדינת ישראל, והפעם על חלקה הדרומי, כ-200 רקטות ביום. פעם נוספת היה חיל האוויר הזרוע העיקרית שבאמצעותה פגע צה"ל באויב. גם הפעם, מהלך קרקעי נחרץ לעצירת הרקטות קצרות-הטווח לא יצא לדרך. מנגנון הסיוס היה שונה: ללא החלטת מועצת הביטחון של האו"ם, ללא הרחקת חמאס מהגבול וללא כוח או"ם שנשלח לשטח האויב לעזור בשמירת הפסקת האש, ולטפל בהברחות הנשק ובהתעצמות המחודשת. למרות הדמיון בתוצאות ובאופן הפעלת הכוח לא הוקמה ועדת חקירה, ואלופים במילואים לא האשימו את הרמטכ"ל בכך שלא ביצע מהלך קרקעי. וינוגרד 2' ו'גולדסטון 2' נשארו מובטלים.

אל מול היעדים שהוצבו בתחילתו – המבצע היה מוצלח, ונראה כי עמד ביעדים הצנועים שהוגדרו לו. חמאס נפגע קשות – בשעות הראשונות למבצע הושמדו מערכי האסטרטגיים: בראש ובראשונה הרקטות האיראניות ארוכות-הטווח שנועדו לזעזע את תל-אביב בעשרותיהן, אך גם מערך כלי-הטיס הבלתי-מאוישים נפגע והוצא מפעולה. נהרג ראש הזרוע הצבאית של חמאס, אחמד ג'עברי, ובהמשך נפגעו עוד כמה מפקדים בכירים ומאות רקטות מוטמנות, בתי מחבלים בכירים נהרסו ומבנים מרכזיים בתשתית הפיזית השלטונית של חמאס נפגעו. תהיה זו טעות להתרשם מחגיגות הניצחון של חמאס. להיפך – אם הם אינם קוראים את התמונה ומשקרים לעצמם, הסיכוי שיפסידו

ב"תחרות הלמידה" גבוה, משום שהפקת הלקחים מכל סבב ויישומם חשובה ביותר. מי שהצליח לנצח בסיבוב מלחמתי נוטה להזניח את הלמידה ומופתע בסיבוב הבא, מי שכשל במערכה נוטה לבצע תחקיר נוקב ולמידה מעמיקה, ומכין מענה הולם לסיבוב הבא (ראו את למידתם של הערבים לאחר מלחמת ששת הימים והצלחתם בפגיעה ביכולתו של חיל האוויר ב־1973, ומנגד – הלמידה הישראלית לאחר מלחמת יום הכיפורים, יישום הלקחים שהובילו לתבוסה המוחצת של חיל האוויר וההגנה האווירית של סוריה ב־1982). הכזבים של חמאס על פגיעה בכנסת, על הפלת מטוסי אפ-16 ועל פגיעה בתל-אביב וברמת-השרון מזכירים שקרים של משטרים ערביים משנות השישים והשבעים.

גם אם צה"ל ומדינת ישראל מעריכים שניצחו במערכה, חשוב שהצד הישראלי יתחקר את שמונת ימי הלחימה. מדובר בתחקיר ולא בחקירה – בתחקיר מחפשים את הדרך לניהול טוב יותר ונכון יותר של המערכה הבאה, בחקירה מחפשים את האשמים. הדרג המדיני יכול למנות "ועדת וינוגרד" פנימית משלו – לא תחת לחץ ציבורי ותקשורתי וללא ציפייה שיערפו ראשים, או שבכיר מדיני או צבאי יודח. כך גם יכול הרמטכ"ל למנות קבוצת אנשי מילואים בכירים שיבחנו את השאלות המערכתיות, האסטרטגיות, האופרטיביות והלוגיסטיות הקשורות במערכה. להלן תריסר נושאים מרכזיים שראוי ללמוד אותם ולהפיק לקחים לקראת המערכה הבאה, שתיגיע במוקדם או במאוחר:

1. **מדוע נשחקה ההרתעה הישראלית שהושגה במבצע "עופרת יצוקה"?**

ניתן למנות ארבעה גורמים מרכזיים לשחיקת ההרתעה: הראשון – שינוי המשטר במצרים הוביל את חמאס להעריך שישראל תהיה זהירה מאוד בתגובותיה לירי מעזה. בניגוד למשטר מובארכ שהיה עוין לחמאס, הארגון העריך ששלטון מצרי בהנהגת "האחים המוסלמים" מאפשר לו חופש פעולה גדול מבעבר. השני – התחזקותם של ארגוני הטרור הקטנים ברצועה שקרו על ישראל העמידה את חמאס במתח בין אחריותו כממשלה לבין ערך ה"התנגדות" החשוב לו מאוד. מפעם לפעם, במיוחד כשנהרגו אזרחים פלסטיניים מהירוט של חוליות הירי של הארגונים הקטנים, נאלץ חמאס להצטרף לירי. הגורם השלישי – כאמור, חמאס גם בנה מערך אסטרטגי של רקטות ארוכות-טווח שיכולות לפגוע בתל-אביב – ביטחונו העצמי נבנה גם על ההנחה שישראל מכירה מערכים אלה והיא תנסה לא להסלים את המצב כדי להימנע מפגיעתם. הגורם הרביעי לכך שחמאס העריך שהוא מרתיע את ישראל הוא המדיניות הישראלית בתגובה לירי הרקטות בדרום-הארץ – תגובות ישראל מאז סיום מבצע "עופרת יצוקה" היו רפות ולא אפקטיביות, והבהירו לחמאס שמחיר הירי על ישראל נמוך.

אם בנושא המשטר המצרי והארגונים הקטנים קשה לישראל לטפל, יש חשיבות למסר שלמרות תמיכת מצרים לא תהיה לחמאס חסינות, ושישראל מטילה על חמאס את האחריות על פעילותם של הארגונים הקיצוניים יותר. בנושא ההתעצמות והתגובות הישראליות הלקח ברור – חשוב לעשות כל מאמץ שחמאס והג'יהאד לא ישובו ויבנו מערכים אסטרטגיים, ואם מתחיל "טפטוף" רקטות, התגובה הישראלית הראויה צריכה להשפיע על שיקולי חמאס בהחלטה האם לחזור ולירות – כלומר, חריפה בהרבה מהתגובות בשנים 2009-2012.

2. סוגיית ההתעצמות – כיצד ניתן היה למנוע מחמאס לצבור מערך רקטי המקנה יכולת שיגור לאורך כל הלחימה, ואיום גם על גוש דן?

התעצמות חמאס לאחר מבצע "עופרת יצוקה" היא, כאמור, הגורם המרכזי בשחיקת ההרתעה הישראלית, ומניעת התעצמות עתידית היא פרמטר מרכזי בהערכת תוצאות עימות עם ארגון טרור טריטוריאלי. קיימות שלוש אסטרטגיות מרכזיות במניעת התעצמות – חסימה פיזית של הנתיב בשטח רצועת עזה באמצעות מהלך קרקעי, תקיפת נתיבי ההתעצמות ממקורותיהם באיראן ולאורך מסלולם עד רצועת עזה, או הפקדת המשימה בידי צד שלישי (כוחות האו"ם בלבנון על פי החלטה 1701, או התחייבות מצרית ואמריקאית לאחר "עופרת יצוקה"). מהלך קרקעי לפגיעה באפשרויות ההברחה לרצועת עזה לא בוצע ב"עופרת יצוקה" ולא ב"עמוד ענן". יש לשקול תקיפות של נתיבים ומרכיבי התעצמות באופן נחרץ ויעיל יותר מאשר בארבע השנים האחרונות. עד לרגע זה לא ברור האם קיימת התחייבות מצרית או אמריקאית רצינית לטפל בהתעצמות העתידית. האם הממשל הנכנס בארצות-הברית יהיה נחוש יותר לפעול בנושא מהממשל היוצא, והאם המצרים הבינו את הנפיצות של קיום מערכים שמבחינת ישראל הם אסטרטגיים בעזה – לסוגיות אלו חשיבות רבה לגבי יציבותה של הפסקת האש שהושגה. נדרש שתהיה לישראל תוכנית יעילה יותר לטיפול בבניין כוחו הצבאי של חמאס, אם ייכשלו המצרים והאמריקאים בטיפול בסוגיה. בהקשר זה חשוב להדגיש כי בניית כוחו הצבאי של חמאס גם סותרת עיקרון חשוב של פירוז מדינה פלסטינית עתידית, ומקטינה נכונות ישראלית לקחת סיכונים בהסכם שלום עתידי. מתחייב גם דיון עקרוני על נכונותה של מדינת ישראל לפעול נגד התעצמות של אויביה. בעבר פעלה ישראל מול התעצמות שסיכנה את ביטחונה – "מבצע סיני" ותקיפות מתקני הגרעין בעיראק, וכנראה גם בסוריה. רענון דוקטרינת הביטחון בנושא ופיתוח תבחינים למקרה של פעילות מונעת התעצמות הם נושאים חשובים מאד לבחינה.

3. האם הא-סימטריה מול חמאס מובנת בצורה נכונה? האם ברור הרציונל המערכתי של האויב, ומה ייחשב "ניצחון"?

בין ישראל לחמאס קיימת א-סימטריה לטובת הצד הישראלי בנושא החימוש והיכולות הצבאיות. עם זאת, לעולם אסור למדוד את המערכה בכמות החימוש שנורה על האויב או במספר ההרוגים בכל צד. לצד הא-סימטריה הקיימת בחימוש יש א-סימטריות הפוכות המקשות את הפעלת הכוח והשגת מטרות המבצע: **א-סימטריה ביעדים, א-סימטריה במדידת התוצאות וא-סימטריה בנגזרות האסטרטגיות של המערכה**. בעוד מדינת ישראל רואה בשינוי המציאות הביטחונית, בחיזוק ההרתעה ובהשגת שקט בדרום עמידה ביעד המבצע, היא רגישה מאוד לפגיעה בחיי אזרחיה וחיליה ומוגבלת בהפעלת הכוח מסיבות אתיות ומשפטיות רחבות. לחמאס כארגון טרור יעד פשוט הרבה יותר להשגה, המסתכם ב"אי-הפסד" ובשימור היכולת לשגר רקטות לעבר יישובים ישראלים, פגיעה באזרחים רבים וחוסר רגישות לפגיעה באזרחיו ובתשתיותיו בהשוואה לישראל. א-סימטריה דרמטית זו מחייבת חשיבה מעמיקה – לפני יציאה למבצע – על התוצאות שניתן להשיג ועל האופן שבו הן יוצגו על ידי יריב א-סימטרי. חובה לבחון מה הן נקודות התורפה שפגיעה בהן, למרות הא-סימטריה, תשבש את הרציונל של חמאס ותפגע בו קשות. מבחינה זו, הפגיעה בראש הזרוע הצבאית של חמאס ונטרול מערכיו האסטרטגיים הם הישג מודיעיני ומבצעי חשוב. יש לזהות מערכים נוספים לפגיעה נרחבת בעלת אפקט מערכתי משמעותי, ובמרכזם מרכיבי הכוח של הזרוע הצבאית של חמאס.

4. מגוון הכלים הצבאיים העומדים לרשות ישראל מול יעדי המבצע

לכאורה עומדות בפני ישראל שתי מדרגות פעולה: המדרגה הנמוכה – המזוהה עם תקיפות מהאוויר ומסתפקת ביעד של "שיקום הרתעה", והמדרגה הגבוהה – המזוהה עם מהלך קרקעי, ומטרתה כיבוש הרצועה ו"מיטוט משטר החמאס". זוהי גישה פשטנית שאינה מאפשרת הגדרת מגוון גדול יותר של יעדים למבצע, ומרחב גמישות גדול יותר לדרג המדיני והצבאי.

לישראל לפחות שתי מדרגות פעולה אוויריות ושתי מדרגות פעולה קרקעיות.

במבצע "עמוד ענן" נבחרה רק המדרגה הראשונה של תקיפה אווירית כירורגית מוגבלת. אין ספק שרוחו של דו"ח גולדסטון ריחפה בחדרים שבהם אושרו רשימות המטרות. חיל האוויר יכול לבצע בעזה ביום אחד מספר תקיפות השווה למספר התקיפות שהוא ביצע בשבוע. פגיעה רחבה יותר במטרות רבות ואיכותיות יותר ובספיקה רחבה יכולה ליצור אפקט הרתעתי משמעותי יותר. כל זאת, כמובן, תוך המשך הקפדה על פעולה במסגרת החוק הבינלאומי ועל הכללים האתיים המתאימים. העובדה שחמאס הוא

גם הממשלה בעזה וניתן להתייחס אליו כאל ישות מדינתית מאפשרת להגדיר מטרות רבות יותר כלגיטימיות לתקיפה.

גם לתמרון קרקעי יש לפחות שתי מדרגות – מדרגה ראשונה היא תמרון בשטחים הפתוחים וביתור הרצועה בכמה מאמצים קרקעיים שמהותם יצירת חסימות נגד הברחות, הקטנת היקף השיגורים, חיכוך עם הזרוע הצבאית וקלף מיקוח להסדרה בסוף המבצע. מדרגת 'מיטוט חמאס' מחייבת כיבוש כל הרצועה והרס תשתית הטרור, באופן דומה למה שנעשה ביהודה ושומרון במבצע "חומת מגן". ברור כי קיים יחס ישר בין המחיר שמשלמים כאשר עולים למדרגת הפעלה גבוהה יותר לבין ניסיון להשיג יעדים משמעותיים יותר. המעבר מיעד "שיקום ההרתעה" ליעד "הסדרה אחרת" או ליעד "הכרעה" מחייב השקעת משאבים נוספת, והוא טומן בחובו סיכונים לכוחות המתמרנים, כמו גם סיכונים של הסלמה מול מצרים והעולם הערבי, ואובדן לגיטימיות בינלאומית.

"אומנות המלחמה" היא לנסות לייצר **שילוב ועיתוי נכונים של אש ותמרון**, כך שהאויב ייצא משיווי משקלו ויעדי המערכה יושגו במחיר נמוך. הנושא החשוב ביותר לתחקור בסוגיה זו הוא, האם נוצר ב"עמוד ענן" השילוב הנכון של אש ותמרון, והאם העיתויים וההיקפים של המהלכים הצבאיים היו חדשניים ומפתיעים, על מנת להסיק מכך מה ראוי להכין לסיבוב הבא, כך שימצא טוב יותר את מגוון הכלים המודיעיניים הצבאיים והמדיניים של ישראל להשגת יעדה.

5. האיום הרקטי על גוש דן – מה המשמעות של תקיפת תל-אביב?

במבצע "עמוד ענן" נורו מעזה בפעם הראשונה בהיסטוריה רקטות לכיוון גוש דן. לא הייתה זו הפתעה – כבר ב-2010 דיווח ראש אמ"ן לוועדת החוץ והביטחון של הכנסת על כך שלחמאס יש רקטות המגיעות לתל-אביב. תושבי גוש דן למדו את המשמעות של התרעה בת דקה וחצי לפני נפילת רקטה, ותיפקדו באופן משביע רצון. עם זאת, מטחים כבדים יותר בעתיד ישתקו כלכלית את העיר ואולי ירוקנו אותה. במבצע זה לא נגבה מהאויב "מחיר מיוחד" לירי על תל-אביב. יש לדון האם נכון יהיה שמדינת ישראל תגדיר את הירי על גוש דן כ"קו אדום". עם זאת יש לשים בפרופורציה נכונה את טענת החמאס שהירי על תל אביב הוא "היסטורי". מחבלים מתאבדים שהתפוצצו בתל אביב וירושלים גרמו להרג בהקפים גדולים ומשמעותיים בהרבה מהרקטות שכלל לא הגיעו לתל אביב.

6. מערכת "כיפת ברזל" – איך לא להתבסס מההצלחה

תפיסת ההגנה מפני רקטות וטילים המגולמת בפיתוח ובפריסה מבצעית של סוללות "כיפת ברזל" היא הישג אסטרטגי ייחודי וראשוני. רבות נכתב ובצדק על הצלחתה של

"כיפת ברזל" למנוע נזקים בעורף, לאפשר תפקוד אזרחי וצבאי תחת אש וכן גמישות אסטרטגית ומרחבי החלטה וזמן לדרג המדיני. עם זאת, דווקא עקב ההצלחה חשוב לחזור ולבדוק את יחסי העלות-תועלת בין המרכיבים השונים של תפיסת הביטחון, ובמרכזן ה"התקפה" אל מול ה"הגנה"; את היעילות הכוללת של המערכת אל מול נשק תלול-מסלול מדויק (שם לא נוכל להרשות לעצמנו לא ליירט 80% מהירי שכולו יהיה מכוון היטב למטרות כואבות), ואת יכולתה של המערכת לאפשר התחמקות מהחלטות על הכרעת מערכה.

7. נקודת יציאה – מה צריכה הייתה להיות נקודת היציאה?

יש צורך לבחון בראייה לאחור, מתי נכון היה להפסיק את הלחימה. השאלה הראשונה שצריכה להישאל היא, האם בכלל נכון היה להפסיקה ללא מנוף מספיק להסדרה וללא פגיעה קשה בחמאס – פגיעה שתבטיח לפחות את הישג ההרתעה. מי שנדרש לתחקר את הסוגיה הם הדרג המדיני והצבאי כאחד, ובעיקר הראשון. גם אם נכון היה לא להסלים את המהלך האווירי ולא לבצע מהלך קרקעי מסיבות של לחץ אמריקאי ושיקולים כבדי-משקל מול מצרים, חשוב לבחון את תזמון הפסקת הלחימה. אם הייתה מראש החלטה שלא לבצע פעולה קרקעית, האם לא נכון היה להפסיק את המבצע לאחר 48 שעות, ולמנף את ביקור ראש ממשלת מצרים ברצועה לטובת הפסקת אש חד-צדדית? תמיד קיים מתח בין הרצון להמשיך לפעול להעמקת ההישג הצבאי וליצירת תנאי מיקוח נוחים להסדרה שלאחר המבצע, לבין החשש מהסתבכות, מאבדות, מפגיעה באזרחים בלתי-מעורבים ומהסלמה אזורית. מבצעים המניבים הישגים נאים במטסי הפתיחה (פגיעה בבכירים, השמדת מערכים אסטרטגיים) – יש הגיון רב לסיימם בשלב מוקדם, במיוחד אם ברור שהתנאים הבינלאומיים אינם מאפשרים את הרחבת המבצע לתמרון קרקעי. יש לנתח את היתרונות והחסרונות של כל נקודת יציאה, להשוות אותן ולהסיק מסקנות שיאפשרו תכנון של מנגנון היציאה בסבב הבא, בנקודה הנכונה ביותר מבחינתה של ישראל.

8. הסביבה האזורית – מבצע מוגבל נוסף עם הצלחה בבידוד המערכה לזירה אחת

מאז סיום מלחמת יום הכיפורים מצליחה מדינת ישראל להכיל את העימותים היוזמים לזירה אחת. זהו הישג אסטרטגי משמעותי, אך בשום פנים ואופן אין זה נכון לקבלו כמובן מאליו. אינטרסים אסטרטגיים, תקשורת נכונה עם מדינות שכנות, מהלכים מוגבלים והרתעה חזקה כלפי ארגוני טרור כמו חזבאללה נתנו לצה"ל חופש לפעול בחזית אחת. נכון יהיה להעמיק בתחקור הנסיבות שאפשרו זאת, ולפני כל אירוע דומה

ובמהלכו – לוודא שקיימת הערכה נכונה של פוטנציאל ההתרחבות והסלמת האירוע, ושישראל מוכנה לו מבחינת היערכות ושינוי מטרות המלחמה.

9. אל מול מצרים – "מסמך הפסקת האש" והכלת העימות הפוטנציאלי

מצרים יצאה כ"מנצחת" מרכזית מהמבצע, והוכיחה את יכולתה לשמש מתווכת אפקטיבית בין ישראל לחמאס. נראה שהתנהלות המשא-ומתן במצרים נטתה לטובת חמאס. הטיוטות הראשונות שהציגו המצרים היו בלתי-קבילות מבחינת ישראל, וגם במסמך הסופי יש תכנים שאינם טובים לישראל. זהו נושא מרכזי לתחקור בדרג המדיני. חשיבות שיתוף הפעולה עם גופי הביטחון במצרים בלטה פעם נוספת כגורם מרכזי לשיח החיובי בין המדינות ולהפחתת סיכויי ההסלמה. עם זאת, נראה שישראל החמיצה הזדמנות להידברות ישירה עם גורמי ממשל מדיניים, שאינם משירותי הביטחון והמודיעין, כדי לבסס קשר מדיני עם המשטר החדש במצרים בראשות הנשיא מורסי. חשוב לשתף את מצרים בשיקולים הישראליים, במגבלות ובקווים האדומים של ישראל עוד לפני הסבב הבא, וזאת על מנת לדחותו וכדי ליצור מנגנון סיום אפקטיבי, אם יתרחש.

10. כיצד השפיע סבב הלחימה על יחסי הכוחות בין פת"ח לחמאס בתוך הזירה הפלסטינית?

אבו-מאזן, יו"ר הרשות הפלסטינית, היה המפסיד העיקרי מסבב הלחימה האחרון בדרום. לא-יכולתו לקדם את האינטרסים הפלסטיניים באמצעות מדיניותו מצטרפים הישגיו של חמאס כתוצאה ממדיניות ההתנגדות האלימה שהוא מקדם. עם זאת, נראה שדחיקתו לשוליים הביאה לרצון עז לסייע לו בהצבעה על המדינה הפלסטינית בעצרת האו"ם. יש צורך להבין כיצד משפיעים סבב הלחימה ותוצאותיו על בחירות עתידיות ברשות הפלסטינית ועל הסיכוי לפיוס פנים-פלסטיני.

11. יחסי ישראל-ארצות-הברית – זיהוי מגבלות התמיכה האמריקאית

ארצות-הברית שימשה גורם חשוב בתמיכה הבינלאומית ובלגיטימציה של ישראל להגן על אזרחיה. היא תרמה גם לחיזוק הקשר של ישראל עם מצרים. חשוב לבחון עד כמה הגבילה ארצות-הברית את חופש הפעולה של ישראל במהלך המבצע (משך המבצע והיקפו), או לחלופין, עד כמה אפשרה לה חופש פעולה. סביר להניח שארצות-הברית הייתה גורם מרכזי במניעת המהלך הקרקעי. בנוסף, יש לנתח את התרומה של ביקור מזכירת המדינה, קלינטון, להשגת ההסכם לסיום הלחימה. נקודות אלו היו חשובות מאוד בסבב האחרון, והן צפויות להיות חשובות גם בסבב הבא. אם

לא יופקו תובנות נכונות מתחקיר האירוע, לא ימוצו היתרונות מהקשר האסטרטגי החשוב עם מעצמת-העל הזאת.

12. מגבלות הפעלת הכוח לאור דו"ח גולדסטון

בסבב הלחימה הנוכחי פעל צה"ל בזהירות יתרה, מתוך רצון בסיסי למזער את הפגיעה בבלתי-מעורבים. נראה שהיעד הושג, והיקף הפגיעה במחבלים מחמאס, מהג'יהאד האסלאמי ומוועדות התנגדות היה גבוה מאוד, יחסית לפגיעה בבלתי-מעורבים. אולם, חשוב להבין מה המחיר שישראל שילמה עבור מדיניות זו – האם המגבלות האתיות והמשפטיות לא פגעו יתר על המידה בפעילות צה"ל ובהשגת המטרות הצבאיות? האם מבצע "עמוד ענן" נוהל נכון מהבחינה המשפטית? כדאי לתחקר ולבחון את העלות והתועלת שבמדיניות כזו, לקראת סבבי לחימה דומים בעתיד.

בינתיים שורר שקט בדרום-הארץ, ונראה שההרתעה חודשה, אם כי ניתן יהיה למדוד את משך ההרתעה ועוצמתה רק בראייה לאחור. אם אכן מתנהלים הדיונים על סעיפי ההסכם, שהיו צריכים להתחיל 24 שעות לאחר הפסקת האש, הם מתנהלים הרחק מעיני הציבור. ההסכם, כאמור, הוא בעייתי לישראל במרבית סעיפיו, וחשוב יהיה לראות בעתיד האם היה זה, כטענת שר הביטחון, "מסמך לא-חתום וחסר-ערך", או שהוא מסמך המהווה הישג מדיני לחמאס, פוטנציאל לערעור היציבות בעתיד (בשל עימותים על אזורי החיץ, על ה"מצור" ועל הברחות נשק) ופגיעה בלגיטימיות ובחופש הפעולה הישראלי בעתיד.

חשוב לזכור שהמערכה בעזה אינה עומדת בפני עצמה. הצלחתה הצבאית של ישראל, מחד גיסא, והצלחתו המדינית של החמאס, מאידך גיסא, הותירו את אבו-מאזן כמפסיד הראשי מהמבצע, אך גם סייעו לו לגייס רוב עצום לשדרוג מעמדה המדיני של הרשות הפלסטינית באו"ם.

במבט קדימה נראה כי הפרמטר החשוב ביותר לקביעת עיתוי הסיבוב הבא הוא ההתעצמות של חמאס והארגונים האחרים – מתי ירכשו ארגוני הטרור בעזה ביטחון עצמי מספיק, על בסיס בנייה מחדש של המערכים האסטרטגיים שמאפשרים להם עימות צבאי עם ישראל. בצד הישראלי תישאר הדילמה – האם לפעול נגד התעצמות חמאס והג'יהאד האסלאמי בזמן שהיא מתרחשת – או להשלים עימה ולטפל בה רק בעימות הבא?

תחקיר נוקב של תריסר הפרמטרים שפורטו במאמר זה ויישום לקחים מהתחקיר יכולים להבטיח מוכנות גבוהה יותר של צה"ל ושל מדינת ישראל לעימות המערכתית הבא, על מרכיביו הצבאיים, המשפטיים והמדיניים.